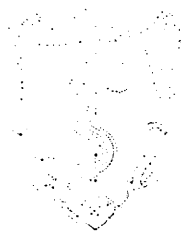

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT

A. PALLA

SUPPLEMENTUM № 2.

BUDAPEST, 1964

REDACTIO
Budapest, II. Török utca 12

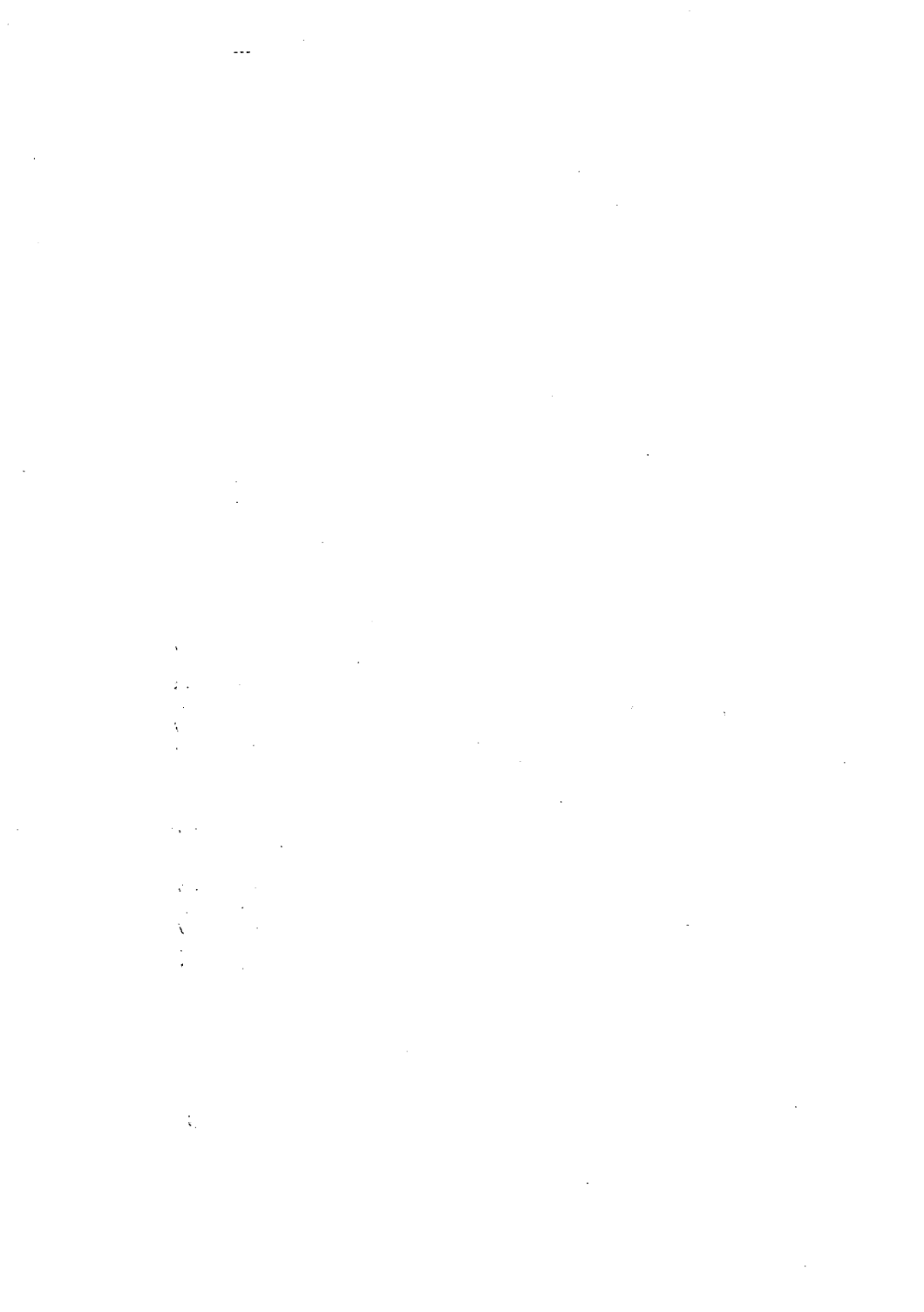
A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István - Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 17,5 (A/5) ív - Példányszám: 580
MD-826/a - a - 6400

64.4156 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

Előszó	7
Bevezetés	9
Balassa János	29
Balogh Kálmán	43
id. Bókai János	51
Chyzer Kornél	63
Csatáry (Grósz) Lajos	73
Fodor József	81
Hirschler Ignác	97
Högyes Endre	111
Jendrassik Jenő	123
Kétly Károly	129
Kézmárczky Tivadar	137
id. Korányi Frigyes	149
Kovács József	163
Kovács Sebestény Endre	171
Lumniczer Sándor	177
Markusovszky Lajos	185
Müller Kálmán	195
Patrubány Gergely	203
Poor Imre	211
Rupp N. János	217
Scheuthauer Gusztáv	223
Schulek Vilmos	229
Schwartzter Ferenc	235
Schwartzter Ottó	241
Tormay (Krenmüller) Károly	247
Wágner János	255
Forrásmunkák	261

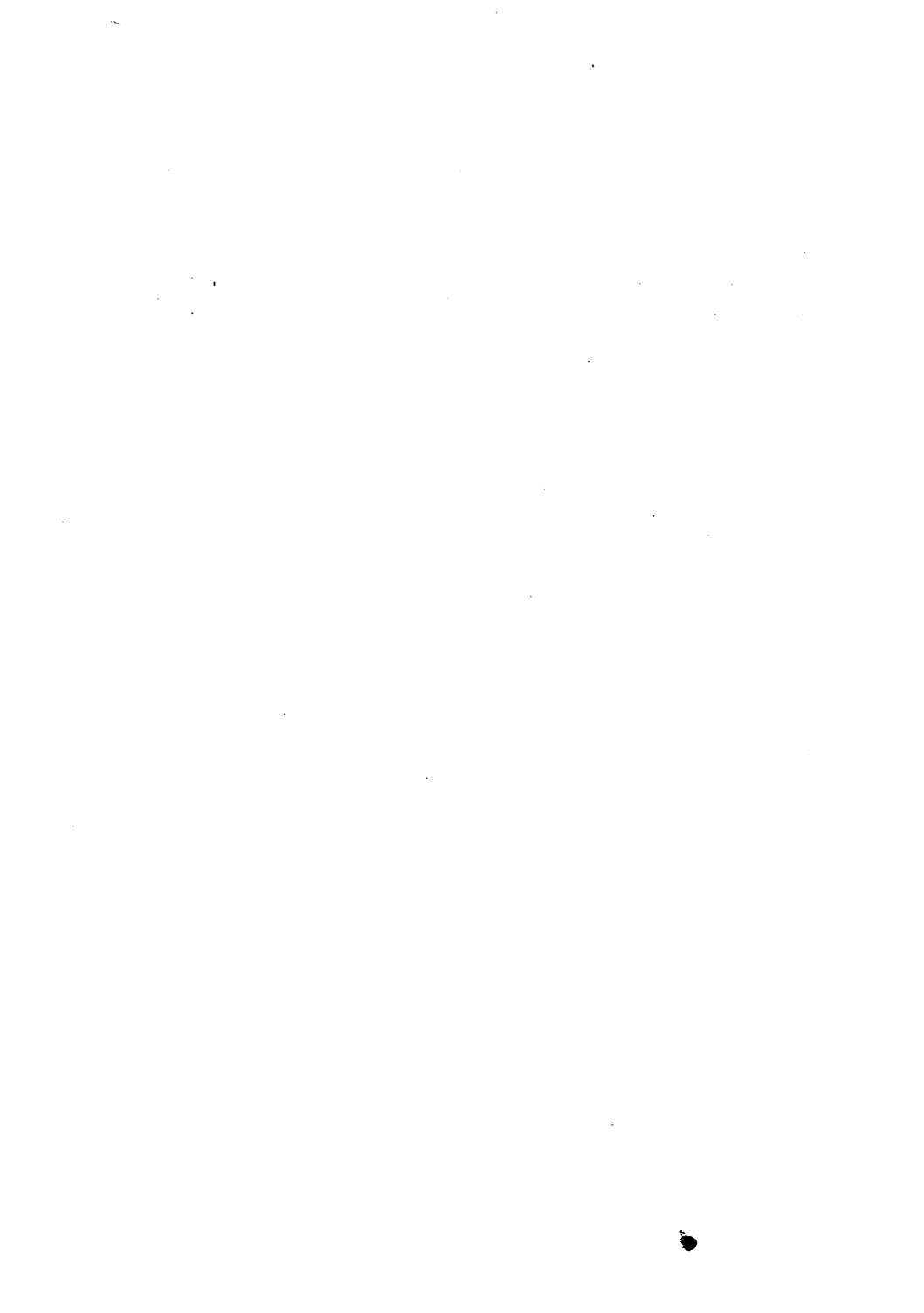

—

**AZ ORSZÁGOS KÖZEGÉSZSÉGI TANÁCS
KIEMELKEDŐ ORVOS TAGJAI (1868—1893)**

DR. VARGA LAJOS

ELŐSZÓ

A magyar orvostörténet világviszonylatban is számos kiváló magyar orvossal büszkélkedhetik. Aránylag mégis kevés a kiemelkedő magyar orvosokkal foglalkozó nagyobb monográfia, vagy többek életét, munkásságát ismertető gyűjtemény. Ilyen könyvek a felszabadulás előtt is alig jelentek meg, azóta sem sok látott napvilágot. *Hidvégi Jenő*: „*Semmelweis*” (1950), *Német Béla*: „*Bugát Pál*” (1951), *Réti Endre*: „*Nagy magyar orvosok*” című művét, amely először 1954-ben jelent meg, nem sok követte. *Sükösd Mihály*: „*Tudós Veszprémi István*”-ja 1958-ban került ki a nyomdából. Öröndetes volt, hogy *Veszprémi*: „*Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*” I-II. kötete is megjelent (1960, 1962). Az a monográfia, amelyet *Alföldy Zoltán* és *Sós József*: „*Högyes Endre élete és munkássága*” (1962) címmel írt, alig jelent meg a könyvesboltokban, máris elfogyott. Ez is bizonyítéka annak, hogy nemcsak orvosaink, de az orvostudomány művelői közé nem tartozó olvasók is szívesen ismerkednek meg hazánk nagy orvosainak az életével és munkásságával. De a közérdeklődésen kívül van még egyéb is ami indokolja a kiemelkedő magyar orvosok életével foglalkozó könyvek minél nagyobb számban való megjelentetését. Ez nem más, mint az ifjúság nevelése. Kiváló orvosaink hűsége a haza, a nép és a tudomány iránt, továbbá a társadalom fejlődését szolgáló munkásságuk, példamutatásuk nemcsak az orvosnövendékekre, de az egész ifjúságra jótékonyan hat.

Könyvem megírásában mindez szemem előtt lebegett. S még valami, az, hogy néhány kimagasló magyar orvos életével, főként cikkekben ugyan, de mégis újra és újra foglalkoztak az orvosi biográfiákat kedvelő szerzők. Éltek azonban, s ezek száma a nagyobb,

akikről megfeledkeztünk, pedig mind tudományos-gyakorlati, mind orvostársadalmi tevékenységükkel, egész életük áldásos munkásságával rászolgáltak az utókor emlékezetére.

Huszonhat olyan orvos életének rövid megírására vállalkoztam, akik között vannak már eddig is jól ismertek, de olyanok is, akiknek a neve feledésbe merült.

A huszonhat orvos élete és működése részben arra az időszakra esik, amely a szabadságharccal kezdődött, másrészt azutánra tehető. Mindannyiukra jellemző, hogy munkásságuk kapcsolódott a százéves évfordulójához lassan közeledő Országos Közegészségi Tanácshoz, amelynek hosszabb-rövidebb ideig elnökei, másodelnökei vagy rendes tagjai voltak, részt vettek első negyedszázados működésében. Ahhoz az időszakhoz tehát, amely a kiegyezéstől majdnem a századfordulóig terjed. Ebben mindannyian megegyeznek, és még valamilyen, abban, hogy nemcsak vallották, hanem életükkel, de egész tudományos munkásságukkal bizonyították is: ha a tudománynak nincs is hazája, annál inkább van a tudósnak! Hazájához, népéhez mindegyikük mindvégig hű maradt!

E könyv nem kíván egyebet, mint apró mozaikokban feleleveníteni, megismertetni és megőrizni azoknak a kiemelkedő magyar orvosoknak az emlékét, akik egy élet munkájával érdemelték ezt ki.

Ha az az orvosnemzedék, amelyre mind a jelenben, mind a jövőben orvosi kultúránk továbbfejlesztése vár, a felidézettek példájában buzdítást talál, akkor ők nemcsak életükben szolgálták hazájuk és az egyetemes emberiség egészségének ügyét, hanem a síron túl is.

Budapest, 1963 március

A szerző

BEVEZETÉS

A kiegyezés után az *Országos Közegészségi Tanács* létrehozása hazánk kiemelkedő egészségpolitikai eseménye volt.

Az 1866. évi porosz-osztrák háború elvesztése után Ausztria abszolutisztikus kormányzata egyre mélyebb válságba sodródott. Az összeomlással fenyegető válság elhárítása, az 1848-as forradalom elbukásán egykor oly kegyetlen göggel hivalkodó uralkodóházat is megegyezésre kényszerítette. Az osztrák birodalomnak két lehetőség között kellett választania: dualisztikus megegyezés a magyar birtokos osztállyal vagy föderalisztikus alapon álló kibékülés a nemzetiségi kisebbségekkel. Az udvar az előbbi mellett döntött és 1867. február 18-án kihirdették az országgyűlésben a magyar kormány miniszterelnökének, gróf *Andrássy Gyulának* a kinevezését. Az 1867. XII. tc. rendezte Magyarország „*alkotmányos közjogi és önkormányzati önállóságát*”. Megtörtént a kiegyezés.

A kiegyezés a nemzet többségét nem elégitette ki. *Kossuth Lajos* azt írta róla, hogy az ... *”nem a nép erejét, hanem a szabadalmazott osztályok történelmi kényszerűségű erőtlenségének reminiscenciáit vette kiindulási pontul s csüggetegen engedve a hatalom követelményeinek, összeolvasztotta hazánkat az osztrák birodalommal”* ...

Nem tagadható azonban még sem, hogy a kiegyezéssel az ország gazdasági és társadalmi életében – a függetlenség erős megcsonkításával, jelentős feudális maradványok rögzítésével, a nemzetiségi elnyomás fenntartásával ugyan, de mégis új szakasz kezdődött, amelyben a tőkés gazdaság, a korszerű termelőerők, a polgári társadalom gyorsabban fejlődhetett. S ez vonatkozott a magyar egészségügyre is.

A kiegyezéskor kinevezett kormány belügyminisztere br. *Wenck-*

beim Béla lett. Egy évvel belügyminiszteri kinevezése után sorra került a közegészségügy országos rendezése is.

Hazánkban a közegészségügyet a tudomány és a nép érdekeinek szem előtt tartásával az 1848-as forradalmat megelőző időkben, majd a szabadságharc leverése után sem rendezték. Időről időre hoztak ugyan rendeleteket, de azok törvényerővel – az 1876. XIV. tc. hatálybalépéséig – nem bírtak, s országosan soha sem hajtották végre.

Első ízben a közegészségügy törvényes rendezésére korszerű tervet 1848-ban a Pesti Egyetem orvosi kara által kiküldött választmány készítette. A tervet az *Első Felelős Magyar Minisztérium* elfogadta, de a végrehajtás a szabadságharc bukása miatt elmaradt.

Tizennégy év elteltével a közegészségügy rendezésének előkészítésével a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* a *Pesten* 1863-ban (IX), majd a *Marosvásárhelyen* 1864-ben (X) és a *Pozsonyban* 1865-ben (XI) tartott nagygyűlésen foglalkoztak. A *Rimaszombatban* 1867-ben (XII) megrendezett nagygyűlésen, a *Pozsonyban* szerkesztett felirat sorsáról a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* központi választmánya jelentette, hogy azt 1866. június 24-én a képviselőház elnökének átadták. . . . „*Tudomás szerint e tárgy a magyar Belügyminisztériumból lón áttéve s máig függőben van*” . . . Majd úgy határoztak: . . . „*szólíttassék fel a m. orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlés arra, hogy kebeléből pesti és vidéki tagokból egy, legalább 15 tagú küldöttséget jelölne ki, mely ezen nagygyűlés bevégezte után a belügyminiszter úr Ónagyméltóságához azon sürgős kérevel járuljon, hogy a közegészségügy hazánkban mielőbb rendeztessék*” . . .

A „sürgős kérés” átadása meg is történt. Intézkedésre azonban csak a következő esztendő elején került sor. A belügyminiszter 1868. március 10-ére a fővárosból huszonegy orvost és két gyógyszerészt, vidékről tizenhárom orvost hívott meg, hogy tanácsukat kikérje. A meghívó a következőket tartalmazta:

„*A közegészségügy egyikét képezi hazánk azon fontos ügyeinek, melyek jelen állapotukban törvényhozási intézkedést vagy kormányzati rendezést igényelnek.*

E meggyőződéstől vezéreltetve s a reám ruházott hivatásnál fogva szükségesnek tartottam, hogy ezen ügynek a kor kívánalmai és az ország viszonyaihoz mért rendezése mielőbb folyamatba vétessék.

Hogy azonban e feladat sikeresen megoldható legyen, jónak láttam mindenekelőtt egy szakképzett férfiakból álló tanácskozmányt egybe hívni, annak alapos véleményét s javaslatát e részben meghallgatóndó.

E téren többek között czímnek szíves közreműködését is igénybe venni óhajtván, a fennebbi ügyben f. évi martius 10-kén de. 11 órakor hivatali helyiségeimben (Budavár, Sz. György tér) saját elnökletem alatt megkezdendő tanácskozásra ezennel azon biztos reményben kívántam meghívni, hogy ismert hazafias buzgalomával s a szenvedő emberiség javára irányzott törekvéseinél fogva a kijelölt célra készséggel közreműködni szíves leend. Budán, 1868. febr. hó 20-án. B. Wenckheim Béla.”

A belügyminiszternek három javaslat állott rendelkezésére. A Pesti Egyetem orvosi karának 1848-ban az Első Felelős Magyar Minisztérium álta elfogadott, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésein megvitatott és végül a Balassa János, Jendrassik Jenő, Korányi Frigyes és Markusovszky Lajos által készített új tervezet.

A Pesti Egyetem orvosi kara által 1848-ban készített választmányi javaslattal egyezett meg lényegében a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók tervezete. Ez a következő fejezetekből állott: az országos egészségügyi tanács; az orvosi kar; a hatósági-, községi- és magánorvosok; oktatási rendszer; államorvosok képeztetése; a hazai kór- és gyógyintézetek; fürdők stb. körüli teendők.

A tervezetnek az országos egészségügyi tanácsra vonatkozó része a következőket tartalmazta:

„Országos egészségügyi tanács

1. §. A közegészségügynek és általában az orvosi ügyeknek kormányzatát az országos egészségügyi tanács vezeti, mely Magyarország kormányának kiegészítő részét képezi s egy elnök és öt előadó ülnökből áll.

2. §. Az elnök, ki egyszersmind az ország főorvosa, a kormánynak rendes tanácsosa és előadója s az egészségügynek a kormány részéről az országgyűlésen is rendes képviselője.

3. §. Az országos egészségügyi tanács öt tagjának egyike képviseli az orvosrendőri, egy az orvostörvényszéki, egy a kór- és gyógyintézeti, egy a barmászati, egy végre a gyógyszerészeti ügyeket.

4. §. Az országos egészségügyi tanács tagjai oly ranggal bírnak, és oly fizetésben részesülnek, mint más hasonló osztályú kormánytagok.

5. §. Az országos egészségügyi tanács tagjai első alkalommal egyenesen a kormány által neveztetnek ki, később az egészségügyi tanács kijelölése és felterjesztése alapján történik a kormány részéről kinevezés.

6. §. Az egészségügyi tanács hatásköréhez tartozó minden tárgy a kormány által intéztetik a tanácshoz s abhoz vissza is küldetik.

Az egészségügyi tanács vezeti az összes egészségügyi és orvosi ügyeket s azokban döntő véleményezési joggal bír; nevezetesen: 1. Felügyel az összes, különösen a közbivatalban álló orvosi személyzetre minden bivatásuk köréhez tartozó tárgyban. 2. Az egészségügyi személyzet által elkövetett ügynevezett műhibák tárgyában döntőleg véleményez, mely esetben magát az orvoskari választmányból hét tagig kiegészíti. Azon tanároknak, akik által előadott szakmának tanai ellen követtetet el a műhiba, részt kell venniök e véleményezésben. E tárgyban határozat hozatalra öt szavazat kívántatik.

3. A tanács a hivatalos működést illetőleg, a főálló törvények szerint kezeli a disciplináris hatalmat. 4. A tanács rendezi és kezeli az államvizsgákat. 5. Mint a kormány kiegészítő része, a tanács javaslatba hozza a szükséges egészségügyi intézkedéseket, de sürgős, veszélyes, ragály és járvány esetekben a maga nevében rögtön is intézkedhetik. 6. A tanács adja ki a hatósági orvosoknak az egészségügyi személyzetnek a szükséges utasításokat. 7. A tanács határozza meg az orvosok, gyógyszerészek, bábák stb. hivatalos díjait. 8. A tanács bocsátja közre a pharmacopoeát.

7. §. Az egészségügyi tanácsosok más hivatalt nem viselhetnek."

A Balassa, Jendrassik, Korányi és Markusovszky által készített emlékirat lényegében három részből állt. Éspedig: 1. bevezetésből, amely a közegészségügy művelésének múltját és akkori helyzetét foglalta magában; 2. a szorosabb értelemben vett, a közegészségügy rendezésére vonatkozó javaslatból; 3. hogyan végezzék az államorvosok országszerte közegészségügyi feladataikat.

Az emlékirat – a többi között – a következőket tartalmazta: „... Szükséges, hogy a kormány...

1. Oly egyénekből álló testülettel rendelkezessék, mely megkivánható tudományok és tapasztalatok színvonalán állván, képes

legyen a kormányt feladatában tanácsával segíteni, mely tehat nemcsak egyes előforduló esetben adjon szakértő véleményt, hanem a közegészség, az orvosi rendészet és orvosi törvényszéki eljárásra nézve a törvényjavaslatokat is elkészítse, s ezek alapján a szükséges utasításokat kidolgozza vagy felülvéleményezze; általában azon legyen, hogy mindaz, mit a tudomány a fennevezett célokra nézve hasznost felfedez, a közjó érdekében értékesíttessék.

2. Szükséges, hogy a kormány oly felelős közegekkel bírjon, melyek a közegészségi törvényeket és rendeleteket végrehajtani vagy azok végrehajtása felett örködni tudjanak, melyek a közegészség és orvosi államszolgálat tökéletesítése érdekében adatokat gyűjtsenek, a hiányokat felfedezzék, évi szabályszerű jelentéseket tegyenek, általában a maga körében mindegyik azon legyen, hogy a törvény és a kormány által kiszabott cél minél tökéletesebben eléréssék...

Az mondatott, hogy a kormánynak mindenekelőtt szüksége van tanácsadó szakemberekre és a folyó ügyeket kezelő, az adatokat gyűjtő hivatalnokokra.

Lehetne ugyan mind e két feladatot egy bureaura bizni, mely ministeriális tisztekből állíttatnék össze, s kiknek mindegyike az orvosi és egészségügy egy-egy adminisztratív szakmájának – orvosrendőrség, törvényszéki orvostan, gyógyintézetek, barmászat, gyógyszerészet – élén állana, a miniszternek még mindig szabadságában állván lényegesebb és nehezebb kérdéseknél az orvos-tanári kar vagy más valamely tudós testület véleményét kikérni.

Azonban az államorvosi ügyek ezen egyesítése egyazon testületben nem felelne meg azon tudomány természetének és mai állásának, mely az e téren teendőkre nézve az elveket szolgáltatja, s mely fejlődő félben lévén, csak az életteli folytonos érintkezésből meritheti haladása ösztöneit és irányát. Az egészségügyre mai nap legfontosabb szakmák például a vegyészet, az élettan, a földisme nem volnának benne képviselve, vagy legalább nem a legjelesebb egyének által; s ennél fogva egyrészt a kormány a legilletékesebb szakemberek tanácsát rendszeren nélkülöznék, másrészt pedig a szakmák képviselői is nélkülöznék azon nemes ingert, miszerint tudományukat a közjó szempontjából s a közegészségre való tekintettel műveljék; az egyszerű kinevezett hivatalnokok tisztjüket valószínűen életbösszig megtartánák, még ha tehetetlenek lennének s a folyvást fejlődő tudománnyal

lépést tartani nem tudnának is, s végre a minister mégis oly testületekhez kényszerülne tanács végett folyamodni, melyek szerkezetében befolyása nincs s melyek neki nem felelősek.

Ügyszintén képzelhető, hogy a folyó államorvosi ügyek kezelése egy ministeri osztályra bízván, a tudományos kormányzat, a véleményezés, tanácsadás, az egészségügyi tisztek vizsgálása, az egészségügyi törvények és utasítások készítése stb. egy már más czélok végett megalakult vagy megalakítandó tudományos testületre ruháztassék.

Lehetne ezen testület az orvostanári kar. De ez a tanítással, a tudományműveléssel és saját egyetemi ügyei vezetésével már amúgy is eléggé el van foglalva s az összes törvényszéki esetek felülvéleményezésének terbe alól mielőbb fölmentendő, s nem is képvisel minden szakmát, mely a közegészségre nézve illetékes.

Lehetne továbbá e közeg a budapesti orvos-egylet, vagy egy megalakítandó orvostudori testület. De az utóbbi még nem is létezik s egyiknek szerkezetét sem lehet legalább ezidőszerint egykönnyen olyanak elképzelni, hogy az a felelős kormánynak elegendő garanciát nyújthasson az iránt, miszerint a közegészségügyre nézve irányában támasztandó igényeknek meg fog felelni.

Mind Ezeket tekintetbe véve s szemmel tartva azon körülményt is, hogy valamint az egész ország kormányzata reformjának, úgy a közegészségi és orvosi ügy törvényes rendelkezésének is még csak küszöbén állunk, legczélszerűbbnek látszik – Porosz-országhoz hason czélú intézménynek mintájára – ezen feladatot egy független, tudományos, szakértő testületre ruházní, melyben minden a közegészségi és állatorvostanra vonatkozó tudomány, névszerint az orvosi és természet tudományok, szakértő jeles egyének által legyenek képviselve, melynek tagjai nem állandó hivatalnokok, melynek létszáma szükség szerint öregbíthető volna s mely végre a jövőre nézve is minden tekintetben a legkevésbé vágná el útját valamely más, jövőben talán célszerűbbnek bizonyuló intézménynek.

Ezen tudományos testület feladata volna az orvosi és természet tudományok fejlődését, különösen azon eredményekre nézve figyelemmel kísérni és művelni, melyek a közjólét előmozdítására közvetlen befolyással lehetnek.

Hatásköréhez névleg a következő tárgyak tartoznának:

1. Véleményezés a minister által hozzáfűtött tárgyakban.

2. A közegészség emelésére, fertőző, örökölhető és járványos kórok megállítására s általában az orvosi ügy rendezésére vonatkozó törvényjavaslatok elkészítése, felülvéleményezése és indítványozása.

3. Utasítások kidolgozása a közigazgatási orvosok számára vagy azok felülvéleményezése.

4. Az államorvosi vizsgáknak szervezése és egy kebeléből kiküldött bizottmány általi kezelése.

5. Felülvéleményezés orvos-rendőri esetekben.

6. A tudomány ellen elkövetett, úgynevezett műhibák feletti felülvéleményezés.

7. A hivatalos orvosi díjaknak megállapítása.

8. A pharmasopoea kidolgozása.

9. A kormány által alkalmazandó közegészségi személyzet feletti véleményezés.

Allana pedig a közegészségi tanács egy elnökből, a tárgyak mennyiségének és különféleségének megfelelő számú rendes tagokból (néhány ülnökből) s batározatlan számú rendkívüli tagokból.

Az elnököt s első alkalommal a rendes tagokat is, a nekiök engedélyezett tiszteletdíj megszabása mellett, a minister előterjesztése folytán Öfelsége három évre nevezné ki. A rendes tagok jövőbeni felterjesztésénél a tanács bivatva van véleményt adni. A kilépő tagok újra ajánlhatók és felterjeszthetők. A munka terbét lényegesen a rendes tagok vinnék, a rendkívüliek csak egyes tárgyakkal bízatnának meg s a munkáért az ülésért meghatározott díjban részesülnének.

Miután a tanács arra volna bivatva, hogy a kormánynak minden a közegészségi és orvosi ügyet illető tárgyban tanácsával segítségére legyen, a rendes és rendkívüli tagok kinevezésénél arra kellene ügyelni, hogy az orvosi és természettudományoknak minden ez irányban jelentékeny szakmája jeles egyéniség által legyen képviselve s köztük egy mérnök s építész is helyet foglaljon.

Tagjai volnának ezenkívül: az orvosi és egészségügyi osztály főnöke a belügyminisztérium, az egyetemi orvostudományi ügyek előadója a közoktatási minisztérium s az enquete szerint, az állatorvoslat előadója a földmívelési minisztérium részéről.

A tudományos egészségügyi tanács a minister mellé rendelt szakemberekből álló véleményező testület lévén, semmi más hatósággal nem közlekednék s mindaz, mi hozzája akár egyes személyek, akár

batóságok részéről intéztetnék s hivatalos tárgyalást igényelne, általa további intézkedés végett a minisztériumból tétetnék át.

Az ügyvezetés rendjének lehetőleg egyszerűnek és rövidnek kellene lenni; ezt a tanács maga dolgozná ki s a miniszter helybenbagynda.

Az országos egészségügyi tanács feladatának – a mennyire azt a szerkezet által elérhetni – annál biztosabban fogna megfelelni, mivel a közegészségügyre vonatkozó valamennyi szakmát magában foglalván s az étellel és gyakorlattal folytonos érintkezésben lévén, úgy a hiányokat mint az ezek orvoslása érdekében rendelkezésre álló eszközöket ismerhetné s ennél fogva összhangzásban a tudománnyal és gyakorlati étellel, fejthetné ki a közjó előmozdítására irányzott tevékenységét.” . . .

Ezeket tartalmazta Balassának és három munkatársának emlékirata.

A meghívott szakértők vitájának meghallgatása után a belügyminiszter Balassáék javaslatát fogadta el.

Az emlékiratnak az ankét által történt elfogadása után a király az Országos Közegészségügyi Tanácsnak a magyar kormány útján elébe terjesztett javaslatát és a Tanács alapszerkezetét 1868. április 9-én jóváhagyta. S június 14-én annak elnökén és másodelnökén kívül 10 rendes és 28 rendkívüli tagot nevezett ki.

A kinevezési okmány szövege szerint a következőket tartalmazta:

„Öfelségétől kinevezett Orsz. Közegészségügyi Tanács. Magyar belügyminiszterem előterjesztése folytán, a közegészségügyi tárgyak tudományos elintézésére egy 'országos közegészségügyi tanács' mint önálló, véleményadó és indítványozó testületnek fölállítását megengedem, s az erre vonatkozó alapszerkezetet jóváhagyom. Kelt Budán, 1868. április 9-én. Ferenc József s. k. Bárá Wenckheim Béla s. k.”

„Magyar belügyminiszterem előterjesztése folytán az országos közegészségügyi tanács elnökévé dr. Balassa János, egyetemi tanárt; másodelnökévé dr. Kovács-Sebestyén Endre, rókus-kórházi osztályfőorvost; rendes tagjaivá: 1. Dr. Grósz Lajos orvostudort, 2. dr. Jendrassik Jenő egyetemi tanárt, 3. dr. Kajdacsy István pestmegyei főorvost, 4. dr. Korányi Frigyes egyetemi tanárt, 5. dr. Lumniczer Sándor rókus-kórházi főorvost, 6. dr. Moskovitz Mór, basonszervi orvost, 7. dr. Rupp János egyetemi tanárt, 8. dr. Tban Károly egyetemi tanárt, 9. Tormay Károly orvos-tudort, és 10. dr. Wagner János egyetemi ta-

nárt ... ezennel kinevezem; s ezen tanács megalakítása körül megkívántató többi intézkedések megtételével említett belügyministertemet megbízom. Kelt Schönbrunnban, 1868. június 14-én Ferenc József s. k. Báro Wenckheim Béla s. k.”

A királyi leirat névszerint felsorolta még a huszonnyolc kinevezett rendkívüli tagot is. Nem sokkal rá mind a rendes, mind a rendkívüli tagok a következő szövegű levelet kapták.

„Másolat 13076. szám.

Magyar királyi belügyminiszter.

Kinevezési okmány

Ő császári apostoli királyi Fölsége f. é. ápril hó 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával, a közegészségügyi tárgyak tudományos elintézésére, egy 'országos közegészségügyi tanács' mint önálló véleményadó és indítványozó testületnek föllállítását legkegyelmesebben megengedni, s az erre vonatkozó, ide zárt alapszerkezetet jóváhagyni, f. é. június hó 14-én kelt további legfelsőbb elhatározásával pedig ezen 'országos közegészségügyi tanács' rendes (rendkívüli) tagjává tekintetes uraságotat három évi időtartamra legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott; erről tekintetes uraságotat örvendetes tudomás végett, azon őszinte óhajom kifejezése mellett kívántam értesíteni, hogy nagybecsű tapasztalatai hozzájárulásával, a közegészségügy emelésére, s fölvirágoztatására alakított ezen testületnek, a szenvedő emberiség érdekében hazafias működését a legjobb siker koronázza. Budán, 1868. évi június 23-án. B. Wenckheim Béla.”

A kinevezett tagokon kívül a Tanács tagja lett a Belügy- (Hollán Adolf), a Vallás- és Közoktatásügyi (Markusovszky Lajos), a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelmi (Zlamál Vilmos) és a Közlekedésügyi (Reitter Ferenc) Minisztérium egészségügyi (orvosi), állategészségügyi előadója, illetőleg képviselője.

Az alapszerkezet 5. §-a szerint az elnököt, másodelnököt és első alkalommal a rendes tagokat – tiszteletdíjjal – a miniszter előterjesztésére három évre a király nevezte ki. A rendes tagok kinevezésére az első kinevezéseket követően a Tanács véleményt nyilvánított. A tagokat a három év leteltével a Tanácsnak újra lehetett javasolnia.

Az elnök, a másodelnök és a jegyző évi 1000–1000, a rendes tagok pedig 500 Ft tiszteletdíjban, a rendkívüli tagok csak megfelelő jelenléti (munka)díjban részesültek.

A tanács tagjai 1868. július 5-én alakuló ülést tartottak. Az ülésen részt vett: *Balassa János* elnök, *Kovács-Sebestyén Endre* másodelnök, *Csatáry (Grósz) Lajos*, *Jendrassik Jenő*, *Lumniczer Sándor*, *Markusovszky Lajos*, *Tban Károly*, *Tormay (Krenmüller) Károly* és *Wágner János*. Jegyzővé *Csatáry (Grósz) Lajost* választották. Az ügyrend kidolgozására a Tanács a következő tagokból álló bizottságot küldte ki: *Csatáry (Grósz) Lajos*, *Markusovszky Lajos* és *Tormay (Krenmüller) Károly*. A belügyminiszter az ügyrendet jóváhagyta és a Tanács haladéktalanul munkához is látott.

A Tanács megalakításának nemcsak az előkészítését, hanem magát a megalakítását is széles körű érdeklődés kísérte. A szaklapokon kívül még a napilapok egy része is foglalkozott azzal. A megalakítás és a Tanács alapszerkezete nem keltett egyöntetű helyeslést.

A *Gyógyászat* c. lap elsősorban azt kifogásolta, hogy a közegészségügy szervezését és irányítását kiragadták a hivatottak, a magyar orvosok összességének a kezéből és azt *Balassa* magának és híveinek kizárólagos befolyása alá helyezte.

A *Hon* (Esti kiadás) 1868. (július 13.) 159. számában a következőket írta:

„Országos Közegészségi Tanács. A sajtó buzgón sürgette, hogy a közegészségi ügy rendeztessék, s annak egy országos tanácsa legyen. Íme, megvan három hét óta, s a sajtó hallgat. E hallgatás azonban nem közöny, hanem szigorú bírálat. Az van kifejezve benne: 'adtál uram esőt, de nincs köszönet benne!' A kormány nem maga vezeté az ügyet – az orvosi közvélemény meghallgatása mellett –, hanem vezetteté magát dr. Balassa által, ki elintézte az egészet privát gusz-tusa szerint. Báró Wenckheimnak és államtitkárja Szlávay úrnak alig van egyéb részök benne, mintbogy egyoldalúlag, könnyűvérűleg vet-ték a dolgot, s áment mondtak a Balassa-tervre. Az egész tanács pedig úgy van összeállítva, hogy ezek meg Balassa úrnak mondanak mindenben áment. Szóval a mai napon az országos egészségügy annyira – mint dr. Balassa, már pedig lehet valaki akár a világ legelső gyakorló orvosa és műtője (és senki sincs, ki nálunk e tekintetben jobban elismerné Balassa kitűnőségét), de a közegészségi ügy egészen

más dolog, ez külön stúdiumot kíván. Az egyes tanácsosokról nem szólunk; vannak közöttük kitűnő férfiak, vannak forceirozott emberek, például dr. Grósz, ki ugyan nagy zajjal minden izraelitának kötelességévé teszi, hogy Deák-párti legyen, s a császárfürdői báloknak is egyik főnöke rendezője; de orvosi téren (egy szedett-vedett rendőrorvosi munkája dacára is) valódi „ignota quantitást” képvisel; hanem az egészezt az megjegyzést tesszük, hogy nagyjából egyetemi tanárokból áll, kik vagy tanszékeiket, vagy az egészségi ügyet fogják elbanyagolni, miután együtt a kettőre aligba leendő elegendő idejük. Az idő meg fogja mutatni, hogy dr. Balassa inkább pártbíveire, mint az ügyre nézett, midőn az egészet így üti nyélbe. A sajtó érzi ezt, s ezért hallgat. Mi is csak ne bánj sorban említjük, mint a belügyminiszterium egy baklövését a sok között, melyek utoljára is egy classicusnak adnak igazat, midőn mondá: még jobban szeretem azon embert, ki mit sem csinál, mint azt, a ki majd mindent rosszul csinál.”

A Hon cikkére az Országos Közegészségi Tanács egyik tagja névtelenül, minden bizonytalal Csatóry (Grósz) Lajos, az *Ungarischer Lloyd* 1868. július 16-i 173. és a *Pesti Napló* 1868. július 17-iki 163-167. számában válaszolt. A válasz lényege az volt, hogy azok az orvosok vannak az Országos Közegészségi Tanács ellen, akik – a leghőbb óhajuk volt ugyan – még sem kerültek be a Tanácsba. Azt remélték, hogy a tanácsi tagsággal zsíros falatokhoz vagy fényes címekhez juthatnak majd. Mivel reményeik odavesztek, kenyéririgységéből és sértett hiúságból pocskondiázzák a Tanácsot.

Az *Ungarischer Lloyd* cikke a következőkkel fejeződött be:

... „Wir Schliessen unsere Zeilen in der festen Hoffnung, das die weniger Gegner des Sanitätsrathes sich in kürzer Zeit die Ueberzeugung von der Nützlichkeit und Nothwendigkeit nach bester Leistungen bevörtheilen werden – bis dahin denken wir wird es Zweckmässiger sein, sich vorschneller Urtheile zu erhalten” ...

A Gyógyászat azzal a végső következtetéssel ismertette a vitát, hogy ha a Tanács védelmében a politikai lapokban máskor is így lépnek fel, a Tanács a nem-szakemberek előtt is lejáratja magát.

Ezek után nézzük meg, miben egyezett meg és miben különbözött egymástól a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók*, s a Balassáék javaslata.

1. A két javaslat a következőkben egyezett meg:

a) a belügyminiszternek szakértőkből álló elhatározó és végrehajtó testülettel kell rendelkeznie;

b) szüksége van független és kiváló szakemberekből álló olyan testületre, amely fontosabb és nehezebb egészségügyi kérdésekben a tudomány és gyakorlat mindenkori fejlődésének, helyzetének megfelelő tanácsot, véleményt tud adni.

2. A javaslatok közötti lényeges különbségek a következőkben foglalhatók össze:

a) A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* azt javasolták, hogy öt olyan kiváló szakembert alkalmazzanak, akik a következő feladatokat látnák el: közigazgatás-orvosi, törvényszék-orvosi, gyógyintézeti, állategészségügyi és gyógyszerészeti. *Balassáék* az öt feladatkörre két-három szakember alkalmazását javasolták.

b) A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* javaslata az volt, hogy a szakemberek testülete a Pesti Egyetem Bach-korszakban megszüntetett és újjászervezendő „*orvosi kar*”-ának a tagjain kívül az orvosok szabadon választott legkiválóbb tagjai közül kerüljön ki. Nem lesz megnyugtató, ha csak egyetemi tanárok lesznek a testület tagjai.

c) Az ülések nyilvánosak legyenek, nem zártak, ahogy *Balassáék* javasolták. Ez a kérdések alaposabb, nyíltabb és szabadabb megvitatását teszi lehetővé.

d) A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* javaslata szerint tehát a belügyminisztert a szakemberek széleskörű tanácsa, a nyílt testületként működő orvosi kar támogatta volna. *Balassáék* kinevezett, kevés számú, zárt üléseken tárgyaló szakértőre való támaszkodást javasoltak.

e) A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* szerint a közegészségügy adminisztratív és végrehajtó tanácsosai más, rendes fizetéssel járó államhivatalt, még tiszteletdíjjal sem viselhetek volna.

Feltétlenül túlzás volt, és az adott helyzet tárgyilagos mérlegelése nélkül születhetett, *Poor Imre* a *Gyógyászat* 1868. 12. számában megjelent demagóg cikkének befejező következtetése és javaslata:

... „szabadjon remélnünk, hogy a belügyminister úr a közegészségügy rendezésének tizenkettedik órájában a m. orvosok és természetvizsgálók javaslatát fogja életbe léptetni. A közegészség érdeke és

hazánk java követeli, hogy az áldásosb javaslat vétessék fogantatba. Ne vessetek soha a mérleg egyik serpenyőjébe egy embert, másikba a hazát (Mirabeau)”.

A vita lényege ebben foglalható össze: a Balassa-ellenes tábor azt követelte, hogy az *Országos Közegészségi Tanács* az orvosi karnak választásokkal kibővített szervezetére támaszkodjék. Demokratikus, hazafias jelszavakat és érveket vittek a küzdelembe. Ma különösen világosan látjuk, hogy a Balassák tábor, az orvosoknak ez a kisebb csoportja nézett a jövőbe, tekintette az igazi nemzeti érdekeket, szolgálta a haladást és állott egzakt, tudományos alapon. Az ellentábor (*Poor Imre, Flór Ferenc, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* tagjainak jelentékeny része) inkább a gyakorló orvosok érdekeit szolgálta és ezzel az orvosok körében népszerűbb, nagy tömegekre támaszkodó, látszólag demokratikusabb, de a fejlődést akadályozó csoport volt. Az idő meg is mutatta, hogy a Balassák javaslatára megszervezett *Országos Közegészségi Tanács* a fejlődés jelentős lépésének bizonyult. Az már működésének első esztendejében, s a későbbiekben is, sok fontos tervezetet és javaslatot készített. Nem rajta, hanem a feudalkapitalista érdekeket képviselő kormányokon múltott, hogy nagyfontosságú javaslatainak jelentős része csak javaslat maradt.

A *Tanács* megszervezésének törvényerejű megerősítésére a megalkulás után csak nyolc esztendő múlva került sor.

Az 1876:XIV. tc. rögzítette a Tanács felállításának szükségességét és meghatározta feladatkörét. A törvény idevonatkozó rendelkezései a következőket tartalmazták:

„III. Fejezet. Központ. 169. §.

A közegészségi ügyek tudományos tárgyalása céljából egy véleményező s indítványozó testület állíttatik fel, melyben minden, ez irányban jelentékeny szakma képviselve legyen.

E testület czíme: Országos Közegészségi Tanács.

E testület tagjai nem tisztviselők, a közegészségi ügyekre nézve csak véleményt adnak, de közigazgatási ügyek elintézésére, s végrehajtására hivatva nincsenek.

A minister közegészségi ügyekben egyéb szakértő és tudományos testületeket is meghallgathat.

170. §. Az Országos Közegészségi Tanács feladata:

1. Véleményezés a kormány által hozzá intézett tárgyakban;
2. a közegészség emelésére, fertőző, átörökölhető és járványos kórok megállítására s általán az orvosi, állatgyógyászati, gyógyszerészeti, fürdőszeti s orvostörvényszéki ügy javítására, illetőleg rendezésére vonatkozó rendszabályok indítványozása;
3. felülvéleményezés a hozzáutasított orvostörvényszéki esetekben;
4. véleményezés orvosi műhibák felett;
5. véleményezés a kormány által állami közgyógyintézeteknél alkalmazandó orvosi személyek iránt;
6. gyógyszerkönyv és árszabálytervezetének szerkesztése.

171. §. Az Országos Közegészségi Tanács e törvény életbeléptetése után következőképp szerveztetik.

Az Országos Közegészségi Tanácsot képezik:

egy elnök

egy másodelnök

egy jegyző és

tizenkét rendes tag, további rendkívüli tagok határozatlan számban.

Az egyes ministeriumok egészségügyi előadói a tanácskozásban mint rendes tagok vesznek részt.

Jegyzőt az Országos Közegészségi Tanács maga választ.

Az Országos Közegészségi Tanács kebelén kívül álló szakértők tárgyalásra szintén felkérhetnek, és a minister beleegyezésével külön munkálatok kidolgozásával is megbízhatnak.

Az Országos Közegészségi Tanács elnökét a tagok által történt bármás kijelölés alapján a belügyminister ellenjegyzése mellett Ófel-sége – a tanács másodelnökét és tagjait a belügyminister nevezi ki.

172. §. Az elnökök és jegyző működése hat évig tart. Ezen idő leteltével újra kinevezhetők, illetőleg megválaszthatók.

A többi 12 rendes tag egyharmad része minden három év leteltével sorsolás útján kilép; a kilépők újra kinevezhetők.

173. §. A tanács költségei a kormány javaslatára az állami költségvetés megállapítása alkalmával határozatnak meg.

174. §. Az Országos Közegészségi Tanács a belügyminister alatt áll s közvetlen ezzel, állategészségi és szabadalmi ügyekben a keres-

kedelmi miniszterrel, orvos-törvényszéki felülvélemények, valamint az orvosi műhibák véleményezése tárgyában pedig az illető kir. bíróságokkal érintkezik.

Az ügymenetet és a tanácskozás rendjét a tanács maga határozza meg s a belügyminiszterhez felterjeszti."

A törvény hatálybalépésével új tanácsi ügyrendet kellett kidolgozni. Az ügyrend elkészítésére kiküldött bizottságnak az elnöke: *Rupp N. János*, tagjai pedig: *Korányi Frigyes, Kovács József, Hirschler Ignác* és *Csatáry (Grósz) Lajos* voltak.

Az új ügyrend elkészítése és jóváhagyása rövidesen meg is történt.

Az 1882. július 8-án kelt belügyminiszteri rendelet kiadásától kezdődőleg a Tanács rendes tagjait működésük idején az „*egészségügyi tanácsos*” cím illette meg.

1890-ben felmentették a Tanácsot az igazságügyi felülvélemények adásának kötelezettsége alól. Az 1890. XI. tc. alapján megszervezték az Országos Közegészségi Tanácstól független Igazságügyi Orvosi Tanácsot. Ezzel a Tanácsnak régi kívánsága teljesült, mert az igazságügyi orvosi felülvélemények nagy terhet jelentettek a Tanácsnak. 1870–1889-ig 1956 esetben kellett felülvéleményt készítenie. Az Igazságügyi Orvosi Tanács megszervezése hosszas küzdelem végére tett pontot.

Ezzel a számottevő szervezeti változással lehetővé vált, hogy a Tanács minden erejét a tényleges tanácsi feladatok ellátására fordíthassa. Az új szervezeti forma újabb, sorrendben a harmadik ügyrend kidolgozását tette szükségessé.

1882. november 30-án a Tanács kérte a belügyminisztertől . . . „*hogy az országos közegészségi Tanács működése az 1875. év előtt érvényben volt módon díjaztassék*” . . .

De csak kilenc évvel később, 1891-ben kapott a belügyminisztertől választ, hogy a rendes tagok újból tiszteletdíjban, a rendkívüli tagok pedig abban az esetben, ha előadóként szerepelnek, 10 forint jelenléti díjban részesülnek.

1893. december 22-én a belügyminiszter kifejezte a Tanácsnak 25. éves jubileuma alkalmából jókívánságait. A Tanács rövid idő múlva válaszolt. A többi között a következőket írta:

„. . . Eljárásainkat mint eddig, úgy ezentúl is, önzéstelen hazaszeretet és az ország jólétére annyira fontos közegészségügynek emelése

fogja vezérelni. Mint Nagyméltóságodnak szaktanácsa, valamint eddig nem késtünk, így ezen túl sem késendünk, szakszerű tanáccsal szolgálni, a midőn azt tőlünk kívánni méltóztatik; de gyakorolni fogjuk indítványozási és kezdeményezési jogainkat is, valabánszor azt a közegészségügy érdekében szükségesnek tartandjuk... Kelt Budapesten az országos közegészségi Tanácsnak 1894. év január 11-én tartott ülésében. Dr. Csatáry Lajos Egészségügyi Tanácsos a tanács jegyzője; dr. Korányi Frigyes az országos közegészségi tanács elnöke."

Ha a Tanács első negyedszázados működését vizsgáljuk, feltűnik, hogy munkája a különböző feladatok között nagyon aránytalanul oszlott meg.

A munka dandárját a járványok megelőzése és leküzdése tette ki. A következő fertőző betegségek megelőzésére és gyógyítására készítettek ismételten is tervezeteket: kolera, diftéria, himlő, veszettség, pestis, trachoma, nemibetegségek, újszülötti kötőhártyalob, kiütéses tifusz, agygerinchártya-lob, sugárgomba.

A tuberkulózis elleni védekezésről azonban alig esett szó.

A fertőző betegségek elleni eredményes küzdelemhez szükség volt korszerű fertőtlenítési eljárások kidolgozására is. A Tanács cekkel részben adott esetek kapcsán, részben átfogóan szintén foglalkozott.

A járványos betegségek elleni eredményes védekezést gátolta az, hogy a Tanácsnak pontos statisztikai adatok nem állottak a rendelkezésére. Ezért javasolta az állandó járványbizottság megszervezését:

... „hogy az ország lakosságát a szabályos viszonyokon felül érvényes járványos betegségeket korlátozni szakszerű tanácsai által törekedjék... az Országos Közegészségi Tanácsot csak az illetné meg – írta egyik jelentésében –, hogy a neki készen szolgáltatott adatok alapján tudományos véleményét a kormánynak foganatósítás végett rendelkezésére bocsássa... ilyen batárok között azonban a közegészségi szolgálat mai kifejlődése mellett maradni nem lehet, hanem szükséges, hogy addig, míg a központi közegészségi szolgálatban erre alkalmas szervezet létrejön, a kormányzatra báramlandó munkának nagy részét maga a tanács végezze el” ...

Elég sokat foglalkozott a Tanács egyes közegészségügyi feladatokat érintő tervezetek és javaslatok kidolgozásával is. Az egészségügyi közszolgálat jobb megszervezése, valamint a tisztiorvos-képzés is napirendre került.

A Tanácsnak egyes, fontosabb közegészségügyi feladatokkal foglalkozó munkásságából a következők emelhetők ki: a „*központi közegészségi észlelde*” és a Pesti Egyetemen a higiéné tanszék megszervezése; az élelmezéségszégügy; az ivóvízellátás; az italok ellenőrzése. Szeged város újjáépítésének a terve.

A betegellátás megszervezésének is számos, jelentős témája foglalkoztatta a Tanácsot, pl.: a kórházak, a gyógyintézetek, az elmebetegellátás, az orvosi gyakorlat és közszolgálat, a gyógyszerészet, a gyógyszerek forgalombahozatala, a szülésznői gyakorlat, a fogászati gyakorlat, a fogtechnikus-ügy, a baleseti segélynyújtás.

Sokat foglalkoztatta a Tanácsot a közegészségügy országos rendezése. Az idevonatkozó törvényjavaslat-tervezetek és indokolások elkészítése. Az Igazságügyi Orvosi Tanács, a törvényszéki orvosképzés és képzés megszervezésének az előkészítése.

Alig foglalkoztak az ipari-, a munka-, a gyermek-, az iskola-, a vasúti és a hajózási egészségüggyel.

Nem sok jutott a munkások gyógyító szolgálatának (betegsegélyző pénztárak egészségügyi szolgálata) megszervezésére és a kuruzslás elleni küzdelemre sem.

A Tanács első negyedszázados működésére az volt a jellemző, hogy az általa készített tervezetek és javaslatok tudományosan megalapozottak, a gyakorlati élet követelményeit figyelembevevők voltak és mindenkor elismeréseméltó, nagy körültekintéssel kialakított állásfoglalásokat tükröztek.

A nagy előrelépést jelentő, elvi javaslatok azonban a hazai áldatlan társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok miatt – az 1876. XIV. tc. kihirdetése ellenére – a végrehajtásban nemcsak erősen beszűkültek, hanem jórészt zsákutcába is kerültek.

Bizonyos eredmények mégis születtek. Hosszas huzavona után kihirdették az 1876. XIV. tc.-t. Megindultak a Budapesti Tudomány Egyetem orvosi intézeteinek és klinikáinak az építkezései. Megszervezték Kolozsvárott az ország második egyetemét és ennek orvosi karát. Bevezették az orvosi oktatás új rendszerét. Új klinikák, intézetek, bábaképezdek létesültek. A két egyetem orvosi karán felállították a közegészségtani tanszékeket. Megszervezték a tiszt- és törvényszéki orvosok képzését és képesítését.

A nagy elmaradást a tudomány mind klinikai, mind elméleti

művelői nemcsak behozták, hanem elérték azt is, hogy a magyar tudományoknak nem kellett többé szégyenkeznie a fejlődés útján jóval korábban elindult és nagy eredményeket felmutató külföldi tudományos világ előtt.

Erősödött az egészségügyi hálózat és szervezet. Emelkedett az orvosok, gyógyszerészek, a bábák, a kórházak, a kórházi ágyak, a kórházakban ápoltak és a gyógyszertárak száma.

Hozzáfogtak a főváros és nagyobb városaink környezet-egészségügyének a megjavításához, továbbá a folyamszabályozásokhoz és a mocsarak lecsapolásához.

Rendszeressé váltak a közegészségügyi ellenőrző vizsgálatok. A járványos betegségek elleni küzdelem is szervezettebbé lett. A „*központi közegészségi észlelde*” a Budapesti Egyetem orvosi káráján megkezdte működését.

A himlő ellen beoltott gyermekek száma jelentősen emelkedett. A ragályos betegségek által okozott halálozás viszont valamelyest csökkent annak ellenére, hogy azt a kolerajárványok is hátrányosan befolyásolták.

Míndezek kétségtelenül fejlődést tükröztek.

Ezek ellenére mégsem volt az ország közegészségügyi helyzete kedvező.

Az 1876. XIV. tc. kihirdetésétől 1893-ig eltelt közel 20 esztendőben az ország egészségügyi helyzetének tárgyilagos, a belügyminiszteri jelentésekben közölt adatokkal alátámasztott vizsgálatából ugyanis a következők derülnek ki:

Közegészségügyünknek nemcsak nagy, általános, hanem szinte valamennyi része, amelyekből az egész összetevődött volna, megoldatlan maradt, pl.: az orvosi segéllyel való ellátás; a községi szegénybetegekről; a testi vagy szellemi fogyatékoság miatt munkaképtelenné váltakról való gondoskodás.

Még kevésbé változhattak meg az egészség fenntartásához szükséges alapvető követelmények: a megfelelő lakások, a jó ivóvíz, a hamisítatlan élelmiszerek, a tiszta levegő stb. biztosítása.

A fertőző betegségek elleni küzdelem hatékonysága, az orvosi, a szülésznői, a kórházi ellátás és a gyógyszertári szolgálat is sok kívánnivalót hagyott hátra.

Az általános egészségügyi intézkedések hiányosak és elégtelenek,

a közegészségügyi szolgálatot szabályozó rendelkezések pedig egyszerűen kivihetetlenek voltak.

Az elvi központosítás ellenére magának a Belügyminisztériumnak (egészségügyi osztály) a működése is nagyon hiányos, az élettől elszakadt volt.

Maga a belügyminiszter állapította meg az 1893-ról kiadott évi jelentésében, hogy az ország 89 törvényhatóságából 34-ben különösen kedvezőtlen volt az általános közegészségügyi helyzet.

Chyzer Kornél „A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűléseinek története” című, 1890-ben megjelent munkájában meg is mondotta: . . . „*a mi közegészségügyi törvényünk, melynek német és francia nyelvre való fordításával port szeretünk hinteni a művelt nyugat szemébe, csak irott malaszt . . .*”

Az elért eredmények tehát lényegében nem az 1876. XIV. tc. ki-hirdetésére voltak visszavezethetők.

Nem kis részben köszönhető annak, hogy a magyar közegészség-ügynek olyan kimagasló alakjai éltek, dolgoztak és harcoltak a nép egészségügyi ellátásának a megjavításáért, a magyar orvostudomány felvirágoztatásáért, akikre a legnagyobb büszkeséggel és elismeréssel emlékezünk vissza. Ezek a hazájukat igazán szeretők, a magyar közegészségügy és orvostudomány fejlesztését életcéljuknak tekintő nagy orvosok ott voltak a magyar orvosi közéletnek mind vezető, mind egyszerű munkahelyein. Magában az Országos Közegészségi Tanácsban is.

Ezeknek a nagy orvosoknak, a Tanács 1868-tól 1893-ig kinevezett, kiemelkedő orvos-tagjainak életét, küzdelmeit és munkásságuk eredményeit mutatjuk be.

Balassa János, Balogh Kálmán, id. Bókai János, Chyzer Kornél, Csatáry (Grósz) Lajos, Fodor József, Hirschler Ignác, Högyes Endre, Jendrassik Jenő (Lipót András), Kétyl Károly, Kézmárcsuky Tivadar, id. Korányi Frigyes, Kovács József, Kovács Sebestény Endre, Lumnitzer Sándor, Markusovszky Lajos, Müller Kálmán, Patrubány Gergely, Poor Imre, Rupp N. János, Scheuthbauer Gusztáv, Schulek Vilmos, Schwartz Ferenc, Schwartz Ottó, Tormay (Krenmüller) Károly és Wágner János: nemcsak az Országos Közegészségi Tanácsban, hanem egész életükben végzett tudományos és gyakorlati munkásságukkal szolgálták népüket és az egész emberiséget.

BALASSA JÁNOS

(1814. május 5.–1868. december 9.)

I 868 december 10-én Bécsben az orvostanhallgatók a szokott érdeklődéssel foglaltak helyet az Európa-hírű sebészprofesszornak, *Billroth*nak az előadótermében. Feltűnt, hogy a professzor gondokkal terheltén lépett az előadóterembe, tekintetét szomorúság fátyolozta. A szokottnál is mélyebb csendben, feszült figyelem közepette a következő szavakkal kezdte meg előadását:

„Uraim! Sajnos, ma magánértesülésem is megerősítette a hírt, amelyet tegnap este az újságból tudtunk meg, hogy pesti testvéregyetemünk súlyos veszteséget szenvedett Balassa professzor annyira váratlan halálával. A halál kaszája könnyörtelenül arat Európa híres orvosainak és sebészeinek dús termőföldjén. A sűrű elhalálozás Párizsban kezdődött Malgaigne, Follin, Jobert, Velpeau, Rayer elvesztésével, következtek Otto Weber, Middeldorpf, Szymanowszky, Griesinger, valamennyien két éven belül költöztek el – és most Balassa!

Neve régen ismert volt előttem kitűnő munkái révén, amelyeket német nyelven közölt; annál nagyobb élvezet volt számomra, hogy személyesen is megismerhettem. Szeretetreméltó, jó akaratú egyénisége, jólesően barátságos volta miatt bamar meg kellett őt szeretni. Nagy érdeklődéssel olvastam legutóbbi dolgozatát a gége széttárásáról a gége üregében végzendő kiterjedtebb műtétek céljaira. A munka a sebészet gyakorlati elfoglaltsága ellenére sohasem szűnt meg dolgozni és új haladást teremteni. Ha sajnáljuk is az elköltözöttet, hogy

*nem sokáig élvezhette munkássága gyümölcseit, ugyanakkor ügyel-
betjük is, hogy dicsősége delelőjén szólította el a balál, tanítványai
és népe szeretetétől övezve.*

*Felkérem Önöket, Uraim, adózzanak felállással e kitűnő férfiú
emlékének..."*

Ki volt ez a magyar orvostanár, akiről a híres bécsi professzor
így emlékezett meg? A magyar sebészeti tudomány megalapítója, a
sokrétű, nagytudású klinikus és egészségügyi szervező: *Balassa János*.

1. ábra. Balassa János

Balassa 1814. május 5-én Tolna megyében, Szentlőrincen született. Atyja, *id. Balassa János* szegény, falusi evangélikus lelkész volt. A fiatal *Balassa* tanulmányait a szentlőrinci gimnáziumban, a soproni és pozsonyi evangélikus lyceumban végezte. Az orvosi tanulmányok első három évét (1832-től) a Pesti, a gyakorlati két esztendőt a Bécsi Egyetemen töltötte. Bécsben nyerte el 1838-ban az orvostudori, a se-
bész- és szülésmesteri oklevelet.

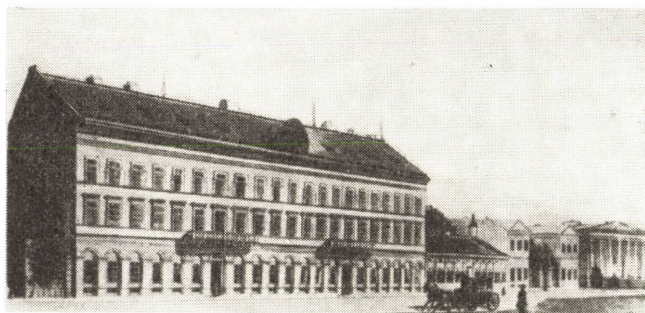
Már medikus korában szorgalmasan eljár *Kolletschka*, később *Rokitansky* kórbonctani tanfolyamára, továbbá *Skoda* előadásaira, aki a „*mellkárók ismérése*”-vel foglalkozó kutatásainak eredményeit ismertette. 1839-ben a bécsi műtőintézetbe vették fel, ahol a híres *Wattmann József* tanár mellett töltött két esztendő alatt minden alkalmat és lehetőséget megragadott, hogy mind elméletileg, mind gyakorlatilag képezze magát. 1838-ban a bécsi műtőintézetben az orvostudorok részére kiírt két ösztöndíjas hely egyikét tizenhat pályázó közül – magyar származása ellenére – elnyerte. 1841-ben a bécsi közkórház egyik sebészeti osztályának másodorvosává nevezték ki, ahol később egy évig önállóan, helyettes főorvosként működött. Alapos képzettségével és rátermettségével már akkor felkeltette a szakemberek figyelmét. Ennek ellenére a szülőföldjén megüresedett tisztiorvosi állást nem sikerült elnyernie.

1842-ben *Schub* tanár kórodájában, a Bécsi Egyetemen a gyakorlati sebészeti tanszék asszisztense lett, ahol alapos továbbképzésben részesült. Alig töltött *Schub* mellett egy évnél többet, 1843. március 21-én, a még nem egészen 29 éves *Balassát* a Pesti Egyetemen a sebészeti tanszék nyilvános rendes tanárává nevezték ki.

Kinevezése nem ment simán. A pályázatot 1841 júliusában írták ki. A következők pályáztak: *Balassa János*, *Flór Ferenc*, *Lippay Gáspár*, *Piskovics János* és *Stockinger Tamás*. A pályázat két részből állt: műtét elvégzéséből és megjelölt témából készített elméleti értekezésből. Az eredmény: szótöbbséggel equo loco első helyen *Balassa-Piskovics*, második helyen *Stockinger*, harmadik helyen *Lippay* és *Flór*. A pályázat még több fórumon ment át, majd a bécsi karra küldték fel. *Berres* a bonctan, *Schroff* a gyógyszeretan, *Wattmann* a sebészet tanára és *Türckheim*, a bécsi kar aligazgatója *Balassát* javasolta első helyen, mert „... a pesti egyetemnek gratulálni lehetne, ha egy ily kiváló egyéniséget meg tudna nyerni magának...” Az államtanácsban *Jüst* „*Staats und Konferenzrath*”, az úgy előadója *Balassa* előnyben részesítését javasolta. De aggályát fejezte ki *Balassa* luteránus vallása miatt, annak ellenére, hogy az 1781. október 13-i türelmi edictum szerint nem lehetett semmi akadály a más vallásúak kinevezésének. Tudni kell azonban, hogy a türelmi edictum kibocsátása után 1843-ig eltelt 62 esztendő alatt egyetlen nem-katolikus pályázót sem neveztek ki a bécsi vagy a magyar, de még a birodalom

többi egyetemére sem. Az aggályok *Purkhardt* államtanácsost is megfontolásra készítették, aki *Balassa* elejtését javasolta. Az előadó két alternatív javaslatot – *Piskovics* vagy *Balassa* – terjesztett elő. *V. Ferdinánd Balassát* nevezte ki.

Tanszékének elfoglalása előtt *Balassa* még Párizsba ment, ahol akkoriban Európa első sebészei tanítottak és működtek. *Malgaigne* és *Velpeau* intézetében folytatott elsősorban tanulmányokat. Ezeknek a kiváló mestereknek a befolyása maradandó nyomokat hagyott a fiatal *Balassában*.

2. ábra. A Kunewalder-féle ház, Balassa János sebészeti intézetének második otthona

Azon a tanszéken, ahol *Balassa* 1843-ban megkezdte működését, a Hatvani utcai régi kolostorépületben, összesen tizenhárom ágy volt. Tizenhat évi küzdelem után, 1859-ben sikerült elérnie, hogy klinikáját az Ország úton (ma Múzeum körút) levő *Kunewalder-féle* ház első emeletére helyezték át. Itt már huszonhét ágy állott rendelkezésre. Egyébként azonban az továbbra is nagyon szegényes volt mind elhelyezésében, mind felszerelésében. Az állatorvosi tanintézet régi épületében volt a sebészeti intézet. Kétemeletes, dísztelen épület, két kapubejáróval, az udvar két oldalán földszintes istállózárnnyal. Az óriási, rendezetlen és gondozatlan udvar hátrafelé az Ötpacsirta (később Eszterházy, ma Puskin) utcáig nyúlt le. A mai Élettani és Vegytani Intézet helyén a „patkolda” állott. A főépület földszint-

jének bal oldalán helyezték el az állattani, jobb oldalán az élettani intézetet. Az első emeleten volt a sebészeti klinika, amelynek előszobájában zsúfolódtak össze a járóbetegek. Itt kérdezték ki őket a soros „*betegfelvezetők*” és vizsgálatuk is itt történt. A kórtermek aránylag világosak voltak, padlójuk parketta. Nagy baj volt azonban, hogy a klinika két bejárata közül az egyik az előszobából, a másik a tanteremből nyílt. A folytonos járás-keléstől nem volt nyugta a betegeknek. De lehetetlen volt a megkívánt tisztaság biztosítása is. A tanterem ablakai az udvarra nyíltak. Az egyik ablak előtt, a terem sarkában puhafa-dobogó állott, amelyen a segédek és növendékek ültek. Itt folytak az előadások, a műtétek és a járóbetegrendelések. A két kis tanársegédi szoba közül az egyik egyben „*tanári szoba*” volt. Helyszűke miatt azonban a hivatalos tendóket, aláírásokat stb. is a tanársegéd szobájában kellett elvegezni.

Ilyen mostoha körülmények között *Balassa* mégis olyan eredménytel tudott működni, hogy nemcsak országos hírnévre tett szert, hanem még a külföld figyelmét is magára vonta. *Jendrassik Jenő* akadémiai emlékbeszédében (1876. május 28.) *Balassát* híven a következő szavakkal jellemezte:

„*És . . . mi ma elismerjük róla, hogy versenyezve szakmájának elsőrendű hőseivel, fáradhatatlan munkássággal járult annak fejlesztéséhez és számára nemzetében is munkaképes erőket nevelt: hogy mint a szenvedők nemesszívű nemtője élte majdnem végső lehelletéig segélyét tőlünk soba meg nem tagadta; hogy hírnevének tekintélyét és a bizodalmat, melyet ő a legmagasabb és legszélesebb körökben oly ritka fokban bírt, soba nem önérdékből, hanem tiszta szándékkal és erényteljes jellemmel, mindig csak a közjó előmozdítására érvényesíteni és tehettsége, képzettsége szerint ingatlan hűséggel bájának szellemi műveltségét emelni őszintén törekedett . . .*”

Találón mondta róla *Korányi Frigyes* is:

„*. . . Balassa János volt, ki azon jelszó értelmében, hass, alkoss, gyarapíts’ minden kínálkozó alkalmat felhasználta, hogy befolyást gyakoroljon az egyetemre, a gyakorlat terén, a közigazgatási terén, s a magyar orvosi irodalom megindítására is, hogy ha majd a várt jobb idő a nemzetre földerül: legyenek emberek, akik elfoglalják a tért . . .*”

Ilyen szellemben kezdte meg *Balassa* munkáját és dolgozott élete

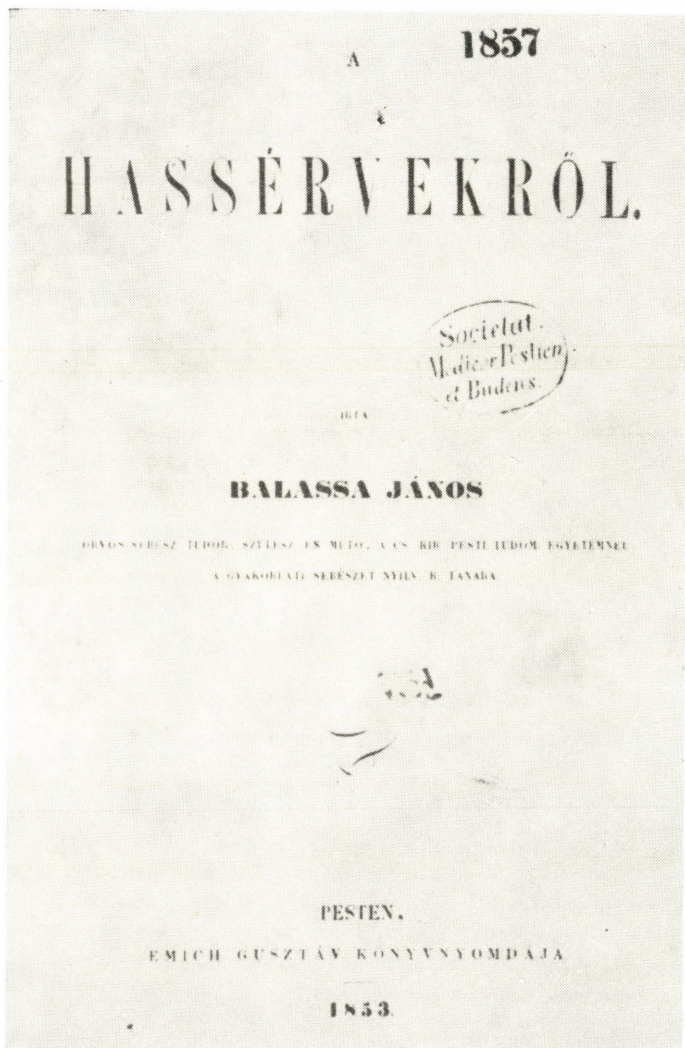
végéig. Elérte, hogy szellemi törekvéseinek általános ébredése közepette a hazai orvostudomány és gyógyművészet működésével olyan eredményes lendületet vett, amit barát s ellenség egyaránt elismert. Nemcsak nevének varázsával, tudományos cikkével kezdte meg az Orvosi Hetilap a szabadságharc leverését követő hosszas némaság után új pályáját, hanem a végső reménytelenség és gyász idején magyarul kiadta „*A hassérvekről*” szóló munkáját (egykori tanárainak, *Wattmann J., Malcampo-Beaulieu*-nek ajánlotta). Ennek jelentőségét akkor értékelhetjük kellőképpen, ha tudjuk, hogy az osztrák elnyomó rendszer mindent megtett a magyar nyelv elfojtására, kitiltására az egyetemi intézeteinkből. Az egyetemen magyar szót csak a sebészek tanfolyamán lehetett hallani. A magyar orvosi irodalom némaságra kárhoztatottan várta a jobb jövőt. Ezért külön is nagy volt a jelentősége *Balassa* tudományos működését tükröző irodalmi munkásságának. Jellemző irodalmi felfogására az, amit 1843. október 10-én tartott egyetemi székfoglaló beszédében a pesti orvosi karon mondott. A következőket hangsúlyozta:

„...Az élet s valót kell látni, vizsgálnunk s megvizsgáljunk, a természet nagy könyvéből kell tanulnunk, hogy tudományunk folyamata tiszta forrásból eredjen, melyet holt betű soba nem képes pótolni. Aki maga lát és tapasztal, egyenes úton halad a célhoz; ké csupán könyvekből akar gyógyítani, tanulni, idegen erőkre támaszkodik, ezekkel botlik, sokat félreért, ahol különbözők a vélemények, tétováz...”

Az 1850-től 1868-ig terjedő időben különösen eredményes volt mind tudományos, mind gyakorlati sebészeti tevékenysége. Ebben az időszakban 75 kisebb és nagyobb tudományos értekezése jelent meg részben hazai, részben külföldi szakfolyóiratokban. Dolgozatai az elméleti és gyakorlati sebészet egészen széles körét (az aneurizmák, a nyálsipoly, a combtörések, az ízületbántalmak, a hassérvek, a húgykövek gyógykezelése, a koponyalékelés, a galvanocaustica, a gégetükrözés kór- és gyógytana, a légcsőmetszés, a szemhéjképzés, az orrképzés, a képzőplasztikai műtétek stb.) ölelték fel. Nem egyszer úttörő jelentőségükkel keltették fel mind az itthoni, mind a külföldi szakemberek érdeklődését.

De nemcsak értékes tudományos munkásságát kifejtő egyetemi tanárként működött fáradhatatlanul, hanem az orvosi közéletben is.

3. ábra. Balassa János „A hassérvekről” írott könyvének címlapja (1853)

Mindenütt ott lehetett találni, ahol a sebész biztos kezére vagy az egészségügyi szervező előrelátására, tapasztalataira volt szükség.

Műtősebészként szakmájának egyik legnehezebb, egyszersmind legszebb ágát, az ún. „képlő” (plasztikai) műtéteket végezte nagy előszeretettel, s vitte olyan tökélyre, amiről akkor még a sebészek álmodni sem mertek. Százakra ment azoknak a száma, akik orr nélkül, eltorzult arccal és ajakkal fordultak *Balassához*. Azoknak legtöbbször, akit megoperált, szabályos arccal jelenhetett meg újra az emberek között, nem voltak többé száanalom vagy gúny tárgyai. Nem lehetett csodálkozni azon, hogy közhasznú működésének és nagy tudásának híre messze túlterjedt a haza határain.

1848-ban a szabadságharc kitörése után bebizonyította, hogy nemcsak a sebészethez, hanem az egészségügyi szervezéshez is ért. *Stáblly Ignác* az egyetem szervezetét szélesebb alapokra kívánta fektetni. Javaslatára *Balassát* a magyar kormány a Pesti Egyetemen orvostani igazgatónak nevezte ki. 1848. július 4-én az orvos-sebész tanárikar ülésén felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy az elnöklő *Reisinger János*, mint „... az orvos-sebész tanári testület idősbike...” jelentette: a kar a vallás- és közoktatási minisztertől június 5-én a következő leíratot kapta:

„... A Vallas és Közoktatási Miniszter Balassa tanár úrnak báró *Éötvös József* s. k. Miután Ön kormányosztályomnál tanácsnokká s az egyetemi orvoskar igazgatójává kineveztetett, az erről szóló okíratot örömmel küldöm meg, melynek elfogadása után Önnek tehetőségeit az álladalom szolgálatára a közoktatásnak orvosi részeiben úgy veszem igénybe, hogy Ön amellett egyetemi tanári bivatalt is viselni fogja...”

Balassa tervezetet dolgozott ki, mely szerint az orvosi kar külső tagok nélkül, csak egyetemi rendes, rendkívüli és magántanárokból álljon. Ezt a tervezetet a miniszter 1848-ban jóváhagyta, miután az orvos-sebész tanfolyam tanáraival folytatott harc az orvostanári testület győzelmével végződött. Ezzel új korszak kezdődött a Pesti Egyetem életében. 1847–48-ban *Schmidt János* gyakorló orvos és Pest megye fizikusa volt az utolsó kültag dékán. A tanulmányi igazgatóság rendszere is véget ért 1848–49-ben. Az utolsó igazgató *Balassa János* volt. Elődjei: *Pfisterer András*, *Lenbossék Mihály*, *Bene Ferenc* és *Stáblly Ignác* voltak. Az 1848. évi XIX. tc. az egyetemet

a közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyezte. Ugyanakkor ki-mondotta a tanítás és tanulás szabadságát, ebben *Balassa* elképzelé-séi valósultak meg. Az egészségügyet a kereskedelmi tárcához csatol-ták és *Stáblly Ignác* lett az egészségügyi osztály vezetője.

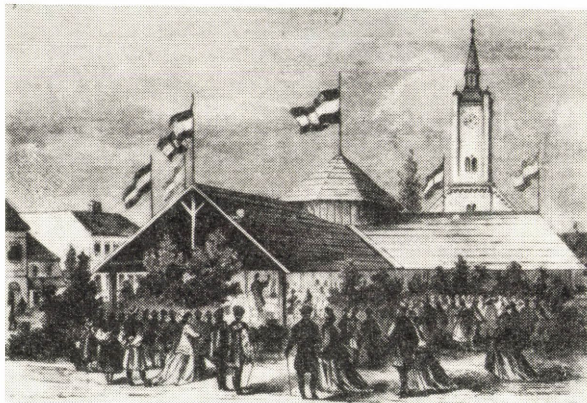
Balassa megszokott működését megszakította a szabadságharc. A magyar kormány felhívására tábori sebészetet képzett. A szabad-ságharc leverése után háromhónapi elzárásra ítélték és az *Újépületbe* zárták. Büntetéséből két hónapot töltött ki. Annak a közszeretetek, amelynek a főváros lakossága körében *Balassa* örvendett, élénk bizonyosága volt, hogy az Újépületbe történt bezáratásakor a fővárosi polgárság többszáz aláírással folyamodványt juttatott el a minden-ható zsarnokhoz, *Haynauhoz*, amelyben *Balassa* kibocsátását kérték. Ez nem sokkal később meg is történt. A *Balassa* kibocsátását kö-vetelő ifjúságot *Haynau* teljhatalmú rendőrfőnökéhez, *Prottmannhoz* az akkor még fiatal orvostanhallgató, *Korányi Frigyes* vezette.

Balassát 1850. február 22-én kelt kormányrendelettel végleges iga-zolásának a fenntartásával állásába visszahelyezték, de a katonai törvényszék újabb ítéletével az egyetemről még egyszer eltávolították. 1851 elején helyezték vissza véglegesen állásába.

Balassa nevéhez a tudományos, gyakorlati és oktatói munkásságon kívül, a szabadságharc leverése után is jelentős egészségügyi szerve-zési feladatok megoldása fűződik. A Magyar Orvosok- és Természet-vizsgálóknak az interregnum (1847–1863) után Pesten tartott első nagygyűlésén (1863) *Csatáry (Grósz) Lajos* akkori Bihar megyei fő-orvos indítványozta az ország közegészségi és orvosi ügyeinek a rende-zését. A vándorgyűlésen az indítvánnyal egyetértettek. *Havas Ignác* elnökletével bizottságot küldtek ki a tervezet elkészítésére. A terve-zetet 1864-ben a marosvásárhelyi X. nagygyűlésen újból megvitatták, majd a Pozsonyban 1865-ben tartott XI. vándorgyűlésen elfogadták és küldöttségileg nyújtották át az országgyűlés elnökének. A Rima-szombatban 1867-ben (XII.) megrendezett nagygyűlés által kikül-dött harmincöt tagú bizottság feliratban kérte *Wenckheim Béla* belügyminisztertől a magyar közegészségügy sürgős rendezését. *Balassa János Jendrassik Jenővel*, *Korányi Frigyes*szel és *Markusovszky Lajossal* 1868-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók javas-latainak el nem fogadásával külön emlékiratot készített. Az emlékirat harmadik pontjában *Országos Közegészségi Tanács* megszervezését

javasolták. Kemény harc után a *Wenckheim Béla* belügyminiszter által összehívott értekezleten (1868. március 10.) *Balassák* emlékiratát fogadták el. Ennek alapján történt meg az *Országos Közegészségi Tanács* létrehozásának a jóváhagyása. Elnökévé 1868. június 14-én a király *Balassát* nevezte ki.

A Tanács 1860. július 30-án tartotta alakuló ülését és haladéktalanul megkezdte munkáját. *Balassa* korai halála miatt még félévig

4. ábra. „Közebéd” a magyar természetvizsgálók gyűlésén Rimaszombatban (1867)

sem tölthette be az elnöki tiszteletet. Ez alatt a néhány hónap alatt a Tanács mégis jelentős feladatokra dolgozott ki terveket, a többi között: a nyilvános- és magán-, továbbá a bujasenyvi kórházak létesítésére. A lipótmezei országos tébolyda megszervezésére, berendezésére és házi gyógyszerárának a felszerelésére. A méterrendszernek gyógyszerészeti mértékekként való alkalmazására és használatára az orvosi vények felírásakor. A kuruzslások megszüntetésére. Lelencházak szervezésére, az elhagyott kisdedek ápolására és nevelésére. Szülésznői képezdek létesítésére.

Balassa lelkes munkájának elismerése sem maradt el. Több kitüntetést kapott. 1858. december 15-én a *Magyar Tudományos Akadémia*

tiszteletbeli tagjává választotta. 1864-ben az akkor alakult Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat elnökségével tisztelték meg. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott XI. nagygyűlésének alelnöke volt. „100 aranyos” pályadíjat ajánlott fel a legjobb orvosi mű jutalmazására. (Az 1869-ben Fiumében rendezett XIV. nagygyűlésen *Margó Tivadar* élettanát jutalmazták vele.) 1867-ben „... a tudomány terén szerzett érdemek, s közhasznú működés elismerésül...” Pest megye bizottsági tagjává és tiszteletbeli főorvosává, Pest városa pedig a képviselőtestület tagjává választotta.

1868. május 16-án tanári pályájának 25. éves évfordulóját ünnepelték otthonában tanítványai, élükön *Kovács Sebestény Endrével*. Ezen az ünnepségen adták át a neves szobrász, *Kugler* által karrarai márványból készült mellszobrát. Arcképét is megfestették.

1868. december 9-én reggel az előadásokra siető orvostanhallgatókat azzal fogadták, hogy nem lesz előadás. *Balassa* hajnalban váratlanul meghalt. A megdöbbenés általános volt. A fiatalok csoportokban verődötten tárgyalták a gyász esetet. Lesték az újabb híreket. Este *Markusovszky* lakásán értekezleten beszéltek meg a temetés részleteit. A megbeszélésen részt vett: *Bókai, Hirschlér, Jendrassik, Korányi* és *Wágner*. Maga *Markusovszky* vezette a megbeszélést, könnyezve, el-elcsukló hangon, alig tudta annak folyamatosságát biztosítani.

Balassa súlyos betegsége 1868. december elején kezdődött. *Wágner* tanár vizsgálta meg, aki a lázas betegen a has érzékenységét és mérsékelt puffadását találta. December 9-én hirtelen bekövetkezett a halál. A halál után mintegy 30 órával történt a boncolás – *Scheutbauer* végezte – és ez a féregnyúlvány roncsoló gyulladásából eredő kiterjedt hashártyagyulladás állapotát állapította meg. A féregnyúlvány táján régebbi keletű gyulladásos folyamatok hegymaradványai voltak találhatóak. Ezek megmagyarázták azokat a fájdalmakat, amelyek *Balassát* már megelőzően és ismételtelen kínozták. A boncjegyzőkönyv szerint a halál oka a következő volt: „... a giliszta nyúlványnak roncsoló kifeléyesedése, kezdődő átírással, kezdődő elterjedt hashártyalobbal; a tüdők és lágyagyhártya vízenyője, agy- és agyacsvérbőség...”

A temetés nagy részvéttel ment végbe. A céhek és a különféle egyletek által megnyitott gyászmenetben a koporsó előtt a tanuló

ifjúság haladt. Közöttük a Bécsi Egyetem küldöttei meneteltek: „... a bécsi egyetem magyar polgárai a fedbetetlen nagy tanárnak december 11-én 1868...” feliratú babérkoszorúval. A koporsó nyolc oldalszalagját az Akadémia, az Országos Közegészségi Tanács, a tanári kar és az Orvosegylet tagjai felváltva vitték a sírboltig. A különböző, hivatalos képviselőket – közöttük volt a Bécsi Egyetem orvostanári karának egyik tagja is – a főváros lakosságának minden rétegéből összegyűlt ezrek követték. Az ifjúság nevében *Osváth Albert* orvosnövendék búcsúztatta a következő szavakkal:

„... Az ifjúság kedves tanárai egyik legkedvesebbikét, az egyetem legbírnevesebb tanárát és a haza egyik legjobb polgárát siratja...” – Beszédét a költő szavaival zárta: „... A derék nem fél az idők mohától, a koporsóból kitör és eget kér...”

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók fiúmei, XIV. nagygyűlésén (1869. szeptember 6–11.) *Halász Géza* alelnök emlékezett meg róla. A többi között megemlítette, hogy „... *Balassa halála villámcsapásként hatott a fővárosra s innét szét az országra, sőt a bon határain túl is ... annak a férfiúnak ki a kül- és belnagyság ily magaslátára emelkedik, tökélyes életírása, a nemzet történetére tartozik, azt mind a tudomány igényei, mind pedig a boldogult érdemei megkívánják ... Balassa az orvosbeszéti művészetnek ... oly magaslátán állt, hogy basonlók kevesen voltak és kevesen lesznek ...*”

Ezt az őszinte megbecsülést fejezte ki az is, hogy a híres bécsi professzor, *Hebra* szintén megemlékezett hallgatói előtt *Balassa* haláláról, majd a következő levelet írta az Orvosi Hetilap szerkesztőségének.

„Wien, 1868. december 10. Igen tisztelt Kartárs! Nagy megrendülést keltett mindnyájunkban barátunk és kartársunk, *Balassa* hirtelen halálának nagyon lesújtó híre. Nem kell bangsúlyoznom, hogy a gyász esemény folytán mit veszített a tudomány és az emberiség, különösen pedig Magyarország és Pest. Az elvesztése miatti gyász mind hazájában, mind annak határain kívül, sok barátja és tisztelője között általános, mélyen átértzett lesz. Legtöbbet mégis a Pesti Egyetem, barátai és családja veszítettek vele, akik számára a szó legszorosabb értelmében vett apa volt. Irigyelni kell azt a férfiút, akinek hamvait annyira tisztelik...”

Hebra tanár részvétének szavai nem voltak túlzottak. Hiszen, ha

Balassa negyedszázados munkásságára visszatekintünk, nem lehet találni akkortájt olyan hazai egészségügyi intézményt, amelynek a létesítésében jelentős szerepe ne lett volna. Az orvosi és egészségügyi közszolgálat hivatott vezetőjének volt tekinthető, akit alapos tudásán, képzettségén kívül minden tetteben a betegért aggódó nagy orvos igaz embersége irányított. A tudományos kutatásban, a sebészettudomány eredményeinek a gyakorlatba való átültetésében mindenkor a legtisztább szándék és becsületesség vezette. A haza iránt egész életében hű volt és mindvégig az is maradt. Ismételten megtörtént, hogy orvosi tudását és ügyességét az ország határain túl is igénybe vették. Több ízben akarták más, fényesebb állásba külföldre csalogatni. Bécsbe kétszer hívták meg egyetemi tanári állásra a József Akadémiára, majd *Schub* halála után a gyakorlati sebészeti tan-székre. Ő azonban minden ilyen kecsegtető meghívást visszautasított. Tehetségét mindvégig hazájának kívánta szentelni és megmaradt a kisebb hírnévvel járó hazai katedrán. A magyar orvosok büszkesége volt és a külföld, ha megemlékezett azokról, akiket tőlünk a legnehezebb időkben is irigyelt, megnevezte *Balassát* is. Neve Európa-szerte ismert és híres volt. Hasonló nálunk akkor nem, vagy vajmi kevés akadt.

BALOGH KÁLMÁN

(1835. szeptember 28.–1888. július 15.)

A magyar gyógyszer tudomány, hasonlóan a tudomány egyéb ágaihoz, az elmúlt évszázad második felében indult erőteljes fejlődésnek. Ennek az adott nagyobb lendületet, hogy 1866-ban megjelent Pesten egy 462 lapos könyv: a „*Gyógyszertan*”. A könyv tartalmazta a gyógyszerként használt vegyi- és más anyagok ismertetését, azok hatástanát, továbbá a vényírás technikáját. Megtalálható volt benne természetani gyógymódok címen a levegő, a hideg-meleg fürdők és a villamosság gyógyászati alkalmazása is. A könyvet egy fiatal kolozsvári egyetemi tanár, *Balogh Kálmán* írta. *Balogh* a könyv megjelenésekor kereken harmincegy esztendő volt.

1835. szeptember 28-án született Szolnokon. Söhivatali tisztviselő fia volt. Elemi iskoláit Szolnokon, gimnáziumi tanulmányait az egri lyceumban, az orvosi tanulmányokat pedig a Pesti Egyetemen végezte, ahol 1859-ben avatták orvostudorrá. Oklevelének megszerzése után *Csermák János* tanársegéde lett. 1863-ban a Pesti Egyetemen kórélettanból magántanárrá képesítették. 1863. decemberében Kolozsvárra neveztek ki tanárnak az orvos-sebészi intézetbe, ahol a élettant, az általános kórtant, a törvényszéki orvostant adta elő és a klinikai boncolásokat is végezte. 1867-ben Pesten lett egyetemi tanár. Előbb az orvos-sebészi tanfolyamon az elméleti orvostant, majd annak megszüntetése után (1872) a gyógyszer tant és az általános kórtant tanította az orvosi karon. Röviddel ezután a kar jegyzőjévé választották meg. 1881-ben dékán lett és nyolc éven át volt dékánja az orvosi karnak.

Szakíróként szinte kezdettől fogva páratlan termékenységgel művelte az orvostudományt. Az volt a felfogása, hogy a tudományos fejlődésnek és előrehaladásnak az igazi magvát nem a nagyobb gyűjtőmunkák, hanem egyes, külön tudományos témákat önálló vizsgálatok, észlelések és kísérletek alapján fejtegető értekezések képezik. Ezzel a kutatásra, az önálló vizsgálatra és észlelésre tanítványaiban

5. ábra. Balogh Kálmán

is felébresztette a kedvet, akiknek szövettani, élettani, kórtani vizsgálataival és közléseivel mindig iránytmutató mestere volt.

Sokat küzdött annak elismertetéséért, hogy a laboratóriumok nélkülözhetetlen fontosságúak az orvostudomány fejlesztésében. Úttörő volt nagyobb terjedelmű irodalmi munkásságával is. *Balogh* egy-maga több jelentős magyar orvosi tankönyvet írt, sőt 1883-ban többekkel „*Orvosi műszótár*”-t is szerkesztett.

1886 májusától körülbelül egy évig súlyos beteg volt. Gyógyulása után 1887 szeptemberében előadásait újra megkezdte. 1888 tavaszán azonban nagy betegen ismét ágynak dőlt. Régi vesebaja uraemia ki-fejlődéséhez vezetett, és 1888. július 15-én meghalt.

Balogh, mint tudós, valódi enciklopedistaként vált ismertté. Mint publicista is kiválót nyújtott. 25 esztendőn keresztül társszerkesztője volt az Orvosi Hetilapnak. Az ő fáradhatatlan tevékenységének eredménye volt az, hogy a századforduló idején orvosi irodalmunk szerzőkben már nem szűkölködött.

Fiziológiai kutatásai több jelentős eredményre vezettek s azok a tudomány képviselői előtt is feltűnést keltettek. Különösen az agyvelő kutatásával foglalkozott. Ennek köszönhető egyik értékes dolgozata, amelyet „*Az agyfeltekének és a kisagynak a működéséről*” írt (1876).

Nagyobb művein kívül összesen 120 dolgozata jelent meg 8 külföldi szakfolyóiratban. Cikkei egészen széles tárgykört öleltek fel. Megtalálhatók közöttük a kórszövettani, kórbonctani, élettani, kór-élettani tanulmányokon kívül az orvostörvényszéki esetekkel és járványügyi témákkal foglalkozók is. Tollával sikraszállt a Kolozsvári Egyetem létesítéséért és a Budapesti Egyetem klinikáinak az építéséért. Megemlékezett *Balassa Jánosról*, *Csermák N. Jánosról* és *Claude Bernardról*.

Tanári működésének eredményességét igazolja és értékét bizonyítja hallgatóinak nagy száma. Az egyetemen a gyógyszerhatástan és méregtan körébe vágó előadásain mind az orvos-, mind a gyógyszerész-hallgatók – annak ellenére, hogy azokat kora reggel 7¹/₂₉ óra között szokta tartani – szívesen vettek részt. Mindig nagy érdeklődést tanúsítottak élénk és alaposan felépített előadásai iránt.

Szakíróként majdnem páratlanul áll a magyar orvosi irodalomban. Bámulatos termékenységgel és sokoldalúságával egyaránt kitűnt. Egyes témákra vonatkozó számos értekezésen kívül az első magyar orvosi tankönyvek közül többnek ő volt az írója.

Bár általában és az új elméletek elfogadásában tartózkodó volt, gyorsan kész volt a maga mind negatív, mind pozitív véleményének a megalkotásával. Mivel pedig gyorsan készült véleményét nem habozott éppen olyan gyorsan közölni is, megjelent munkáin nem egyszer meglátszik a sietség. Ez azonban nem olyan égető nagy baj abban az időben, amikor magyar orvosi irodalom úgyszólván még nem vagy alig volt, s amikor annak megteremtése volt az elsőrendű szükségesség és feladat. Hiányzott az élettan tankönyve, írt kétkötetes „*Élettan*”-t (1864–65). Nem volt magyar gyógyszeratan – írt

„Gyógyszertan”-t (1866). Nem volt kórtan – *Gebhardt* sok jóakarattal írt „*Nyavajatan*”-a már rég elavult – írt „*Általános kórtan*”-t. Megírta 1879-ben a „*Magyar Gyógyszerkönyv Kommentárja*”-t. Majd elavult saját műve helyett új „*Kommentár*”-t írt a *Magyar Gyógyszerkönyvhöz*.

Az 1860-as és az 1870-es évek orvostudományi megmozdulásainak ő volt az egyik éltető eleme, középpontja. Sem egyoldalúsággal, sem tétlenséggel nem volt soha vádolható. A tanszéken, az orvosi összejöveteleken, a szaklapokban és tankönyveiben ennek számos bizonyítékát szolgáltatta. Remek vitatkozó volt. Polémiái tele voltak szellemességgel, alapos érvekkel, de ahol kellett, kiméletlen iróniával is. Bámulatos dialektikája sokszor ellenállhatatlan erejű. A homeopathia híveivel sehogysen tudott megbarátkozni, sokat és könyörtelenül hadakozott velük.

Figyelme fontos közegészségügyi kérdésekre is kiterjedt. Akkor, amikor egyik súlyos betegségéből felgyógyult és lábadozó állapotban volt, alapos, tudományos érvekkel alátámasztott cikkeivel avatkozott bele a budapesti vízvezeték létesítése körül kavargó vitába. A tatai természetes forrás vizének felhasználása mellett is síkra szállt s háztartásában alkalmazta a tatai vizet, hogy meggyőződjék és másokat is meggyőzzön ivásra, főzésre alkalmasságáról.

A magyar orvosi műnyelv kialakításában azonban nem tudott helyes álláspontot elfoglalni. Orthodox „*bugátista*” volt. Ez bizonyos mértékig rányomta bélyegét az Orvosi Hetilapra is, amelynek nyelvvezete a „*bugáti*” hagyományok hű ápolója volt hosszabb időn át. Latin–görög műszavak helyett erőszakosan faragott „*magyaros*” műszókkal fejezték ki az orvosi fogalmakat.

Nemcsak a tudományos orvosi irodalmat ismerte alaposan, általános műveltsége is olyan magas fokú volt, amilyennel csak elvétve lehetett találkozni. Több nyelven beszélt és írt. Politikai, közgazdasági, történelmi, nyelvészeti és népművészeti ismeretei mindenütt feltűnést keltenek. Nem lehetett olyan társalgást megkezdeni, olyan témát elővenni, amelyhez avatottan hozzá ne szőtt volna. Olyannak ismerték, mint aki egyaránt a szó és a tett embere. Mindenben a tiszta igazság keresésére törekedett. Ellenségét megbecsülte épp úgy, ahogy mellőzni tudta azt a barátját, aki rászolgált. Ha kellett, egyként tűzbe ment valamennyi igaz ügyért mind szóval, mind tollával.

GYÓGYSZERTAN.

ÍRTA

BALOGH KÁLMÁN,

ORVOSTUDOR, NY. B. TANÁR A KOLOZSVÁRI ORVOS-SEBÉSZETI TANINTÉZÉSNEK,
AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS ORVOSI TANÁCS, AZ ERDÉLYI MÚZEUMEGYLET VÁ-
LASZTMÁNYI, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ, A BUDAPESTI
ORVOSÉGYLET LEVELEZŐ, A MAGYAR ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT ELÁZGATÓ
TANÁCSBÉRLI ÉS A KIR. MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT HONOS-
TAGJA, VALAMINT AZ UTÓBBI EGYLET EGYRŐRI ELSŐ TITKÁRA.

74 a szöveg közé nyomott fametszettel.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KIADVÁNYA

1866

6. ábra. Balogh Kálmán „Gyógyszertaná”-nak címlapja (1866)

Nagy mozgékonyág jellemezte orvostársadalmi, orvosközéleti munkásságát is. A Természettudományi Társulatnak titkára, választmányi tagja, 1862-ben alelnöke; a Budapesti Királyi Orvosegyletnek ugyancsak választmányi tagja, alelnöke és 1886-ban másodtitkára lett. 1864-ben az *Akadémia* levelező, 1877-ben pedig rendes tagjává választották. 1864-ben „*Élettan*” című munkájának első kötetét a *Marczibányi*-féle alapítványból 200 arannyal, 1884-ben második „*Kommentár*”-ját a *Fáy*-alaphól 1800 forinttal jutalmazták. Tiszteletbeli tagja volt a Magyarországi Gyógyszerészek Általános Egyletének.

Az Országos Közegészségi Tanácsnak előbb rendkívüli, majd rendes tagjaként működött közre a magyar gyógyszerkönyv szerkesztésében. 1868-ban lett a Tanács rendkívüli, 1878-ban pedig rendes tagja. Jegyzője volt az egészségügyi törvényjavaslat-tervezetet készítő egyik bizottságnak (1869). Több tanácsi bizottságnak volt tagja, amelyek a következő tervezeteket dolgozták ki: az első magyar gyógyszerkönyv szerkesztése (1870); a gyógyszerészetben és a gyógyászatban a gramm-súlyrendszer bevezetése (1875); a szegedi árvíz közegészségügyi veszélyeinek elhárítása (1879); a több megyében fellépett agygerinchártyalob járvány leküzdése (1880); az „*Addimentum ad pharmacopoeam hungaricam*” kidolgozása (1882); a törvényhatósági és törvényszéki orvosi vizsgák előkészítése (1882); az erdélyi hólyagos himlőjárvány leküzdése (1883); az állandó kolera bizottság feladatai (1884). 1885-ben az országos orvosi és közegészségügyi kongresszus egyik szakosztályának elnöke volt.

Balassa a hazai orvosok egyik legkiválóbb képviselője volt és méltán sorolhatjuk mellé *Balogh*-ot. *Balogh* az volt az elméletben és az orvosi irodalomban, mint *Balassa* az orvosi gyakorlatban. Valódi enciklopédista tudós, aki tájékozott volt az orvostudomány minden ágában. Nem látott napvilágot a külföldi szakirodalomban jóformán egyetlen olyan könyv vagy füzet sem, amelyet *Balogh* ne ismert, ne olvasott volna. Barát és ellenség egyaránt csodálta bámulatraméltó olvasottságát.

Az egyetem orvosi kara, tanári testülete halálhírének vétele után úgy határozott, hogy *Fodor József* prodékán mond gyászbeszédet, arcképét pedig megfestetik. Emlékművet is állítanak fel, hasonlóan *Balassa* síremlékéhez.

Högyes, aki 1871–75-ig tanítványa volt Balogbnak, a temetéskor tanulmányúton volt Párizsban, a Pasteur intézetben. 1890. október 27-én az Akadémián tartott emlékbeszéddel róttá le volt mestere iránt érzett halálját.

Fodor gyászbeszédében – a többi között – a következőket mondotta:

„... Ha ő nem magyar tudósnek születik, valószínűleg még hosszú életre számíthatott volna! Nem véletlen dolog, hogy a magyar tudósok és tanárok annyija hal meg javakorában, köztük egy Semmelweis, egy Balassa és most Balogh. Megölte a túleröltető munka. Minő életpályát fut meg a legtöbb magyar tudós mire a tudomány szellemi kincseit magának egybegyűjti! És milyen ezután is a mi viszonyaink között munkája és küzdelme? A nagy kultúrnépek tudományos világgal szemben a magyar tudós idegenül s alig méltányolva – itthon pedig társak és támogatók nélkül meg nem értve és magárahagyva – képtelen tért keresni és foglalni magának. Amikor pedig a közügyek javára küzd és harcol, akkor, oh, mennyi közönnyel és tehetetlenséggel kell szembezállnia! A tudósnak és a közügyekért munkálkodónak Magyarországon nebéz a munkája! Százszor is kell kalapácsával sújtania a megdolgozandó vasat, hogy nyoma lássék, mert ez a vas minálunk még nem izzó, de jéghideg! És mindezekkel szemben aki a tudományért és közügyekért lelkesül, annak vajmi sok a tennivalója nálunk. Hisz kultúránk néhány napos és vele versenyt szeretnének futni ebben a külföld évszázados haladásával. Balogh Kálmán olyan magyar munkás volt, ki a tudományért és közügyekért lelkesült és küzdött ifjúkorától haláláig. Munkálkodott szüntelenül, ballatlan erőfeszítéssel úgy, mint az szokott dolgozni, aki nem bérért, de lelkesedésből fáradozik... S ha a magyar orvosi irodalmunk úttörőiről fog említés tételni, Balogh Kálmán nevéé az első hely...”

Id. BÓKAI JÁNOS

(1822. május 18.–1884. október 20.)

1962-ben volt másfél százada annak, hogy megszületett a magyar orvosok egyik büszkesége, a hazai gyermekgyógyászat-tudomány megalapítója, *id. Bókai János*. Kötelességünk, hogy az *Országos Közegészségi Tanács* nagy orvos-tagjai között az ő emlékét is felidézzük. Előbb tekintsük át röviden élettörténetét, majd nézzük meg, milyen volt orvostársadalmi munkássága, mivel járult hozzá az orvosnevelés, a gyógyítás, a közegészségügy fejlesztéséhez, minő eredményekkel járt egészségügyi szervezői és tudományos munkássága.

Id. Bókai (Bock) János 1822. május 18-án Iglón született. Szegény szülők gyermeke volt. Rozsnyón, Lőcsén és Eperjesen járt az ág. ev. középtanodába. Ezt követően Sárospatakon iratkozott be jogásznak. Az orvosi tanulmányokat Pesten és az ötödévet Bécsben végezte. 1845-ben még hallgatóként szorgalmasan részt vett a *Schoepf-Merei* által tartott háromhónapos „*gyermekgyógy gyakorlati különleckék*”-en. A Pesti Egyetemen 1847-ben nyerte el az orvostudori oklevelet. 1849-ben a pesti szegény-gyermekkorház segédorvosává, majd helyettes igazgatójává választották meg. 1861-ben, amikor a Pesti Egyetemen enyhülni kezdett a felekezeti gyűlölködés, magántanárá képesítették. 1867-ben a gyógyszeratan nyilvános rendkívüli tanára, 1873-ban pedig nyilvános rendszer tanár lett. Szakmájának, a gyermekgyógyászatnak ugyan rendszeresített tanszéke még akkor nem volt a Pesti Egyetemen, mégis kinevezték egyetemi tanárnak, hogy érdemcihez méltó előléptetésben részesítsék.

Számos egyéb orvostársadalmi elismerésben, megbecsülésben is részesült. Az Orvosi Könyvkiadó Társulatnak alelnökévé, majd igazgatósági tagjává választották. 1868-tól 1874-ig elnöke volt a Budapesti Királyi Orvosegyletnek. Elnökségének idején számos, fontos közegészségügyi javaslattal fordult az Egylet a belügyminiszterhez. 1872. november 20-án – a többi között – javasolta a kolera elleni védeke-

7. ábra. id. Bókai János gyermekkori árnyképe

zéssel kapcsolatban: „... miszerint hazánk az emberiség iránt adóságot ró le s a magas kormány valódi kötelességet teljesít, ha felhasználván a jelenlegi alkalmat, más országok, különösen Angolban példájára, városok és kerületenként szakférjiakat nevez ki, kik a jelen járványt... tudományosan megfigyeljék s feldolgozzák...”

A belügyminiszter kérésére a gyakorlati teendőket is részletesen kidolgozták és 1873. január 21-én megküldték a miniszternek ismételtén „... kegyébe ajánlván a közjó s a tudományosság emelésére célzó javaslatokat s a hazánkban annyira sýnylő közegészségügyet...” Az

Schoepf-Merei Ágost által Bock (Bókai) János
Orvostanhallgató által kiállított bizonyítvány részlete
Bókaik. kiállításáról.

Bécs, 1845. szeptember 12.

Én, Schoepf-Merei Ágost, a Bókaik. kiállításáról
az alábbiak szerint bizonyítványt kiállítottam, hogy
a fent nevezett hallgató a Bókaik. kiállításról
származó bizonyítványt a Bókaik. kiállításról
származó bizonyítványt a Bókaik. kiállításról
származó bizonyítványt a Bókaik. kiállításról
származó bizonyítványt a Bókaik. kiállításról

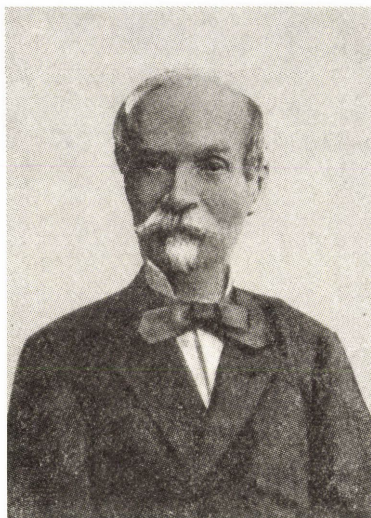
Bécs, 1845. szeptember 12.

Schoepf-Merei Ágost
Orvostanhallgató
Bécs, 1845. szeptember 12.

8. ábra. Schoepf-Merei Ágost által Bock (Bókai) János orvostanhallgató részére kiállított bizonyítvány (1845)

Egylet részletes, módosító javaslatokat tett „az államorvosi közegek országos szervezéséről” szóló törvényjavaslatához is. A javaslatok indoklását a következőkkel fejezte be:

„... Végezetül, minthogy e javaslat által a budapesti kir. orvosegylet hazánkban az orvosegészségi ügy rendezését megoldottnak nem

9. ábra. id. Bókai János

tartja, óhajtja, hogy az orsz. egész. tanács nemcsak a személyzetre, de az ügy többi tényezőire, nevezetesen a tudortestületre, az orvosok képzésére, egészségügyi törvények alkotására stb. kiterjesztvén figyelmét, javaslatait mielőtt azok a kormány vagy országgyűlés elé jutnának, velünk közölni szíveskedjék... ... ..

Az Országos Közegészségi Tanács munkájából *Bókai* kezdettől fogva szintén alaposan kivette a részét. A Tanácsnak 1868-ban rendkívüli, 1875-ben rendes és 1882-ben újból rendes tagjává nevezték ki. Több bizottságnak elnökeként és tagjaként működött a Tanácsban. Elnöke volt az orvosrendőri és ezzel együtt a kéjelgési ügy szabá-

lyozásának (1877), továbbá az erdélyi hólyagos himlőjárvány leküzdésének (1883) tervezetét kidolgozó bizottságnak. Tagja volt azoknak a tanácsi bizottságoknak, amelyek a következő tervezeteket készítették el: az egészségügyi törvényjavaslat (1869); az erdélyi diftérijárvány leküzdése (a tervezetben szerepelt szükség kórházak felállítása, megfelelő számú orvos alkalmazása stb. (1873); az „*Addimentum ad pharmacopoeam Hungaricam*” összeállítása (1882); a fővárosi vízvezeték közegészségügyi hiányosságainak megszüntetése (1882). Már ezt megelőzőleg azonban 1877-ben indítványozta a Tanácsban, hogy hívják fel a belügyminiszter figyelmét azokra a közegészségügyi veszélyekre, amelyek a főváros lakosságát fenyegetik a tisztítatlan ivóvíz miatt. A Tanács képviselőjében részt vett (1883-tól) annak az egészségügyi csoportnak a szervező munkájában, amely az 1885-i országos egészségügyi kiállítást készítette elő.

Lépésről lépésre küzdötte fel magát az ország első gyermekorvosává. Rendkívül termékeny tudományos munkásságával pedig szakmájának fejlesztéséhez jelentékeny mértékben járult hozzá. Iskolát teremtett s a „*Stefánia*” szegény-gyermekórház létesítésével és annak méltó helyet is biztosított. Egész életét a beteg gyermekek sorsa megjavításának szentelte. Ez csendül ki *Markusovszkynak Bókairól* szóló megemlékezéséből is, aki – egyebeken kívül – a következőket írta:

„... Az én kérésemre, mert a Honvédségnek ő is kívánta felajánlani szolgálatát, maradt meg 1849-ben Pesten kórháza érdekében, midőn főnöke menekülni kényszerült s elvállalta egyúttal helyettesítésemet, midőn én Görgey megsebesülése következtében Komáromba hivattam, együtt tanakodtunk, és küzdöttünk sokszor az 50-es években is és 60-as évek elején a gyermekórház sanjarú idejében, ennek fenntartása körül, együtt társai voltunk azon körnek, mely Balassa tanár körül egy jobb jövő reményében akkor csoportosult...”

A gyógyításon kívül kedvelt munkaterülete volt a tanítás; az oktató *Bókait* a lelkiismeretesség és alaposság jellemezte. Nem érte be azzal, hogy gyermekorvosokat neveljen és képezzen, a bábákat is tanította a gyermekápolásra. De nemcsak egymaga dolgozott, hanem más szakemberek közreműködését is megnyerte a kitűzött cél elérésére. A szemészeti betegeket előbb *Hirschler*, majd *Vidor*, a fülészetieket *Bóke*, a sebészetieket *Verebély*, a gégészetieket *Lóry*,

a belbetegeket *ifj. Bókay* látta el. Egyideig maga *Markusovszky* is dolgozott a kórházban. A himlőoltásokat *Wittmann*, a kórbonctani és kórszövetteni vizsgálatokat pedig *Genersich*, *Ajtai*, *Scheutbauer*, *Schmidt* és *Babes* végezte. Munkatársai és kortársai a kollégái iránt mindig megértéssel és együttérzéssel viseltetett *Bókait* őszintén tisz-

10. ábra. Az Ősz-utcai pesti szegénygyermek-kórház

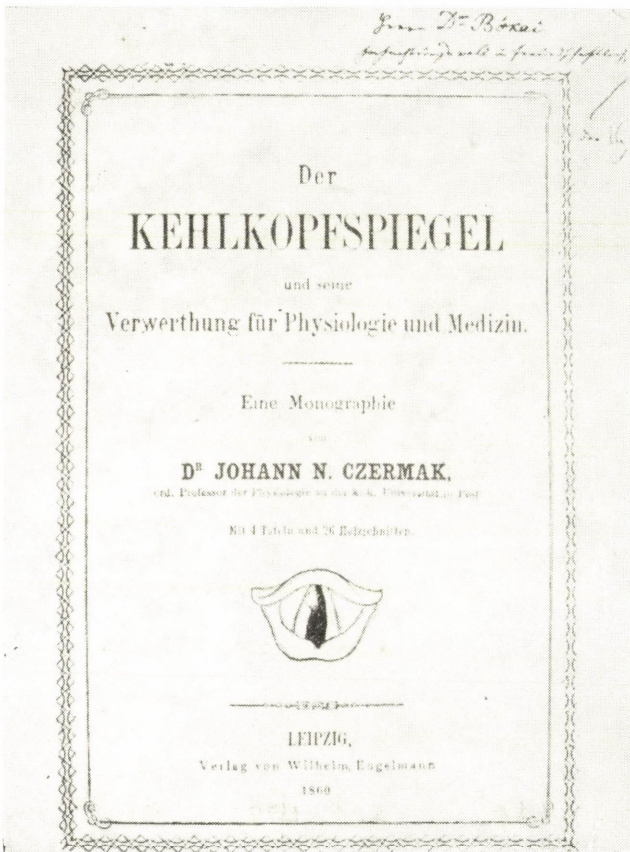
telték és szerették. Nyugalmából, türelméből a rosszakarat, az igazságtalanság és a közjó elhanyagolása zökkenetette ki csupán. Életmódja, szokásai egyszerűek voltak. A kórtermekben jó barátként és gyöngéd ápolóként jelent meg mindig.

A gyermekeken kívül szerette az ifjúságot is. *Hőgyes* a következőképp emlékezett vissza *Bókaival* való fiatalkori kapcsolatára:

...*Úgy a 60-as évek végefelé, amikor harmadéves orvos voltam, indítványoztam fiatal tanuló társaim előtt, hogy egy önképző egyesületet alkossunk. Alkottunk volna szívesen, de nem volt helyiségünk. Bókai megtudta törekvésünket és felajánlotta intézetének*

egy helyiségét az ülések tartására. Ezen egyesület később egybeolvadt az Orvostanballgatók Segélyező Egyesületével.”

Egészségügyi szervezőként is számottevő tevékenységet fejtett ki. Budapesten olyan gyermekkórházat létesített, amelyet még a külföldi szakemberek is mintaszerűnek ismertek el. Annýira, hogy a főváros

11. ábra. Czermák N. János Bókainak ajánlott könyvének címlapja 1860)

a gyermekgyógyászatban akkoriban már felvehetette a versenyt és ki is állotta a próbát Európa többi nagy városával szemben. Pedig még évekkel előbb, 1848-ban és 1849-ben a harci események is érzékenyen sújtották az intézetet, sőt kérdéssé tették egyáltalán annak további fenntarthatását. A pesti szegény-gyermekkorház „Egylet” elvesztette tagjainak legnagyobb részét, a kórház pedig igazgatóját, *Schoepf-Mereit*, aki 1849 júliusában hazájának elhagyására kényszerült. Az 1850. év még mindig nagyon nehéz esztendő volt. Katonaszállítások létesítése is súlyosbította az intézet helyzetét. Az ágyak száma 12-re csökkent. Ilyen szomorú körülmények között *Bókai* egy ideig egyedül dolgozott. Majd két és fél évig saját zsebéből fizette az intézet másodorvosát, maga tartotta fenn azt. Az „Egylet” választmánya több ízben azon a ponton volt, hogy a kórházat, legalábbis ideiglenesen, bezárja. De *Bókai* erélyes kitartása mindig megtalálta a módját, hogy a veszélyt el lehessen hárítani.

Emberfeletti volt az a munka, amelyet *Bókai* végzett. Ha meggondoljuk, hogy a szabadságharc leverését követő esztendőben milyen embertelenül nehéz viszonyok voltak az országban, kétszeresen csodálnunk kell *Bókai* kitartását, bámulatos nyugalját, lelkesedését, amelyet egyáltalán nem befolyásolt a felsőbb helyről is tapasztalt meg nem értés és a társadalmi közöny sem. Sőt, a szegény-gyermekkorház működéséről kiadott évkönyvek tanúsítják, hogy *Bókai* igazgatásával a gyermekkorház állandóan fejlődött és az intézetben kezelt betegek száma évről évre emelkedett.

A fejlődés biztos alapjait az „Egylet” újjászervezésével az 1852. február 15-én tartott közgyűlésen rakták le. *Úrményi Ferencet* ismét elnökké választották, a helyettes igazgatót, *Bókait* pedig igazgatófőorvossá. A kórház fejlődött és évenként a következő ágyszámmal bővült:

1853-ban	1
1854-ben	2
1855-ben	5
1856-ban	2
1857-ben	6
1858-ban	3
1859-ben	2

úgy, hogy 1860-ban már 33 ágya működött.

Az „Egylet” célja az 1856-ban jóváhagyott alapszabály szerint a *Pesten* alapított kórház további fenntartása szegény, beteg gyermekek vallás- és származás különbség nélküli gyógyítása. Egyszersmind az is, hogy kezdő orvosoknak alkalmuk legyen a gyermekbetegségek gyógyításában a gyakorlat megszerzésére. Annak tagja lehetett minden emberbarát, aki évi 5 pengőforintot adományozott, s magát ennek megfizetésére hat egymásután következő évben kötelezte. Az alapító tagnak 100 forintot, egyes ágyak alapítójának pedig 1000 forintot kellett adományoznia. Utóbbi esetben az ágyat az alapító nevéől nevezték el. A felvételnél elsőbbségben részesült az, akit az alapító ajánlott. Amennyire az ágyak száma megengedte, az ország bármelyik részéből felhozott szegény, beteg gyermeket felvették, a csecsemőkortól 13 éves korig, valláskülönbség nélkül. A betegeknek minden szükséges orvosi segítséget, ellátást és ápolást ingyen nyújtottak. Kivételek voltak azok a gyermekek, akiknek szülei vagy gondviselői a fizetéses osztályon az ápolási díjat (naponként 25–50 krajcár) meg tudták fizetni. Mivel pedig a csecsemők meggyógyulását a szoptató anyák és dajkák jelenléte nagyban elősegítette, a csecsemők mellé rendszerint a szoptató anyát vagy dajkát is felvették. Annak lehetővé tételére, hogy az intézet szakellátásában minél többen részesülhessenek, más hasonló intézetek példájára járóbeteg-rendelést is tartottak. A nap bizonyos óráiban rendeléseken biztosították, hogy minél több olyan beteg kisdedet, akit intézeti ápolásra nem lehetett felvenni, orvos-sebészi tanácsban, műtéti kezelésben stb. ingyen részesíthessenek. A járóbeteg-rendeléseken felírt vényeket a szegény betegeknek az illetékes kerületi elöljáró aláírásával minden gyógyszer-tár ingyen szolgáltatotta ki. Az „Egylet” vagyoni helyzete 1860-ban – a kórházi épületet is beleszámítva – már 64 000 pengőforintot tett ki. A bevétel 1858-ban elérte a 8757 forintot és 34 krajcárt, a kiadások pedig az 5576 forintot és 58 krajcárt. A bejáró betegek száma 1849-ben 1345, 1882-ben 8930, a kórházban ápoltak száma 1849-ben 80, 1882-ben pedig 870 volt. A kórház ágyainak száma az 1860-as évek első felére 64-re nőtt, amit a rendezett sorsjátékból származó bevételek is elősegítettek. De a szükségletet még mindig nem tudták biztosítani, mert az Ósz utcai házban a kórtermek megfelelő berendezése és kihasználása az épület helytelen beosztása miatt nem volt megvalósítható, s az különben is nagyon szűknek bizonyult. *Bókai* az „Egylet” figyel-

mét új kórház építésére irányította. Az előmunkálatok már jóval korábban megkezdődtek. A kórház anyagi viszonyai azonban akkor még nem engedték meg a terv megvalósítását. Csak 1878-ban sikerült a főváros VIII. kerületében (az Üllői út, a Gólya és Tömő utca sarkán) megfelelő telket szerezni, amelyen az új „Stefánia” Gyermek-kórház felépült, majd 1883 szeptemberében meg is nyílt. Abban tehát,

12. ábra. A „Stefánia” gyermekkórház, a mai I. gyermekgyógyászati klinika

hogy az egykor nagyon szegény, kezdetleges gyermekkórház helyett a fővárosnak európai színvonalú, kitűnő intézete lett, oroszlánrésze volt *Bókainak*, aki lankadatlanul fáradozott, gyűjtött és buzdított az intézet újjászervezésére, majd fenntartására.

Tevékeny életének 1884. október 20-án szakadt vége. Halálakor a főváros, de az egész ország is őszinte részvételt adózott emlékének. Az utókor sem volt hálátlan. Nem feledkezett meg róla. 1902. októberében leplezték le a gyermekklinika előtt mellszobrát. Az ünnepi beszédet *Kétly Károly* rektor tartotta, aki a többi között a következőket mondotta:

„... *Geniális elődje, Schoepf-Merei nyomdokaiba lépve bámulatos kitartással és önfeláldozó munkával igyekezett a beteg gyermekek*

kórházát tágasabbá és tökéletesebbé tenni. A fővárosnál, a társadalomban minden követ megmozgatott célja elérésére és szívós kitartása eredménnyel járt. Már a régi Ósz utcai kórház is tűrhető állapotba helyezte, de működése utolsó éveiben, 1883-ban úgy lelke öröme e szép mintakórház nyithatta meg, melynek építése és berendezése főleg az ő érdeme . . .”

Bókai emlékezete azonban nemcsak kórhákszervezőként, hanem úgysis, mint a legkiválóbb gyermekorvosok egyike, továbbá mint a magyar gyermekgyógyászat-tudomány megalapítója, kiváló képviselője maradt meg és él a hálás utókor emlékezetében. Különböző tudományos közleményeinek száma meghaladja a 40-et. Ezek – széles érdeklődési körét tükrözve – meglehetősen szerteágazók. Megtaláljuk köztük a táplálkozásra, az ápolásra, a gyermek-ideg megbetegedések egyes kórformáira, az angol-, a görvély-, a gyermekkori gümőkórra, a bujasenyvre vonatkozókon kívüli 1 különböző heveny fertőző betegségek (meningitis, morbilli, scarlatina, diphteria) kóreredetét, terjedését kutató, továbbá azok megelőzésére és korszerű gyógyítására irányuló dolgozatokat. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy 1858 óta több mint negyedszázadon át volt a munkatársa a „*Jahrbuch für Kinderheilkunde*”-nak.

CHYZER KORNÉL

(1836–1909. szeptember 21.)

A múlt század utolsó negyedének és századunk elejének egyik haladó, polgári, vezető egészségpolitikusa volt *Chyzer Kornél*.

Chyzer 1836-ban Bártfán született. Iskoláit szülőföldjén, majd Kasán és Temesváron, egyetemi tanulmányait Pesten végezte. Pesten avatták fel 1858-ban orvostudorrá. Már orvosnövendék korában feltűnő érdeklődéssel és eredménnyel foglalkozott a természettudományokkal, különösen az állattannal, amelyet a fővárosban *Gönczy Pál* tanító- és nevelőintézetében négy esztendőn keresztül tanított is. Erre az időszakra (1856) esik *Langer Károly*, későbbi bécsi anatómus társaságában az Al-Dunán tett kirándulása állattani tanulmányok céljából. Már ebben az időben a Természettudományi Társulatban több önálló élettani munkával lépett a nyilvánosság elé. Az orvos-tanhallgatók között egyetlen volt, aki 1858-ban mind a két orvosi szigorlatot kitűnő eredménnyel tette le. Ezzel nemcsak az orvosi kar 100 pengőforintos jutalmát nyerte el, hanem a *Szaniszló* nagyváradi püspök által a legjelesebb szigorlók számára kitűzött, *Peters Károly* akkori pesti egyetemi tanár indítványára alapított 400 forintos állami ösztöndíjat is megkapta. Az ösztöndíjat arra használta fel, hogy az állat- és élettanban alaposabban tovább képezze magát. Az ösztöndíjjal Bécsbe ment, 1858. végéig *Uner* és *Brücke* bécsi tanárok intézetében dolgozott. Az anyagiak fogytával azonban Bécsset elhagyta és Budapesten helyezkedett el.

„... *De anyagi helyzetének mostoba volta, az illető szakmáknak a pesti egyetemen fiatal kitűnő erők általi elfoglalása (Czermák és*

Brübl) kényszerítették, ezen megélhetési módot alig nyújtó szakmák abbagyására, s haza ment Bártfára gyakorló orvosnak, azonban a legelső alkalomkor ismét visszatért kedvenc szakmájához, a természettudományokhoz..."

A fővárosban 1860. elején a Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályán lett segédőr, egyben könyvtárnoka a Természettudományi

13. ábra. Chyzer Kornél

Társulatnak. Ebben az időben szólították fel a természettudományi osztályon előadások tartására, továbbá arra, hogy az állattani tanszéken helyezkedjék el és az osztály növénytantudósát helyettesítse. Ugyanakkor azonban szülővárosában, Bártfán megürült a városi és fürdőorvosi állás. Pályázatát beadta és meg is választották. 1869. végéig töltötte be ezt az állást, amikor meghívták Zemplén megyei főorvosnak, Sátoraljaújhelyre. Nem csalódott, amikor úgy határozott, hogy a Pesti Egyetemen időközben megürült állattani tanszéke helyett a vidéki főorvosi állást választotta. A tanszéket ugyanis egyhangú első jelölése ellenére más kapta meg.

1892-ben újra Budapestre került. A Belügyminisztériumban

miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki. 1893. januárjában az egészségügyi osztály vezetésével bízták meg.

Már ezt megelőzőleg azonban több jelentős orvostársadalmi tisztelet töltött be. 1861-ben, 25 éves korában a Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1868-ban az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagja lett. 1893-tól pedig a Belügyminisztérium képviselőletében vett részt a Tanács munkájában. *Patrubány Gergellyel* együtt tervezetet dolgozott ki a hazai fürdőügy szabályozására (1869). Tagja volt a könyvtári bizottságnak (1892). A Tanácsban referátumot tartott az állandó járványügyi bizottság létesítéséről és feladatairól (1892).

Jelentékeny szerepet töltött be a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléscinek újjászervezésében. Annak előbb titkára, majd alelnöke volt. A hazai fürdők ismertetését, népszerűsítését, színvonalának emelését mindig fontos feladatának tekintette. 1858-ban „*Fürdői lapok*” címmel balneológiai folyóiratot indított *dr. Orzovenszkyvel* és *dr. Felletárral* közösen. Számos értékes balneológiai munkát is írt.

Az 1885. évi országos kiállítás rendező bizottságában számottevő szerepet töltött be. Ismertette a hazai fürdőket. „*A közegészségügyi szolgálat a községekben*” címmel a kongresszuson figyelemreméltó előadást tartott. Kimutatta az 1876. XIV. tc. teljes tarthatatlanságát.

Természettudományi munkái közül kiemelkednek carcinologikus munkái, amelyekkel 1857-től 1861-ig a magyar irodalom említett ágának az alapját rakta le. A magyarországi pókfaunáról szóló műve, az „*Arancae Hungariae*” I. kötet 1892-ben jelent meg.

17 évig volt a Belügyminisztérium egészségügyi osztályának a vezetője. Lépten-nyomon beleütközött azonban abba az áttörhetetlen sziklafalba, amelyet a kormányzat részéről az egészségügy iránt tanúsított közömbösség és támogatás hiánya jelentett. Sok keserűséget okozott neki egyrészt az a tapasztalat, hogy az elmaradt, elhanyagolt magyar egészségügy helyzetén nem tud változtatni, másrészt az a tudat, hogy az egészségügyi osztály meddő működéséért a orvosok őt hibáztatták. Minden mulasztásért, sérelmes rendelkezésért őt tették felelőssé.

Kedvenc, de teljesen indokolatlan terve volt az orvosi kamara létrehozása. Nagyrészt *Kovács József* befolyására, s a Magyar Orvo-

sok és Természetvizsgálók javaslatainak figyelembevételével készítette el tervezetét. Az Országos Közegészségi Tanács és az orvosok jórésze elvetette azt, mert a tervezet a kamarai „önkormányzatot” az államnak biztosította volna. A Tanács előadói tervezetét *Hőgyes Endre* készítette, amelyet 1890. november 13-án tárgyaltak és teljes egészében elfogadtak. Referátumát *Hőgyes* három kérdés köré csoportosította:

a) mik az úgynevezett orvosi kamarák;

b) milyen célok elérésére, milyen alakban és milyen módon tervezte azt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók központi választmánya;

c) van-e szükség hazai orvosi közegészségügyi szervezetünkben az orvosi kamarák rendszerére. A Tanács állásfoglalását – *Hőgyes* javaslatainak az elfogadásával – abban foglalta össze, hogy az orvosi kamarákat minden tekintetben céltalanoknak és szükségteleneknek tartja, az nem egyeztethető össze hazánk egészségügyi szervezetével. Javasolta viszont országos orvosi rendtartás kibocsátását, s azt, hogy ha a belügyminiszter mégis az orvosi kamarák létrehozása mellett kíván dönteni, előtte hallgassa meg az ország összes orvosának a véleményét. *Chyzer* két kamarai tervezete ezután feledésbe ment. A kamara helyett az Orvosszövetség alakult meg.

A különböző egészségügyi szervezési és egyéb kudarcokért, hibáért valójában talán nem is ő volt hibáztatható vagy felelős. Ismeretes, hogy egészségügyünk igazgatását mind a központban, mind a törvényhatóságokban a reakciós politikai erők irányították. A legjobb szándékkal a legtisztább elhatározásokkal sem voltak képesek hivatalnok-orvosaink terveiket, eszméiket hazánk egészségügye érdekében keresztülvinni. *Chyzer* az Országos Orvosszövetség 1909. szeptemberében tartott kongresszusán, amikor az orvosi nyugdíjtervezetet tárgyalták, nyíltan meg is mondta, hogy

„... tovább volnánk már az ügy előkészítésében, ha a mi politikai viszonyaink nem volnának oly áldatlanok. De hiszen látják az urak, hogy itt nem lehet semmiféle törvényt csinálni és amibez más országban elég volt néhány hónap, ahhoz nálunk évek kellenek.”

Közhivatali ténykedése azonban még sem volt egészen eredménytelen. Különösen a fertőző betegségek elleni küzdelem megszervezésében, a hazai kórházügy fejlesztésében és az elmebetegek férőhelyei-

nek jelentős gyarapításában mutatkoztak meg munkájának eredményei.

Számos maradandó becsű, részben alapvető irodalmi művével, nemkülönben majdnem egész Európára kiterjedő hivatalos és nem hivatalos utazásai alkalmával a külföldön is jól kiérdemelt elismerést, megbecsülést vívott ki nemcsak magának, hanem a hazai orvostudománynak is. Erre bizonyíték – a többi között –, hogy a tbc elleni küzdelem Nemzetközi Hivatala 1902-ben történt megalakulásakor a hat tagból álló intézőbizottság egyik tagjának választotta meg. Továbbá az a meghitt viszony, amely jóformán a világ valamennyi államának egészségügyi közigazgatási vezetőihez fűzte.

Kiterjedt volt irodalmi munkássága is. Számos orvosi, természet-tudományi, fürdőügyi, honismertető és közegészségügyi munkája közül a következőket lehet kiemelni: az 1874-ben *Szapáry*, akkori belügyminiszter elnökletével tartott ankét őt kérte fel a koleráról szóló népszerű ismertetés összeállítására. Az ismertetés az 1884-iki kolerajárvány alkalmával jelent meg. A kolerajárvány leküzdésében *Chyzer* elismerten jelentős érdemeket szerzett. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók központi választmányának megbízásából 1882-ben megírta Magyarország gyógyvizéről, azok értékesítéséről szóló munkáját. 1886-ban „*Közegészségügyi bajaink összefüggése a természettudományi ismeretek hiányosságával*” című értekezés került ki tollából. 1890-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 50 éves történetét állította össze *Trefort Agoston* miniszter megbízásából a külföld számára a hazai fürdőkről ismertetőt írt „*Die Nahbafteren Kurorte und Heilquellen Ungarns und seiner Nebenlande*” (1887) címen.

Az ország közegészségügyi viszonyairól évi jelentéseket állított össze. A jelentések korábban csak 4–5 esztendőssé válhattak meg. Akkor, amikor a Belügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetését átvette, a jelentések a következő költségvetési évben mindig készen voltak, még hozzá bővebb tartalommal, mint azelőtt. A *dr. Villaret* szerkesztésében második kiadásban megjelent „*Handwörterbuch der Gesammten Medizin*” című nagy gyűjtőmunkának hazánkából egyedüli munkatársa volt. Neki volt köszönhető, hogy „*Mitteilungen aus dem kaiserlichen Reichsgesundheits-Amts*” című, az egész világon elterjedt berlini folyóiratban a fontosabb magyar

egészségügyi rendeleteket is egész terjedelmükben ismertették. Össze-
gyűjtötte és első ízben 1894-ben kiadta „Az egészségügyre vonatkozó
törvények és rendeletek gyűjteményét”, amely 1895-ben már második
kiadást ért meg. Érdekesekek és figyelemreméltóak útirajzai is. Az
1883. évi berlini közegészségügyi kiállításról ilyen címen „*útlevele-
ket*” írt, amelyek több ország fürdőinek leírását tartalmazták.

Tudományos munkássága elismerésül nemcsak az *Akadémiának*
lett 1861-ben levelező tagja, hanem a Királyi Orvosegylet is tagjává
választotta. Az 1872/73. évi kolerajárvány idején miniszteri biztos
volt Zemplén megyében. Tagja volt a Természettudományi, a bécsi
Állat-növényteni Társulatnak, a Földtani Intézetnek, a Magyar Orvo-
sok és Természetvizsgálók vándorgyűlése állandó központi választ-
mányának. Elnöke lett a Zemplén megyei Orvos-Gyógyszerész Egy-
letnek és igazgatósági tagja a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat-
nak. 1894-ben a VIII. nemzetközi közegészségügyi és demográfiai
kongresszuson az állatorvostani szakosztály elnökeként tevékenyke-
dett. Részt vett a Balneológiai Egyesület és a Zemplén megyei Orvos-
Gyógyszerész Segélyegylet létrchozásában. Az elmebetegügy korszerű
rendezése égető szükséglet volt hazánkban. 1896 őszén *Niedermann*
Gyulával, a lipótmezei elmeegógyintézet akkori igazgatójával kül-
földön járt tanulmányúton. Útjuknak eredményét közösen írták meg:
„*Elmebetegügy, iszákosok menedékhelyei és védekezés a tudóvész*
ellen” című jelentésükben. E jelentés nyomtatásban is megjelent és
miután közérdekű volt, a törvényhatóságoknak is megküldték, a kép-
viselőház tagjai között pedig szétosztották. A Gyógyszerészi Hetilap
megindulásakor, 1862-ben üdvözlő cikket írt, és abban tanácsokat
adott a szerkesztésre vonatkozóan. A gyógyszerészek nem tagadták,
hogy nem viseltetett ügyük iránt kellő megértéssel és jóindulattal.
Úgy látták, hogy mint orvos nem tudott eléggé hozzáidomulni a
gyógyszerészek kívánságaihoz. Később is többször megtörtént, hogy
jó szándékkal hozott intézkedései elkeseredést keltek a gyógyszer-
észek körében. A falusi hatósági orvosok viszont érdemül tudták
be, hogy törvénybe iktatták a községi orvosi szolgálat részleges álla-
mosítását és fizetésrendezését. Az orvosi nyugdíjügy rendezését
azonban már nem érthette meg.

Nem kétséges, hogy sokkal többet köszönhet neki a magyar köz-
egészségügy, mint amennyi köztudottá vált. Magyarország „*papiros-*

egészségügye” Cbyzer alatt tette meg a kezdeti lépéseket a megvalósulás felé. Tartalmat akart önteni az üres formákba, de nem úgy sikerült, ahogy tervezte és szerette volna. Nemcsak tárgyi akadályok gátolták, sokszor kellett pirulnia mások galádságáért. Gyakorlatban tapasztalhatta azt a régi keleti közmondást „... nincsen hős, kit meg ne közelíthetnének a legyek...” A magyar közegészségügy legjobbjai azonban tudták, hogy Cbyzer nevét Magyarország egészségügyének történetében

„... akkor fogják csak aranybetűkkel felírni, amikor oly nemzedék él, amely az egészségügyet igazán nagy emberi feladataiban és nem szűkkeblű, akár csak orvosi vonatkozásaiban fogja megérteni. Ebben az igazságos utókorban bízott, amikor kortársainak igazságtalansága lelkét sebezte...”

Hosszú, rögzös, munkás életpályáját 1909. szeptember 21-én fejezte be. Temetésén Ilosvay Lajos az Akadémia, Entz Géza a Természettudományi Társaság és Genersich Antal az Orvosegylet nevében mondott beszédet. Entz Géza a többi között a következőkkel búcsúzott tőle:

„... az elbunytt azok közé a nagy munkabíró, ritka egyéniségekhez tartozott, akik az egyik munkában kifáradva, másféle munkában keresik és találják meg az előbbi munka folytatására szükséges üdülést. Mint bártfai fürdőorvos, s mint Zemplén megye főorvosa ritka szorgalommal gyűjtötte és avatott tollal ismertette is Zemplén megye flóráját és faunáját; évek során át tanulmányozta hazánk pókfáunáját, amelyet Akadémiánk által kiadott monographiában dolgozott fel. Ugyanaz a kötelék, amely az elbunyttban az orvost a szorosabb értelemben vett természettudományokkal oly elválaszthatatlanul fűzte össze, kapcsolta őt az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének intézményéhez is. Ezeknek a gyűléseknek egy félévszázadnál tovább volt buzgó, munkás tagja, történetírója, végre sok éven át haláláig lelkes vezére és az ő vezetése alatt élte meg az intézmény újabb fellendülését...” ... ..

Genersich Antal búcsúbeszédében – a többi között – a következőket mondotta:

„... Buzgó és sikerteljes természetvizsgálói munkásságod mellett azonban bü maradtál orvosi pályádhoz s így a gyakorlat, mint a közegészségügy terén (mint fürdőorvos, városi tisztifőorvos, s később

mint Zemplén megye főorvosa) nemcsak elismerést s tiszteletet értél el, hanem magasabb conceptioidnál fogva a mérvadó körök figyelmét is magadra vontad úgy, hogy Téged, a vidéki orvost, 1892-ben Magyarország közegészségügyének állami kormányzatával bíztak meg... Fél évszázadot meghaladó munkásságod nem veszett kárba s a jobb jövő biztos reményében bocsátunk el utolsó utadra: szép szülővárosodba!...

CSATÁRY (GRÓSZ) LAJOS

(1832. november 16.–1907. november 6.)

A 1848-as szabadságharc változatos, élményekben gazdag résztvevője, majd ezt követően a századfordulóig terjedő mozgalmas időszaknak egyik ismert egészségpolitikusa volt *Csatáry (Grósz) Lajos*.

1832. november 16-án született Nagyváradon. *Grósz Frigyes*, híres nagyváradí szemész fia volt. Gimnáziumi tanulmányait 1847-ben fejezte be szülővárosában. 1848-ban a Bécsi Egyetemre orvosnövendéknek iratkozott be. Az 1848-as forradalom kitörése után Bécsben az akadémiai légióban kezdettől fogva élénk tevékenységet fejtett ki. Amikor azonban hazájának szabadságát veszélyeztetettnek látta, 1848 szeptemberében hazasietett Nagyváradra és az ott megalakult 27-ik honvédszászlóaljba állott be közlegénynek. Részt vett az erdélyi hadjáratban. A csucsai ütközet után hadnagynak, 1849. februárjában főhadnagynak és június 5-én századosnak nevezték ki. Ilyen rangban védte századával a teregovai szorost augusztus 21-, 22-én és 23-án. A szászkaí ütközetben megsebesült, utójára a mehádiai vashídnál csatázott.

A szabadságharc leverése után a magyar honvédek kezéből kiesett a fegyver. Az egész országban a féktelen reakció jutott uralomra. A csaták és a politikai élet hősei hontalanokká vagy mártírokká váltak. *Csatáry (Grósz) Lajos* is augusztus 23-a és 24-e között, éjjel egész századával együtt török földre menekült. A 17 éves fiatalembert századosi rangjának meghagyásával a török hadseregbe vették fel. A hatodik arab ezredbe osztották be, majd őrnagynak (kolaszi) nevezték ki.

A török szolgálatba szegődött *Csatáry (Grósz)* előbb *Gücsük Achmed* bej parancsnoksága alatt Monasztírban állomásozott, 1850-ben Damaszkuszba helyezték át. Az 1851. évet Szalonikiben töltötte. Itt ismerkedett meg az osztrák főkonzullal, *Steindl du Plesztenet*-tal. Ennek közbenjárására és atyja – *Grósz Frigyes* – kérésére királyi kegyelemben részesült. Visszatérhetett hazájába.

Röviddel utána Bécsbe ment, hogy orvosi tanulmányait folytassa és befejezze. 1855 decemberében elnyerte az orvostudori, a sebész-

15. ábra. Csatáry (Grósz) Lajos

a szülész- és a szemézmesteri oklevelet. Nagyváradra tért vissza, ahol 1857-től 1868-ig törvényszéki és Bihar megyei főorvosként működött. Ez a feladatkör azonban nem elégítette ki, Pestre jött és 1868-ban a fővárosban telepedett le. Ettől kezdve részt vett minden olyan megmozdulásban, amely mind itthon, mind külföldön az egészségügy fejlődését szolgálta.

1859-től 1868-ig a Nagyváradai Jogakadémián, 1868-tól pedig a Pesti Egyetem jogi karán a törvényszéki orvostan magántanáráként adott elő, miután „*hamisított tápszerek vizsgálatának taná*”-ból magántanárrá képesítették. 1870-ben az Államvasutak főorvosa lett.

A legtöbb európai nyelven beszélt. Számos külföldi kongresszuson és kiállításon képviselte küldöttként a magyar egészségügyet: 1876-ban Brüsszelben rendezett „közegészség- és élet-mentésügyi kiállítás”-on *Haynald Lajos* kalocsai érsek előkészítő bizottsági elnök javaslatára, majd 1886-ban a nemzetközi egészségügyi együttműködést Bécsben tárgyaló külügyminisztériumi konferencián. Több külföldi és hazai tudományos egyesület tiszteletbeli, levelező vagy rendes tagja volt. A VIII. nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszuson (1894) a közlekedés-egészségügyi szakosztály elnöke volt. Érdemei elismerésül számos megtiszteltetésben és kitüntetésben is részesült.

Irodalmi működése főleg vasútegészségügyi és törvényszéki orvostani témákra terjedt ki. Főbb munkái: „*Törvényszéki orvostan*” (Nagyvárad, 1858); „*Orvosi rendőrség*” (Budapest 1863); „*Orvosi kalauz*” (Budapest, 1872); „*A törvényszéki orvosi tudomány kézikönyve*” (Budapest, 1873). Az „*Orvosi rendőrség*” című munkájáról a Pesti Egyetem orvosi kara (*Jedlik Ányos* rektor, *Stockinger Tamás* dékán, *Jendrassik Jenő* jegyző) mondott részletes és kedvező bírálatot (1863. november 30.)

Régi 48-as bajtársaival sohasem szakította meg a kapcsolatot. A Honvédmenház felügyelő bizottságának volt a tagja. Egykori honvéd bajtársai körében nagy tiszteletben állott.

Részt vett 1868-ban az Országos Közegészségi Tanács megalakítására összehívott értekezleten és ekkor rendes tagja lett. Ugyanekkor jegyzővé választották. Számos, a Tanács által kiküldött bizottságban jegyzőként működött közre.

Több nem-tanácsi bizottságban, tárgyaláson is buzgón tevékenykedett az Országos Közegészségi Tanács képviselőjeként. Azok a következő tervezeteket készítették el: országos kórház létesítése (1869); a rendőrorvosok hivatalos ügykörének megállapítása (1881); a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a Josophinum helyreállításának az előkészítése (1884); az 1885-ös kiállítás szervezése (1884); a Belügyminisztériumban: gyermek-menedékház szervezése (1886); az állategészségügyi törvényjavaslat minisztériumi bizottsági előkészítése (1886); a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban a művaj és egyéb idevonható hamisítványok forgalomba

hozatalának megakadályozása (1888); tanácsi képviselő a berlini X. orvosi nemzetközi kongresszuson (1890); a milleneumi kiállítás, az 1893-i római és az 1894-i budapesti nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszus szervezése.

Számos indítványt tett a Tanácsban, pl.: a vérlebocsátással kapcsolatos visszaélések megszüntetése (1876). Javasolta, hívja fel a Tanács a Belügyminisztérium figyelmét az Oroszországban kiütött pestisjárvány veszélyeinek elhárítására, a szükséges óvórendszabályok életbeléptetésére (1879. január 16.), továbbá, hogy az Amerikából behozott „*fonalóc*”-cal fertőzött sertéshús kitiltásához (1879. január 2.), nemkülönben a külföldről himlőoltóanyag behozatalának eltiltásához (1881) milyen fontos közegészségügyi érdekek fűződnek.

Több tervvezetet dolgozott ki, pl. a Tanács felhívására *Patrubány Gergellyel* a pesti törvényszék börtöneinek és kórházainak a megvizsgálása (siralmas állapotok voltak, a rabok egy részét Balassagyarmatra kellett szállítani, 1873). *Fodor Józseffel* és *Patrubány Gergellyel* közösen „utasítás a nullaszállítások miképpen eszközzésére” (1875). A fővárosi vízvezeték közegészségügyi hiányainak megszüntetése (1882); *Tormay Bélával* az amerikai sertéshús behozatalának megtiltása (1882); egészségügyi felügyelők kinevezése (1884); a tisztiorvosi vizsgákra nem kötelezett hatósági orvosoknak Budapesten és Kolozsváron 4 hetes tanfolyam elvégzésének lehetővé tétele (1892).

Szakértőként működött közre *Patrubány Gergellyel* együtt annak a javaslatnak előkészítésében, amely az amerikai sertéstermékek behozatalának az eltiltására vonatkozott (1881).

A közegészségügy rendezéséről szóló törvényjavaslat-tervezet tanácsi előadója volt. ... „Buzgó és ernyedetlen munkásságáért” az Országos Közegészségi Tanács elismerését fejezte ki és a belügyminiszternek figyelmébe ajánlotta (1870. december 20.).

Az Országos Közegészségi Tanácsnak a megalakulástól 25 esztendőn át megszakitás nélkül a jegyzője volt. Ettől a tisztségétől 1893-ban vált meg. Már régebben MÁV nyugdíjas főorvos volt, amikor 1907. november 6-án meghalt. Temetésén a minisztériumok és az Országos Közegészségi Tanács képviselőin kívül ott voltak az öreg honvédek és a Honvédegyletek Országos Egyesületének egész vezetősége is.

Sokat foglalkozott vasúti-, hajózási- és közlekedésegészségüggyel.

Szóval és tollal szívósan harcolt a nagyon elmaradott vasútegészségügyi szolgálat megjavításáért és a közlekedésegészségügy hiányosságainak a megszüntetéséért.

Javaslatait azonban az érdekelt főhatóságok kevés megértésben és támogatásban részesítették. Ez vonatkozott azokra a javaslatokra is, amelyek az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi kongresszuson hangzottak el. Ezekben a következőkre hívta fel a figyelmet:

„... 1. *A vasúti és hajózási építkezéseknek úgy mint a szállító eszközöknek – vagonoknak és hajóknak – egészségügyi feltételeire;*

2. *azon mentőeszközöknek készletben és készentartására, melyek rögtöni betegülések s balesetek alkalmával használhatók;*

3. *a vasúti és hajózási vállalatoknál alkalmazott személyzet szolgálati viszonyaira és*

4. *kellő számú és célirányosan elhelyezett szakértői orvosi személyzet alkalmazására nézve, mely előforduló szükség eseteiben az utasoknak, rendszerint pedig a vasúti és hajózási szolgálatban alkalmazottaknak segílyt nyújtson, s ezen kívül az igazgatóságok által megkövetelt vizsgálatokat teljesítse”...*

Gyakoriak voltak a fővárosban a lóvonatú vasút által okozott balesetek. *Csatáry (Grósz)* a legtekintélyesebb napilapokban sem mulasztotta el a sűrűn előforduló balesetekre a közvélemény figyelmének a felhívását. Azok megelőzésére *Flór Ferencnek*, Pest város érdemes tisztifőorvosának, a *Rókus* kórház igazgatójának halálos kimenetelű balesete (1871. július 7.) alkalmából a Pesti Naplóban részletes javaslatokat is tett. A következőket írta:

„... eljöttek látjuk az időt, melyben tekintettel a lóvonatú vasúti kocsik által előidézett számos balesetekre a közönség legszentebb érdekében felszólaljunk azon hiányok ellen, melyeknek elhárítása a veszélyt tetemesen csökkentvén a fizető közönség által jogosan és sürgetőleg megkívánhatók:

1-ör. *Köteleztessenek a lóvonatú vasúti kocsik minden kanyarodó és népes helyeken lépésben közlekedni.*

2-ör. *Láttassanak el a lovak erősebb hangú csengőkkel, a kocsik pedig erősebb hangú trombitákkal.*

3-ör. *A vasúti sínek módosíttassanak olyformán, hogy azok a kövezet színe felett ki ne álljanak, ezek okozták úgy a jelen, mint előbbi számos szerencsétlenséget, ezek teszik egyszersmind veszélyessé*

egyéb kocsiknak a vasúti síneken keresztül menetét; alkottassanak tehát a sínek úgy, mint azok Bécsben készülnek, hol semmi kiállást nem észlelhetni.

4-er. Lóvonatú vasút megfelelő jó kövezet nélkül örökös veszély, javíttassék tehát sürgetőleg és mindenütt a kövezet ott, ahol a vasúti kocsik közlekednek.

5-ör. Ha már felszálló és álló helyek vannak kitűzve, úgy szigorúan büntessenek azok, kik az álló helyeken meg nem állanak, hanem – mint azt mindennap látom – sebesen haladván, a felszállni kívánókat utánuk való futásra és ugrálásra kényszerítik.

6-or. Semmi szín alatt se engedtessek meg, hogy lóvonatú kocsik lassú ügetésnél – trabnál – sebesebben haladjanak.

Ha valaki tapasztalta, mily veszélyes a Sahara pusztáin honos por felbőket felkavaró és mindenkit elvakító szélben Pest utczáin a kocsikat kikerülni, méltányolandja e rendszabály szűkségét.

7-szer. A kocsikra ne vétessék fel több utas, mint mennyi ülőhely van, sikeresen eleje vétetik ez által az útközben folytonosan fel- és leugrásból eredő veszélynek, és még ezenfelül a zsebmetszők fényes keresete is jótékonyan csorbíttatik.

8-szor. Távollitassanak el a „Kerepesi út-on levő 14. számú ház mellett felhalmozott építési anyagok, melyek a vasúti sínektől csak két lépésnyi távolságban lévén, a kikerülést kellő időben majd nem lehetetlenné teszik.

9-er. Utasíttassék a társulat, hogy minden kocsiján oly félredobó készletet alkalmazzon, mely a kerék alá jutást lehetetlenné teszi.

Azt hiszem, kötelessége a hatóságnak megkívánni a lóvonatú vasúti társulattól, hogy minden oly veszélyt, melynek elhárítása lehetséges, a közönségtől távol tartson és azon meggyőződésemben vagyok, hogy ezt a társulat úgy a közbiztonság, mint saját érdekében szívesen megteendí, még akkor is, ha ennek folytán a dividenda néhány fillérrel talán kevesbedik...”

Élete és munkássága elsősorban mégis az Országos Közegészségi Tanács első negyedszázados működésével és történetével forrt össze. Ennek nagyobb, jelentősebb része volt orvostársadalmi és közéleti tevékenysége. Meg is írta az Országos Közegészségi Tanács 25 éves (1868–1893) történetét. Évenként a Tanács működéséről, a megalaku-

lás esztendejétől kezdődőleg hosszú időn át, részletes jelentéseket készített.

Ezekből világosan magunk elé idézhetjük a kiegyezés utáni Magyarország legfontosabb egészségpolitikai célkitűzéseit, törekvéseit. Az évi jelentésekben rögzített, megoldásra váró feladatok, javaslatok nemcsak az ország akkori egészségügyi helyzetét tükrözik, hanem azt a nagy hozzáértést és lelkesedést is, amely az Országos Közegészségi Tanács tagjait a magyar egészségügy múlt századbeli „*bősi korszakában*” jellemezték. *Csatáry (Grósz) Lajos* egyéb érdemein kívül az Országos Közegészségi Tanácsban 25 éven át betöltött jegyzői tiszt-ségével is kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar egészségügy történetének színes lapjaira.

FODOR JÓZSEF

(1843. július 16.–1901. március 19.)

A Magyar Hygiénikusok Társasága minden év tavaszán emlékelőadással, érem odaitélésével és a *Gutenberg* téri szobor megkoszorúzásával hódol a magyar egészségtudomány megalapítója emlékének. A *Társaság* tagjai kötelességüknek tartják, hogy a kegyelet és hála koszorúját lerójják a nagy magyar orvos, *Fodor József* ércbeöntött emléke előtt.

Mivel szolgált rá minderre *Fodor József*? Egy egész élet nagyon eredményes, tudományos és gyakorlati közegészségügyi munkásságával. Ennek a nem túlságosan hosszú, de annál gazdagabb életnek a főbb mozzanatait akarjuk a következőkben felidézni.

Az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben a magyar orvostudomány is fejlődésnek indult. Ennek különböző ágai, hasonlóan az egyéb természettudományokhoz, szintén megtalálták azokat az úttörő tudósokat, akik egymást támogatva fáradhatatlan munkával a nagy elmaradást, nem sok idő múltán pótolni tudták. Az úttörők közé tartozott *Fodor József* is, aki saját szakmáját, a közegészségtant azzal a szilárd elhatározással művelte élete végéig, hogy megismerje, feltárja azokat a törvényszerűségeket, amelyek a szervezet és a környezet kölcsönhatásával függnek össze. Azok ismeretében világítsa meg az utat, hogyan lehet az ember egészségét minél tovább fenntartani és megerősíteni.

Fodor 1843. július 16-án született a Somogy megyei Lakócsán. A gimnáziumot Pécsen, az egyetem első éveit Bécsben, a többit Pesten végezte. Pesten avatták fel 1865-ben orvostudorrá. 1866-ban se-

bész-, szülész- és szemésmesteri oklevelet is nyert. 1866-ban tanársegéddé nevezték ki az államorvosi tanszékre. Majd Pesten a Belvárosban halottkémként működött. 1869-ben a Rókus kórház kórboncnok-főorvosa, a pesti orvosi karon pedig a „*tisztiorvosi eljárás*”-ból magántanár lett. Ismereteinek bővítésére többször járt külföldön.

16. ábra. Fodor József

intézetében, majd *Liebig, Volbardt* laboratóriumában. Würzburgban *Reklinghausen* és *Hilger* intézetében végzett tanulmányokat. Utána Ausztriában, Hollandiában, Németországban, Belgiumban és Angliában járt. 1872 őszén – 29 éves korában – nevezték ki Kolozsváron az államgyógytan nyilvános rendes tanárává. Innen került 1874-ben Budapestre mint az újonnan szervezett közegészségtani tanszék vezetője. 1870-ben ösztöndíjjal Münchenben volt tanulmányúton *Pettenkofer* tanára. 1876-ban a középtengeri veszteglő intézeteket tanulmányozta.

Majd Svájcban, 1878-ban megint Párizsban, 1882-ben újólág Angliában és Párizsban járt tanulmányúton.

1882/83-ban a berlini egészségügyi kiállításon vett részt. Több tudományos készülékéért az „*Augusztá*” érmmel tüntették ki. 1885-ben *Trefort Ágoston* közoktatási miniszter *Fodor* javaslatára életbeléptette az iskolaorvosi intézményt. Az 1885-ben rendezett országos orvosi és közegészségügyi kongresszuson – ugyancsak javaslatára — *Országos Közegészségi Egyesület* szervezését határozták el. A londoni higiénés kongresszuson a cambridge-i egyetem tiszteletbeli doktorává választotta. Az 1886/87. és 1887/88. tanévben a Budapesti Egyetem orvosi karának prodékánja, az 1888/89. és 1891/92. oktatási évben dékánja, az 1892/93. és 1893/94. tanévben újból prodékán, majd 1894/95-ben az egyetem rektora lett. 1894-ben a budapesti nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszus másodelnöke- és végrehajtó bizottságának elnökeként tevékenykedett. Elnöke lett az 1896-os milleneumi közegészségi és orvosügyi kongresszus szervező bizottságának. Az Országos Statisztikai és az Országos Közegészségi Tanácsnak rendes, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig levelező tagja volt. Ezen kívül a belga, az olasz (turini) Királyi Orvosi Akadémiának, továbbá számos bel- és külföldi tudományos, közjóléti egyesületnek volt a tagja. A Tudományos Akadémia az 1869–74-re eső időszakra „*Közegészségügy Angolországban*” című munkájáért nagydíjjal és érmmel tüntette ki, a Budapesti Királyi Orvosegyelet és Természettudományi Társulat pályadíjjal jutalmazta. A Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat vándorgyűlésén is részesült jutalomban.

Az *Országos Közegészségi Egyesület*nek főtitkára és elnökeként is sokat buzgólkodott. Főtitkári működésének idején heves harc dúlt a munkásosztály és a kormány között a vasárnapi munkaszünet törvényes rendezéséért. Az Országos Közegészségi Egyesület, élén *Markusovszky*val és *Fodor*ral, a munkásosztály mellé állt. Az Egyesület 1889. október 31-én tartott ülésén elhatározta, hogy beadvánnyal fordul a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben kéri a vasárnapi munkaszünet törvényerejű biztosítását. A feltételezhetően *Fodor* által fogalmazott, az általa és *Markusovszky* által aláírt beadványt az Egyesület választmánya 1889. december 19-én tartott ülésén hagyta jóvá. *Fodor* az egészet sajátkezűleg írta. Ebben – a többi között – a következőket rögzítették:

KÖZEGÉSZSÉGÜGY
ANGOLORSZÁGBAN

TEKINTTEL

AZ ORVOSÜGYRE, ORVOSI RENDÉSZETRE

ÉS

TÖRVÉNYSZÉKI ORVOSI ÜGYRE, VALAMINT A HAZAI VISZONYOKRA

IRTA

FODOR JÓZSEF,

ORVOS SEBÉSZ TUDOR, SZEMÉSZ-SZÜLÉSZ MESTER, AZ ÁLLAMORVOSIAN NY. R. TANÁRA A
KOLOZSVÁRI M. KIR. TUD. EGYETEMEN, A BUDAPESTI KIR. ORVOS-EGYESÜLET-, A KIR. MA-
GYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT TAGJA.

KIADTA TAGJAI SZÁMÁRA

A MAGYAR ORVOSI KÖNYVKIADÓ TARSULAT.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1873.

17. ábra. Fodor József művének: „Közegészségügy Angolországban, tekintettel az orvosügyre, orvosrendészetre és törvényszéki orvosi ügyre, valamint a hazai viszonyokra” címlapja (1873)

„... Bővebb vizsgálat, a körülményeknek bebató, teljesen objektív méltányolása mellett odajutott egyesületünk, hogy a vasárnapnak nálunk ma arvatos megrontását ésszerűtlennek, az egyénre és társadalomra nézve károsnak kell kimondania. Gazdasági szempontból a nyugalom napjának megtörése helytelen, mert a szünet nélküli munka kimerülést, a testi és lelki erők idő előtti hanyatlását idézi elő, tebát – hosszabb időközt véve föl – a termelés emelkedése helyett annak apadását vonja maga után... A vasárnap nyugalma adja vissza a dolgozó férjet nejének, az apát gyermekeinek... és államnak. Mind-ezen kötelekek büntetlenül nem sértbetők s annál kevésbé tépbtetők el”...

A vasárnapi munkaszünetet elrendelő 1891. XIII. tc. létrejöttét a munkásság nagy örömmel üdvözölte. Ezt kifejezte azzal is, hogy a törvényt kihirdetése után a Szociáldemokrata Párt nagy mezei ünnepepélyt rendezett 1891. július 19-én „a budai hegyekben a Budakeszi út mellett levő „Szép jubásznóhoz’ címzett vendéglő telepén.”

Csakhamar kiderült azonban, hogy sok öröme nincs ok. A törvény kihirdetése, majd a végrehajtási utasítás kiadása után a legkülönbözőbb ipari kamarák, gyárosok, üzlettulajdonosok, vásári árusok, egyházi felekezetek stb. a beadványok százaival árasztották el a kereskedelemügyi minisztert a törvény hatálya alól való kivételezés biztosításáért. *Baross Gábor* akkori kereskedelemügyi miniszter nem állt ellen a kizsákmányolók különböző, sokoldalú követeléseinek és a törvény végrehajtási utasítását, az 1891. július 1-én kiadott 37.892. számú és idevonatkozó egyéb rendeleteket a munkásság tiltakozása ellenére hatálytalanította. 1892. március 20-án újabb rendeletet adott ki, mely szinte korlátlaná szélesítette a törvény által nyitottan hagyott ajtókon való akadálytalan átjárást, s megmutatta, hogy az bizony egy fabatkát sem ér. Az *Országos Közegészségi Egyesület* látva a törvény korlátlan kijátszásának lehetőségét és semmibehevését, újra hallatta hangját. 1892. március 24-én megint beadvánnyal fordult a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyet most is *Markusovszky Lajos* és *Fodor József* írt alá, s feltárta azokat a hátrányokat és ártalmakat, amelyek egészségi, de gazdasági szempontból is elmaradhatatlanul bckövetkeznek a vasárnapi munkaszünet meg nem tartása miatt. A beadványban – egyebeken kívül – a következőket írták:

Országos Közegészségi Egyesület

Budapest, VIII. Eszterhazy-utca 5. sz.

Nagyminiszeri úr!

Az országos közegészségi egyesület 1889 évi
 október 31-én tartott ülésében az „Egészség” alatt
 született felhívásban foglalt feltételek alapján,
 a mely a vasárnapi munkanemzési közzel-
 ség és társadalmi jelentőségét vérték tekintetbe
 véve azon embereszegei érdeke és közegészségi ér-
 deket, melyek ezen kérdés körülhatárolt köré-
 telk. általános, hogy egy némi társadalmi
 uton meg fogja tenni a lehetet a vasárnapi
 munkanemzési érdekelon, min azelőt pedig fel-
 fogja hívni a feltételek fogalmát azon szer-
 tek esetlerez, melyek ezen ér. köré határozták val-
 lási és társadalmi érdekei általánosítását azelőt
 volt.

És az érdekelon a munkanemzési lehet. köré
 az objectiv mértékkel, mellet ott született egye-
 sültségek, hogy a vasárnapi munkanemzési
 díjazás megfontolást érdemelt volna, az egyéni
 és társadalmi érdekei köré határozták a
 munkanemzési.

79

18 a, b. ábra. Az Országos Közegészségi Egyesület kereskedelemügyi
 sajátkezüleg írt felterjesztésének

elvért s végül az igaztorvénymellett csak leges
reviszióval a gazdasági élet minden ágában
meg lehet majd honvédelmi azon erővel és in-
tellectuál, a mely mielőtt már formált is legye-
dik, méltánok, vérszót s nem csak a vegyes
concessiók, sőt a kereskedelmi és tech-
nológiai ágakban egyik nem jelentésközlő
szóval az igaztorvénymellett.

Ám a jelen állapotok kétségkívül az irány-
ban meggyőződéssel beavatkozását, most
azon körök, kétszer az igaztorvény végrehaj-
tatásának ellenőrzésére, van, sőt feladatuk-
nak más egyéb előszabottak miatt meg-
nem felelnek s az igaztorvénymellett meg-
várakozással be nem várható mértékben, mel-
lett azon körökben igaztorvénymellett
melyeket az 1884. évi XLII. törvénymellett, az igaz-
torvénymellett maradtak.

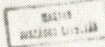
Budapest, 1889. évi. IX. év, az ottani körökben
egyénileg választmányi, sőt a körökben

Nagybányászati

alváltos végzői:

A. Markovits
alváltos

Fodor József
alváltos

82

miniszterhez a vasárnapi munkaszünet törvénybe iktatását sürgető, Fodor által
első és utolsó oldala (1889)

...Ezen mozgalommal szemben mi kötelességünknek tartjuk újból kiemelni azt, hogy az emberi szervezet egyensúlyának a fenn-tartása, a testi és lelki erők lehető conserválása, tehát az egyesek és az egész társadalom egészséges fejlődése érdekében a teljes és a lebe-tőségig szigorúan megtartott vasárnapi munkaszünet műlbatatlanul szükségesnek mutatkozik. Ezzel szemben a felhozott anyagi kár, mely egyeseket állítólag érne figyelembe – nézetünk szerint – alig vehető. Kötelességünk tehát kérni Nagyméltóságodat, hogy a nemzeti fejlődésnek mélyebben fekvő, de azért az anyagi haszonnal nem kevésbé lényeges föltételeit méltányolva, a vasárnapi szünetet a törvény szel-leme szerint fenntartani méltóztassék... Átterve az ipar felnött munkásainak érdekeire hivatkoznunk kell azon kutatásokra és tapasztalatokra, melyeket Angliában és az angol gyarmatok egy részében, továbbá Sveicban és az Egyesült Államokban hitelt érdemlő, sőt részben hivatalos egyének annak földerítése körül tettek, vajon a túl hosszú gyári és műhelyi munkaidőnek leszállítása mily befolyással van a produktió csökkentésére és az előállított cikkek minőségére? Nagyméltóságod előtt nem lesz új dolog az, hogy a jelentések túlnyomóan nagy része szerint a leszállítás kedvező eredménnyel járt; a termelés észrevehetően nem csökken, a minőség pedig emelkedett. – E mellett fokozódott a munkások ébersége, figyelme, munkakedve, a betegedések száma ellenben apadt, s az újításnak erkölcsi eredmé-nyei is mibamar mutatkoztak. – A reform tehát előnyös volt socialis tekintetben, de nem volt hátrányos az iparra sem...”

Fodor az orvostudománynak egyik legkiválóbb művelője, a köz-egészségügynek egyik leglelkesebb harcosa volt. Tudományos mun-kálkodása révén jól ismerték messzi külföldön is. Itthon pedig nem-csak magas színvonalú tudományával, hanem a közegészségügy meg-javításáért kifejtett lankadatlan tevékenységével is nagy tiszteletet szerzett magának.

Tudományos eszményei, amelyeket a tudomány fejlesztése és a közegészségi közjólét érdekében elképzelt, azonban csak részben tel-jesülhettek. Nagy, központi egészségügyi hivatal felállításának gon-dolata és terve az ország egészségügyi viszonyainak rendszeres tanul-mányozására Fodor agyában már az 1870-es években megérett és ki-dolgozott javaslat alakjában napvilágot is látott. Itthon a szakma-beliek szinte egyértelmű megértése ellenére, a kormánykörök támo-

gatásának hiányában nem valósulhatott meg. Megvalósították azonban az ő közleményei alapján és szellemében külföldön, Németországban. Részben így járt második nagy tervével, az iskolaorvosi és egészségintézmény létesítésével is; *Trefort* minisztersége alatt kezdetleges formában megvalósult. Később azonban elegendő támogatás hiányában pangásnak indult és csak utóbb jött kissé megint lendületbe, amikor azt Németországban – szintén az ő tervei szerint – kiterjedten alkalmazták.

Fodor a közegészségtan megalapítója volt Magyarországon. Rendkívüli szorgalommal kezdte meg működését az 1860-as évek végéig, és lankadatlan kitartással folytatta azt élete végéig. Számos értékes tudományos dolgozaton kívül 17 nagyobb szabású művet írt, amelyek nemcsak az eredeti megfigyelések, hanem az önálló gondolkodás és tudományos találékonyság által is kitűntek. Különböző, főként hazai folyóiratokban megjelent közleményeinek száma eléri a másfélszázat. Ezek a közegészségügy és a járványügy számos témakörét érintették. Nagymértékben hozzájárultak mind az elvi, mind a gyakorlati feladatok időszzerű tisztázásához és megoldásához. 1880-tól 1887-ig részt vett a Természettudományi Társulat Közleményének és egyéb kiadványainak a szerkesztésében. 1882-től szerkesztette az Orvosi Hetilap „Közegészségügy és törvényszéki orvostan” című mellékletét. 1887-től szerkesztője volt az *Egészség* című népszerű, egészségügyi folyóiratnak. Sokat foglalkozott az egészségintézmények iskolai oktatásával, továbbá az egészségügyi közigazgatás, a tisztiorvosi képzés és minősítés reformjával. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók tátrafüredi vándorgyűlésén (1888) „Nők az egészség ügyében” címmel tartott megnyitó előadása nemcsak a szakemberek figyelmét keltette fel, hanem széles társadalmi visszhangot is váltott ki.

A szó szoros értelmében jó szervező és irányító egyéniség volt. A munkára azonban sohasem a feltűnésre vágyás ösztökélte, hanem mindig őszinte tudományos szeretete, tudományossága és a jobbnak tudata.

Szerénységével, közvetlenségével már egyetemi hallgató korában kitűnt. „... *Kedves, vig pájtás volt ifjú korában* – írta róla kortársa, *Genersich Antal* – *és szerettük mindannyian. Bár úri nevelésben részesült volt és kedvező anyagi viszonyainál fogva úgy élhetett, hogy kivált szegény társai megirigyelhették volna, de ő nyájas*

volt mindenkivel szemben és pajkosságával csak vidámságot keltett, soba sérelmet nem okozott, sőt ellenkezőleg, ha bármi összekoccanás volt köztünk, egy-egy jó ötlettel minden ellenkezésnek, duzzogásnak véget vetett. Jó felfogása, szorgalma és a tudomány iránti érdeklődése folytán már tanuló korában a legjobbak közé tartozott, de nem állt előtérbe s minthogy akkori időben tanfolyam alatt egyetlenegy vizsga sem volt és kollokviumra csak a tandíjmentesek és stipendisták jelentkeztek, tanáraink csak mint jó nevelésű és kedves fiút ismerték őt, mint a segélyegylet hivatalnokát, bálelnököt, szellemes szónokot, de jeles szakképzettségéről csak a tanfolyam végén, a szigorlatok alkalmával vettek tudomást. Úgy élt tanulókorában, mint abogyan egyetemi hallgatónak tulajdonképpen élnie kellene: nem robotolt, hanem tanult okosan mindenfélét: zenét, nyelveket és emellett részt vett mulatságban és vígan élvezte élete tavaszát. Bizonyára ennek köszönhető nagyrészt azon ruganyosságot és bátorságot, amellyel majd mint férji szaktudományát művelte és járatlan utakon határozottsággal feljelé haladt és sok akadállyal sikeresen megküzdött. Sokat dolgozott, de el nem fáradott, sokat használt szaktudományának és hazájának, de életét is élvezte, sokat ért el külső elismerésben s kitüntetésben is részesült, de azért mindnyájunk őszinte szeretetét is megtartotta mindvégig.” . . .

Talán csak egyszer történt, hogy másokat akaratlanul is érzékenységükben mélyebben bántott meg. Egyesek zokon is vették tőle, bár ismerhették és tudhatták, hogy a rosszakaratra nem volt képes. A múlt század végén jelent meg egyik tanulmánya: „*A tisztiorvosi kiképzés és minősítés reformjáról*”. Azt fejtegette benne, hogy véleménye szerint a tápszerek egészségügyi vizsgálatát az állami fenntartóság alatt újonnan szervezendő tisztifőorvosi hivatalokra kellene bízni. Amennyiben pedig azoknak a szükséges vegyészeti gyakorlatuk és képzettségük hiányoznék, két évig tartó tanfolyamon kellene azt elsajátítaniok. Vegyészeti körökben kellemetlen visszhangot keltett, hogy a hivatalos vegyészeket teljesen mellőzni óhajtotta élettani és közegészségügyi képzettségük hiányossága miatt. A lappangó elégtelenség abban fejeződött ki, hogy a Természettudományi Társulat 1900. évi tisztújító közgyűlésén, alelnöki jelöltsége ellenére, még választmányi tagnak sem választották meg. Mindez a gyűlésen nagy számban részt vett vegyészeknek volt betudható.

Nagy érdeme volt *Fodornak* abban is, hogy a pár évtized előtt annyira elkorcsosodott természettudományi műnyelvet megtisztította az erőszakosan gyártott és felesleges szavaktól. A *Bugát*-féle nyakatekert műszavak ellen irtóhadjáratot kezdett. Különösen az Egészség hasábjain. Igazi érdemeit csak azok tudják méltányolni, akik érezték és tapasztalták, milyen nehéz volt még az 1880-as évek előtt nemcsak tudományosan, hanem magyarul is írni. *Fodor* azonban nemcsak közleményeiben küzdött a magyar nyelv tisztaságáért, hanem előadásai-ban is. Az 1890-es évektől kezdve az orvostanhallgatókon kívül a gyógyszerészhallgatók is hallgatták a közegészségtant, előadásai-ból ismerték meg az anyagot, a gyógyszerési törvényeket és a rendeleteket. Megtanulták a tárgy szeretetén kívül az igazán emberségesen érző, nemeslelkű tanár tiszteletét és megbecsülését is.

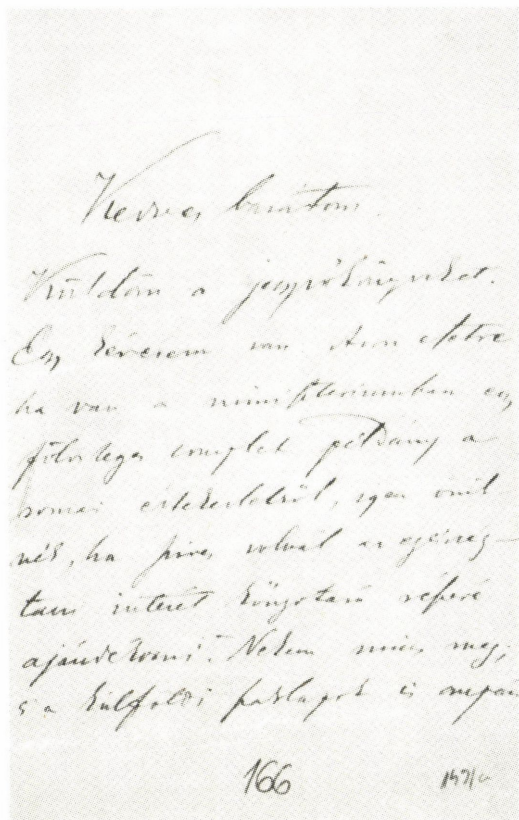
Működése egyébként is jelentékeny hatást gyakorolt az ország közegészségügyi fejlődésére. Egyik főérdeme volt az iskolaügy felkarolása. A középiskolai egészségтанanári képesítő tanfolyamot az ő tervei szerint szervezték meg, és annak vezetésével ő bízták meg. De a közegészségügyi ismeretek terjesztésére és mélyítésére alakult *Országos Közegészségügyi Egyesület* létesítésével is maradandó érdeme-
ket szerzett. Kazuisztikus munkásságával pedig nem kis mértékben járult hozzá az ország és a főváros közegészségügyének megjavításá-hoz. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésein is szorgalmasan közreműködött. Tudományos művei között különösen értékesek azok, amelyek a szervezetnek a baktériumfertőzés elleni természetes védekezésre vonatkoznak. A vér lúgosságának bakterio-toxinok hatására történő csökkenését elsőként ő állapította meg. Megállapításai a szérum-terápiában jelentettek újat és figyelemre-méltót.

1875-ben lett az *Országos Közegészségügyi Tanács* rendkívüli, 1881-ben pedig rendes tagja. Elnöke volt az egészségügyi reform kidolgozá-sára kiküldött bizottságnak. A Tanács több olyan szakbizottságában vett részt mint tag, amelyek mind egyaránt fontos elvi és gyakorlati közegészségügyi tervezeteket dolgoztak ki. Több ízben képviselte az Országos Közegészségügyi Tanácsot más tárcához tartozó bizottságban vagy külföldi tudományos megmozduláson és itthoni kongresszusok előkészítésében. A Tanács részére nem egy fontos tervezetet dolgo-zott ki (a fővárosi tejhamisítások megszüntetésére szabályrendelet, a

fővárosi lakosság tisztítatlan ivóvízzel való ellátásának egészségügyi veszélyei és azok elhárítása stb.). Kisebb jelentőségű, adott esetekben is gyakran kérték ki véleményét mind a Tanácsban, mind a Belügyminisztériumban.

Munkásságával – főként a szervezéseiével – azonban nem álltak arányban az eredmények. A közegészségügyi szolgálat rendezésére,

Kérem, barátom.

Küldtem a jegyzőkönyvedet.
Egy dologem van, ami elgondol-
ható, ha van a minisztériumban egy
főfellegyűlés, amely a
római egészségügyi, igazán emel-
né, ha jött volna az egészség-
tani intézet közzétételére referé-
ciójával. Nálam nincs meg,
és a külügyi parlamenti is megvan.

166 147/6

19 a, b. ábra. Fodor József Grósz Lipótnak írott levele a római egészségügyi

a korszerű higiéné elveinek figyelembevételével készített tervei, az ismételt közlések ellenére, gyökeret nem verhettek. Túlságosan „eszményinek” tartották azokat. Hosszú tudományos működése ellenére önálló intézetet – holott a másik, a Kolozsvári Egyetem azt megkapta – ő nem kaphatott. Ezek a csalódások kedély- és idegéletét, bár azokról csak nagyritkán panaszkodott, kétségkívül megviselték

Vinid Svornutát Erdős a
tanulmányokhoz.

Vinid tiplellet

Vinid
Fodor

Szűcs u. 28. 11/17 81
167

konferencia jegyzőkönyvének a visszaküldésekor (1885)

és lassan aláásták szervezetének ellenállóképességét. A halálát megelőző utolsó esztendőkből bizonyos közönyös lehangoltság vett erőt rajta.

1901 legelején influenzában megbetegedett. Ebből ugyan felépült, de március elején ismét ágynak esett. Bal alsó végtagjában embólia és trombózis keletkezett. Combját felső harmadában amputálni kellett. Amputált végtagja meggyógyult, a trombózisra való hajlama azonban nem. A szív működés és keringés fokozatos gyengülése közben 1901. március 19-én következett be halála.

A ravatalt az Egyetemi Közegészségtani Intézetben állították fel. *Dr. Wlassics Gyula* közoktatásügyi miniszter a következő levelet intézte az özvegyhez:

„Mély részvéttel értesültem ama súlyos csapásról, mely nagyra-becsült és szeretett barátom, dr. Fodor József halálával Méltóságodat és tisztelt családját érte. A boldogult hozzátartozóinak fájdalomában osztozik az egész magyar tudományos világ, mely dr. Fodor Józsefben egyik díszét veszítette el, osztozunk mindnyájan, akik a boldogultat úgy, mint én, tudományos munkásságában ismerték és tisztelték. Fogadja Méltóságod legőszintébb és legmelegebb részvétem kifejezését. Kiváló tisztelettel Wlassics.”

Az Országos Közegészségi Egyesület külön gyászjelentést adott ki. A Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Közegészségi Tanács nevében *Thán Károly*, az egyetem nevében *Bókay Árpád*, az orvostanhallgatók nevében *Dalmady Zoltán* búcsúztatta. Az ifjúság képviselőiben *Navratil Dezső* és *ifj. Morelli Gusztáv*, a sirnál pedig *Schwarzer Ottó*. Az Országos Közegészségi Egyesület 1902. március 20-án rendkívüli közgyűlésen emlékezett meg *Fodor József*ről halálának évfordulóján. *Kétly Károly* a következőket javasolta a közgyűlésen: 1. az *Egészség* címlapján minden számon legyen rajta: Megindította *Fodor József* 1887-ben és legyen rajta a címlapon *Fodor József* képe is; 2. az *Egészség* következő számát teljesen *Fodor József* emlékének szenteljék; 3. az Egyesület alaptökejének kamataiból évenként, *Fodor*-díjként 300 koronás pályadíjat tűzzenek ki kiváló egészségügyi munkák jutalmazására.

Hőgyes Endre nekrológiában a következő megható megemlékezést írta:

„... Koporsója előtt megdőbbenve állunk. Eszünkbe jut az ő statisztikai tanulmányának egy tapasztalati ténye, hogy a magyar tudós és tanár élete legrövidebb az európai nagy nemzetek tudósai és tanárai között, átlag, mint ő kimutatta, 11,7 évvel rövidebb az osztrákokénál, 16-tal az angolokénál, 16,5-tel a németekénél, 19,3-mal a franciáknál. Semmelweis, Balassa, Balogh Kálmán, Antal Géza, Schwimmer Ernő, Mibálkovicz Géza kora halála, fájdalom, mind igazolja e tételek helyességét. És most igazolja azt az ő kora elköltözése is. Valamint igazolja az okokat is, melyeket ő e természet-tünemények magyarázatául felállított. A magyar tudós, a magyar szellemi munkás nem él, vagy ritkán él hygieniai életet. Mostoha ifjúsága, többnyire sanyarú tanulóévei korán megakasztják teste erőteljes kifejlődését, férfikorában ereje pozíciójának szerfelett sok oldalról feltöltülő tudományos, társadalmi és morális kötelmei korán kiszorolják szellemi tőkéjét, teste és lelke időelőtt megöregedik és a külső káros behatásokkal szemben ellenállóképességét idejekorán elveszíti. És különösen áll ez a hazai kulturális fejlődés mai rohamos korszakában, midőn annyi bátramaradás után internacionalis színvonal gyors elérése vagy legalább megközelítése túlfeszített munkára sarkallja mindazon ambitiosus és lelkiismeretes szellemi munkásainkat, kiket életük folyása és benső hivatásuk a kultúra valamelyik ágának fejlesztésére vezetett...”

Fodor József ama kevesek közé tartozott, akiknek révén Magyarország szoros kapcsolatot épített ki a Nyugat országaival. Személyében tagja volt annak az alapszabály szerint nem megszervezett és nem létező, de szellemileg elejétől fogva meglévő világakadémiának, a „*Respublica Eruditorum*”-nak, melybe azokat sorolja be a hallgatólagos elismerés, akiknek jelentősége minden nemzet tudományosságára kihat. Munkásságával összefonódott a mi kulturális és tudományos életünk a külföldével, mégpedig olyképpen, hogy mi, akik rendszerint azelőtt csak importáltuk a tudományt, Fodor tudományos munkásságának eredményeként azt már exportálni is tudtuk. De:

„... a nagy tudóst, a biztoslátású, megbízható, önálló gondolkodású kutatót a külföld sokkal jobban megbecsülte, mint saját hazája, mert jobban meg tudta érteni. Ezt azonban Fodor észre sem vette.

Olyan nagy volt szerénysége, mély tudományos munkássága és önzetlensége.”

Végül idézzük emlékezetünkbe Fodor jelszavait. A következők voltak: *„Egészség a legnagyobb gazdaság, a legnagyobb hatalom, a legnagyobb boldogság! Tedd egészségessé a népet és ezzel hatalmassá, gazdaggá, boldoggá teszed hazádat!”*

HIRSCHLER IGNÁC

(1823. március 3.–1891. november 11.)

1868-ban nevezték ki a magyar egészségügy történetének egyik kiemelkedő egyéniségét, *Hirschler Ignácot* az *Országos Közegészségi Tanács* rendes tagjává. Nemcsak egész életének tudományos és gyakorlati munkásságával, hanem igaz hazafiságával is részolgált arra, hogy emlékét örök hálával idézzük fel.

Hirschler Ignác 1823. március 3-án Stompfa községben (Pozsony megye), mások (*Vidor Zsigmond*) szerint magában Pozsonyban született. Gyermekkorára a következőképpen emlékezett vissza naplójában:

„... Számos éven át gyülekeztünk boldogan, vallásos bensőséggel tisztelt szüleink köré. Atyánknak szigorú elvei voltak. Birtokában volt ő nemcsak, hanem folyvást hangzott is azon fő erényeket, melyek biján ilyen polgári lét nem képzelhető: szorgalom, takarékoság műveltség...”

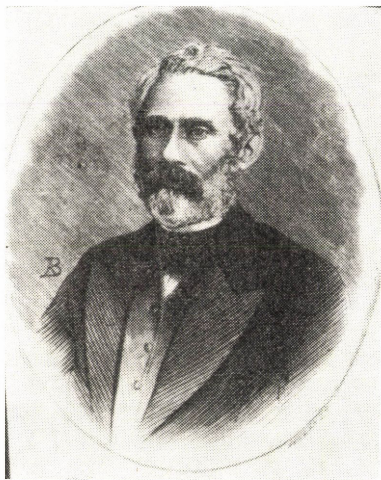
Elemi iskoláit Pozsonyban végezte, középiskoláit Pesten. A piaristák gimnáziumába járt, ahol nagyon sok megaláztatásban volt része. Erről naplójában ezeket írta:

„... Itt a terem hátulján levő zsidó padban éreztem a megaláztatás mérges fullánkját, ami érző ember szellem és kedélyvilágára sokkal rosszabb befolyással van, mint általában hiszik...”

A vallás miatti megkülönböztetés, nemkülönben a tanuló társaitól elszenvedett tetteleges bántalmazások mély nyomokat hagytak benne.

Az orvosi tanfolyamot Bécsben végezte, ahol orvostudori oklevelét is megszerezte. Az orvostudományokat nehezen kedvelte meg. *Berres*

tanárnak köszönhette, hogy lassanként mégis kedvét lelte azokban. Berres szeretettel vezette be a fiatal orvostanhallgatót a tudományok rejtelméibe. De nemcsak szakmailag, hanem egyébként is módszere-
sen képezte magát. *Shakespeare* és *Goethe* volt a kedvence. Jótékony hatással volt rá az is, hogy bécsi tartózkodása idején külföldi orvosokkal ismerkedett meg és látóköreit nagyban bővítette. Naplójában a következőképp emlékezik meg erről:

20. ábra. Hirschler Ignác

... . Ismerni kellett az akkori Bécset, azt a rendőrállamot a maga szorongató és elbutító gondolkodásával, hogy megérthesse az ember, mily hatással lehetett fiatal, fogékony kedélyre a külföldiekkel való érintkezés. Alig hihető, hogy a belváros utcáin nem volt szabad szivarozni, hogy menetlevéllel lehetett csak a vámsorompókat túllépni; Herwegh költeményeit, a *Grenzbote* egyes számait, aki megszerezte, csínyt követett el, de sőt még az osztrákbarát *Allgemeine Zeitung* egyes számait sem egyszer kobozták el. Ily állapotban természetes volt, ha a kritika, az ellenzékeskedés, sőt forradalom lopódzott a

fiatalok szívébe és nem volna nagy dolog már akkor megérezni az idő szárnycsapását, mely csakhamar megrendítette egész Európát . . .”

Az oklevél megszerzése után Rosas szemészeti intézetében dolgozott gyakornokként. Itt kedvelte meg a szemészetet. Kedvence lett „mesterének”. Mégsem maradt Bécsben, mert egyrészt tanársegédi kinevezésre vallási okokból nem számíthatott, másrészt a szemészet korszerű elveitől és gyakorlatától is elmaradt, a lélektelen, sematikus munkát folytató Rosas klinika nem elégitette ki tudásszomját. Párizsba vágott. Így ír erről:

„. . . Ha még hozzáteszem, hogy akkoron a párizsi szemészet híre hatalmasan elterjedt, könnyen megérthető, hogy napról napra jobban vágytam oda.” . . .

Olaszországon keresztül 1847-ben Párizsba indult. Háromhónapos, ismeretkörét is bővítő út végén, 1847 októberében érkezett oda. Három hét múlva már Desmarres tanársegéde lett. De meglátogatta az akkori hírneves többi tanár – Velpeau, Blandin, Malgaigne, Roux, Jobert de Lamballe, Andral, Piorri, Trousseau, Ricord, Guersant – intézetét is. A magyar származású Gruby szövettani laboratóriumában a mikroszkópikus módszereket tanulmányozta szorgalmasan.

A francia forradalom kitörésekor Párizsban tartózkodott. Együtt lelkesedett a forradalmárokkal és 1848. február 15-én a következőket írta naplójába:

„. . . Forradalom, forradalom! Királyságomat egy forradalomért! Istentelen, hogy mennyire epedek zendülésre, ágyúgolyókra, utcai torlaszokra. Ez a város ördögös. Békés közönnyel jöttem ide, nem törődtem a világ bajaival, lenéztem Börnét, a magam királygyűlölt-ségét sutbadobtam és most megint a lázongás szelleme vett erőt rajtam.” . . .

Február 24-én a következők kerültek naplójába:

„. . . Franciaországnak nincs többé királya. A bámuló Európa szemeláttára páratlan forradalmat csinált ez a város. Adja az ég, hogy már be is végződött legyen. E délután óta Köztársaságban élünk. Oly sűrűn követik egymást az események, hogy alig tudok gondolkodni. Az átélt jelenetek oly nagyok voltak, hogy minden percben elérzékenyültem. A békét, szabadságot hirdető örömlövések alatt könnyek csurogtak orcáimon . . .”

A szabadságharc kitörésekor súlyos betegsége miatt nem tudott hazajönni. De élénk figyelemmel és nagy aggodalommal kísérte az itthoni eseményeket. *Jellasics* aljas támadásának, az osztrák és az orosz reakció összefogásának hírére a következőket rögzítette naplójában (1848. október 18-án):

„...*E pillanatban talán minden el van döntve, vagy talán egy bajszálon függ és betegségemben egyebet nem tebetek, minthogy nyelem az újságokat és conjunctúrákat csinállok. Vajon gondolbattam-e valaha a forradalomról és felszabadulásról szőtt fiatalkori álmaimban, hogy mialatt a következő századok jólétéért vért és életet áldoznak hazámban, én messze onnan télen nézője leszek a küzdelemnek...*”

Hazája sorsa iránt érzett mélységes aggodalom csendül ki a következő sorokból (1848. december 14.):

„...*Most már világos, mint a nap, hogy Magyarországot be akarják kebelezeni, hogy az udvar 1848-ban olyan tervvel foglalkozik, mint amilyennel József császár bajtörést szenvedett. Ha az sikerül, a demokratikus haladásnak nagy támasza omlik össze...*”

A szabadságharc leverésekor jött haza, 1849 végén és Pesten telepedett le. Orvosi gyakorlatot kezdett. *Balassával*, *Wagnerrel*, *Semmelweiszel*, *Markusovszkyval* és *Bókaival* kis baráti csoportot alkottak és sűrűn tartottak előadást gyakorló orvosoknak.

1851-ben a Pesti Egyetemen magántanárságért folyamodott, azonban vallási okokból – akárcsak *Markusovszkyval* protestáns volta miatt tették – visszautasították kérését. Arra, hogy magántanárságért benyújtott kérelmét zsidó vallása miatt nem teljesítették, még 33 év múltán is fájdalmasan emlékezett vissza *id. Bókai János*ról tartott emlékbeszédében. Nem a hiúság bántotta, hanem az, hogy elzárták előle az egyetem kapuját és még megfelelő közkórházi osztályon sem biztosítottak számára tudományos s gyakorlati működéséhez kellő lehetőséget. Csak egyetlen tanár volt a testületben, aki a zsidó vallású orvos mellett határozottan ki mert állni és ki is állt, *Balassa János*. *Hirschblert* ez némiképp vigasztalhatta ugyan, megnyugodni azonban nem tudott. Egész életén át égette lelkét ez az újabb megáztatás.

A kudarc azonban nem törte le. 1851-ben a Pest-Budai Orvosegyesület rendes, később választmányi tagja, titkára, másodelnöke lett és az Egyesületben számos előadást tartott. 1859-től az Ősz utcai

szegény-gyermekórház szembeteg-osztályát vezette. Majd *Lumniczer* igazgatása idején a Rókus kórházban három kis szobából álló osztály élére került. Mint a *Balassa* körül csoportosult haladó szakemberek egyike, az Orvosi Hetilap munkatársa s a Hetilap „Szemészet” című mellékletének 1864-től 1880-ig a szerkesztője volt.

Élénk tevékenységet fejtett ki az orvosi közügyek intézésében is. Minden olyan mozgalomnak pártolója volt, amely az egészségügy és a társadalom fejlődését, előrevitelét szolgálta. Az Orvosi Könyvkiadó Társulat igazgatótanácsának tagja, majd alelnöke lett. Előharcosa volt ugyanakkor Magyarországon a zsidók egyenjogúsításának. Közötte és a vezető szerepet betöltő szabadelvű államférfiak között közelebbi ismeretség és jó viszony alakult ki. A vezetésre közvetlen egyénisége, szívélyes modora, egyben határozott jelleme és széleskörű műveltsége tette alkalmassá.

Bár elismerésre, kitüntetésekre sohasem vágyott, az iránta megmutatkozott közbecsülés ilyenekben is kifejeződött. 1869-ben az Akadémia III. osztályának levelező tagjává választották. Majd a Főrendiház újjászervezésekor főrendiházi tag lett.

1880-ban gyengélkedni kezdett. Kétoldali hályogja miatt látása megromlott. Egyik szemének *Schulek* által végzett sikeres műtete után sem tért azonban vissza a közéletbe. Teljes visszavonultságban 1891. november 11-én halt meg Budapesten.

Ahhoz, hogy *Hirschler* munkásságát helyesen és megközelítően is értékelni képesek legyünk, tudnunk kell: a szemészet nálunk még a múlt század első, de a második felében is nagyon elmaradott volt. A század első felében, 1823-ban és 1831-ben jelent meg *Fabini* latin nyelvű szemészete, amit *Vajnocz* 1837-ben magyarra fordított le. *Fabini* 1847-ben bekövetkezett halála után, 1850-ben pályázat mellőzésével *Lippay Gáspárt* nevezték ki egyetemi tanárnak. Ebben az időben Európában a szemészettudomány forradalmi fellendülésének korszakát élte. *Helmholtz* felfedezte a szemtükroét. *Donders* lerakta a fénytörés és az alkalmazkodás tanának tudományos alapjait, *Graefe* működésével új szemészet született. Ezeknek az új tanoknak lelkes harcosa, szószólója és gyakorlati megvalósítója itthon *Hirschler* lett. A szakirodalom művelésében is volt tennivaló bőven, és ebből *Hirschler* alaposan ki is vette a részét. 1855-ben tartotta az első szakelőadást az ötödik idegpar szélhűdése által támasztott kötőhártyalob és szaru-

hártya homályosodásról. 30 esztendő alatt – 1856–1886-ig – 80 szakmai és egyéb cikke látott napvilágot. 1869-től szakmai közleményeinek témáit már egészen a magángyakorlatból vette, mert 1868-ban mind a szegény-gyermek-, mind a Rókus kórháztól megvált.

Cikkei kezdetben külföldi, később főként hazai szaklapokban jelentek meg. Szinte egyetlen ága sem akadt a szemészetnek, amelyet eredményesen ne művelt volna. Ismertette az Orvosi Hetilapban a *Graefe*-féle glaucoma-ellenes iridectomiát. Több cikket közölt a blenorrhoea conjunctivae felismeréséről és gyógykezeléséről. A *Wiener Med. Wochenschrift*ben jelent meg a trigeminus-bénulásból származó cornealis bántalomról írott dolgozata. Ismertette a szemészeti gyakorlatban leginkább használt gyógyszereket és gyógyeljárásokat. Kutatta – nem is eredménytelenül – az összefüggést a szervezet és a szem között; 12 cikke foglalkozott ezekkel a témákkal. Akadémiai székfoglalójának témájául: „*Tapasztalatok a szeszes italokkal, valamint a dohányval való visszaélésről, mint a látompulat okáról*” készített tanulmányát választotta.

Hirschler gazdag irodalmi munkásságát még többre tudjuk értékelni, ha nem feledkezünk meg arról, hogy a tudomány művelését nemcsak a szakmai elmaradottság, hanem hosszú éveken át még a politikai terror is akadályozta. A szabadságharc leverése után a nagyon szűkkörű társadalmi, baráti érintkezés adta meg csupán a lehetőséget arra, hogy tudósok, az ország vezetői összejöhessenek és a jobb jövőt szolgáló terveiket megbeszélhessék. Időnként *Hirschler* lakásán is kis baráti kör gyűlt össze, ahol a Párizsban tanult új mikroszkópiai vizsgálómódszerekre tanította meg barátait. Ennek a baráti körnek a tagjai: *Balassa János, Markusovszky Lajos, Balogh Kálmán, Bókai János, Czermák N. János, Semmelweis Ignác Fülöp* voltak. Ezeken a baráti megbeszéléseken azonban nemcsak szakmai kérdésekről esett szó, hanem a politikáról is. Hiszen *Balassa* csak a közelmúltban szabadult ki az Újépületből, *Markusovszkyt* állásától fosztották meg az egyetlen. *Bókai* mestere, *Schoepf-Merei* pedig Törökországon keresztül Angliába menekült az üldözés elől.

Annak bizonyítására, hogy *Hirschler* és baráti köre szívvel, lélekkel az 1848-as forradalom híve maradt, és az ország jobb jövőjén, felszabadításán munkálkodott, az alábbi titkosrendőrségi jelentések

a szövegét ismertetjük magyar fordításban, amelyet a Magyar Országos Levéltárban találtunk.

„Sz. $\frac{1410}{B. M.}$

Mint azt egy pesti bizalmas közlésből kiveszem, az ottani kormánybarát körökben nagy idegenkedést kelt, hogy a Pesti Izraelita Hitközség önkényesen alakított képviselőtestületét dr. Hirschlerrel az élén, miután a helytartóság korábban felfüggesztette a működését, most ismét reaktiválták, mégpedig állítólag von Koller királyi biztos segítségével. Nem az kelt feltűnést, hogy egyáltalán visszaállítják a zsidók képviselőtestületét, hanem az, hogy egy olyan képviselőtestületet reaktiválnak, amely elnökének és tagjai többségének személyében a forradalom iránt barátságos érzületű. Fenti közlés szerint a zsidó 'Közgyűlés' és a 'Magyar Izraelita Egylet' egymással olyan belső kapcsolatban vannak, hogy őket közös egységnek kell tekinteni. Hirschler elnöki minőségében éles eszével és határozott osztrákkellenes beállítottságával uralkodik az egész képviselőtestületen, ügynökként szolgálatára vannak a szűkebb 'Nemzeti Kör' által vezetett magyar egylet vezéralakjai.

Ennek a titokban terrorizáló tevékenységnek a gyümölcse az a jelenség, hogy a hitközség választmányi tagságáról történő kinevezést még az a 9 v. Koller részéről a zsidóságból kiválasztott személy is elhárítja, akiről köztudott, hogy sem fáradságot, sem áldozatot nem kíméltek, csakhogy a királyi biztos megbívoja őket erre a kitüntető tisztségre.

De nem ez a leglényegesebb része a dr. Hirschler személyére vonatkozó vádaknak. Mint a továbbiakban áll, ő és társai agitációs kapcsolatban állnak a 'Nemzeti Kaszinó' és a 'Nemzeti Kör' forradalompartolóival.

Az 'ő' és a 'Magyar Egylet' pártolásával mindenféle címeken gyűjtéseket rendeznek és az így befolyó pénzt Olaszországba küldik az ott élő dr. Taussig nevű pesti zsidó címére, hogy továbbítsa az 'Emigránsok Bizottságának'.

A 'Magyar Egylet' azt a hirt terjesztette, hogy Olaszországból érkező megbízható értesülések szerint a most következő április hó első napjaiban megkezdődik a magyar szabadság tavasza és Ausztria erőszakos uralma véget ér.

Ugyanilyen értelemben írta legutóbb a fentemlített dr. Taussig Pesten lakó apjának, hogy rövidesen, nagyon rövidesen meg fog jelenni Magyarországon barátaival együtt.

Azt állítják, hogy ezt a levelet, amelynek tartalmát közölték a „Magyar Egylet” beavatottjaival, dr. Hirschlerrel, a „Nemzeti Kör”-rel és a „Sajtóklub”-bal, Taussig apjánál könnyűszerrel meg lehet találni.

Ami dr. Hirschler további terveit illeti, hitközségi elnöki minőségében állítólag kifejezetten kötelezte magát a seccesionisták felé, hogy a pesti zsidóság körében is található német elemeket kiszorítja, amely célból egész erejével azon munkálkodik, hogy a hitközség részére megszerezze az autonómiát, a fenti cél elérésének egyetlen alkalmas eszközét. E célkitűzése elérésében állítólag számít a m. kir. Helytartótanács liberalizmusára.

Állítólag a helytartósághoz engedélyezésre felterjesztenek egy külön szabályzatot, amely az izraelita hitközséget a protestánsok önkormányzatának alapelveihez hasonlóan szervezi meg.

Dr. Hirschler biztos a dolgában és nyilvános ülésen állítólag így nyilatkozott: „Remélem a helytartóság bemegy a csapdába. Ha ez meglesz, akkor mi magunk nevezhetjük ki a tanfelügyelőinket, ennek nyomán Pest sok magántanintézetét éppen úgy tőlük függővé tehetjük, mint már eddig is a nyilvános iskolákat. Csak akkor kapunk a magunk számára teret a haza és szabadság ügyének szolgálatára, előbb azonban nem, mert egész mostanáig a magántanodák nemcsak német iskolák, hanem igazában és valójában fekete-sárga intézmények, melyek nyíltan és bátran merik ebbeli törekvéseiket és felfogásaikat érvényesíteni és megvalósítani.”

Ehhez meg kell jegyezni a következőket. Nem fér hozzá kétség, hogy a zsidóknak megvan a joguk ahhoz, hogy vallási dolgaikban az állami felügyelet törvényes korlátai között a protestánsokkal egyenlő helyzetbe jussanak. De egészen másképpen hangzik a válasz arra a kérdésre, hogy ezt a jogot elismerjék-e, figyelemmel az annyira kimondottan kormányellenes szándékra.

A jelenleg Magyarországon fennálló provizórium (ideiglenes kormányzat) egyébként különben sem hivatott arra, hogy ilyen a törvényhozás fóruma elé, majd azután az egybevivendő országos gyűlés (Landtag) elé tartozó elvi kérdéseket megoldjon. Ezért a m. kir. hely-

tartóság liberalizmusa még abban az esetben sem szenvedhet törést, ha nem megy bele dr. Hirschler tervébe.

Mintbogy a fenti adatok Excellenciádat bizonyára nagyon érdekeltetik, azt hiszem, nem mulasztatom el, hogy ezeket szíves tudomásul vétel végett és tovább tetszőleges felhasználására szolgálatkészen közöljem. Wien, 1862. március 6. Olvashatatlan aláírás.”

Forradalmiságát nemcsak az előbbieken idézett naplórészletek támasztják alá, hanem ennek a titkos jelentésnek tartalma is megcáfolhatatlanul igazolja. Nem kétséges, hogy ahhoz az alapot az elszenvedett megaláztatásokon, az osztrák rendőrállam túlkapásain, a párizsi forradalom közvetlen élményein, a társadalmi fejlődésért való tevőleges lelkesedésen kívül materialista és dialektikus gondolkodása adta meg. Ezt támasztja alá a következő párizsi naplórészlet (1848. október 21.):

„... Geoffrey ma érdekes dolgokat mondott a harmónia törvényéről és az analógia elméletéről. Megfoghatatlan, miként állíthatták nagy szellemek, hogy a teremtés örök idők óta változatlan, amidőn naponta láthatjuk a folytonos metamorfózist és a szakadatlan továbbfejlődést. Itt újból találkozom Fourier mondásával, 'Harmonie progressive', mi az egész természetre jellemző. Ha az állatokat teljes összhangban lenni látjuk az azokat környező viszonyokkal, úgy ez az összhang nyilván csak azon pillanatban létezik és hogy ez a legközelebbibe is megmaradjon, kell hogy maguk az állatok is változzanak. Geoffrey itt azon időszakról beszél, mely a föld utolsó forradalma óta folyt le, de nem mondja, hogy hasonló minden percben történik... minden percet változás jellemez, amelyben részt vesz az egész természet. Érzéseinkkel e változásokat nem fogjuk fel és csak ha a jelent a múlttal nagy arányokban hasonlítjuk össze, jövünk rájuk. A mindenségben rejlő erő, a szervi lét a fejlődésben, a változásban és által él”...

Külön említésreméltó még az is, hogy orvosi gyakorlatának első éveiben sok nehézséggel kellett megküzdenie. Abban az időben a szakorvosi tevékenység valami egészen új dolog volt, egyértelmű a kereset jó részéről való lemondással. Őt azonban ez sem tántorította el a felismert helyes úttól. Annak ellenére, hogy akkoriban a természetnek orvosi fakultásunkon már – Ausztriát (Bécset) kivéve az egész világ megelőzésével – külön tanszéke volt és a természetet

kötelező tárgyként adták elő, az orvosoknak mégsem volt a szemesztet kedvelt tárgya. Éppen ezért *Hirschler* nem szűnt meg fáradozni egyetlen napig sem, hogy azt mind hallgatóival, mind a gyakorló orvosokkal megkedveltesse. Ezért 1858-tól kezdve magánelőadásokat tartott a szegény-gyermekkorházban, ahol a szemorvosi állást hosszú éveken át díjazás nélkül látta el. Előadásainak, cikkeinek sikere nemcsak tartalmi igényességében, újszerűségében rejlett, hanem stílusában is, amely egyszerű és világos volt, sehol semmi fontoskodás és nagyképűség nem volt fellelhető.

Az egyetemen 1891. november 13-án emlékeztek meg *Hirschler Ignác*ról és *Schulek* tanár hangsúlyozta, mire lett volna képes, ha megfelelő betegforgalmú és segédszemélyzettel ellátott intézetben dolgozhatott volna. De így is rendkívül széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki. Irodalmi dolgozatai az első időben külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. 1863 végén az Orvosi Hetilapban, ennek a mellékleteként kiadásra kerülő „Szemesztet” megindítását, amelyet hosszú éveken át nemcsak maga szerkesztett, hanem az abban közölt cikkeket esztendőön keresztül maga is írta – a többi között a következő szavakkal vezette be:

„... *Ami az anyagot illeti, ennek megválasztásánál mindenkor a gyakorlat igényeire leszünk figyelemmel... Mellékletünk még nem tart és nem is tarthat jogot abhoz, hogy szemesztetek számára legyen írva, érdeme, követelése a betegágyánál tapasztalható mindennapi élet követelményeinek kielégítésén túl nem terjednek... A kórbonctannak... közleményeinkben kész helye leendő, de mindenekelőtt rendelkezésre állandó szük terünk a kóródának, azaz a bántalmak észlelésének és gyógyításának...*”

A „Szemesztet” eleinte félhavonként, később kéthavonként jelent meg. 1869-től a folyóirat köré már ifjabb gárda sorakozott, jórészt *Hirschler* tanítványai. Ekkor a „Szemesztet” 1869. 1. számában a következőket írta:

„... *E melléklet többé nem lesz egy embernek műve, hanem a hazai szemesztetek közös munkatere, melyben mindenikük lerakva és értékesítve saját tapasztalatait, közös erővel segíthetjük elő szakmánk képését...*”

Hirschler kiemelkedő szakmai és közéleti tevékenysége három irányú volt: 1. a szemesztet újabb vívmányainak meghonosítása hazánk-

ban, a tudomány művelése, eredményeinek gyakorlati hasznosítása; 2. a zsidóság kulturális ügyeinek előbbrevitele; 3. az orvostársadalmi, egyleti élet fellendítése.

Hirschler rakta le a tudományos szemészetnek, az orvostudomány egyik számottevő ágának alapjait hazánkban már akkor, amikor az még – működésének kezdetén – a sebészetnek csak egyik igénytelen mellékága volt. Lankadatlan szorgalommal tette magáévá és adta tovább mindazt, amit a külföld a szemészetben újként alkotott. Ezzel lényegesen hozzájárult a szakma kifejlesztéséhez. Mesteri műtétei, a szegények iránt tanúsított önzetlensége az emberekben bámulatot és tiszteletet ébresztett. Hírneve napról napra nőtt. A szaklapokban megjelent cikkei, kutatásainak, tudományos munkásságának eredményei pedig szakmai körökben pár év alatt számottevő tekintéllyé emelték.

Az orvostársadalmi – közéleti tevékenységből is alaposan kivette a részét. Az *Országos Közegészségi Tanács* munkájába mindjárt a megalakuláskor bekapcsolódott. 1868-ban lett a Tanács rendkívüli tagja. 1875-ben rendes taggá nevezték ki. Több fontos tervezetet kidolgozó tanácsi bizottságban tevékenykedett. 1883-ban javaslatot készített a trachomajárvány leküzdésére. Felhívta a figyelmet a kórházi viszonyok és a fürdőügyek elmaradottságára. Foglalkozott az orvosi rend időszerű kérdéseivel. Ő kezdeményezte, hogy az orvosi karnak az Újvilág utcai öreg, mindenképpen alkalmatlanná vált épülete helyett új, korszerű épületben teremtsenek hajlékot. Előharcosa volt új gyermekkórház felépítésének. A szakma féltése, igaz szeretete és fejlődésének biztosítása vezérelte *Schulek* kolozsvári tanári kinevezésének (1872) hathatós támogatásában. Majd abban, hogy a Pesti Egyetem orvosi fakultását átszervezték és az újonnan létesített szemészeti tanszékre *Schuleket* hívták meg (1874).

Megalapította az Izraelita Ösztöndíj Egyletet, amely évente körülbelül 3000 Ft-ot osztott ki szegény, szorgalmas, izraelita vallású egyetemi hallgatók között. Megemlékezett *Czermákról*, a korán elhunyt *Graefe-ről* és *id. Bókairól*.

Említést érdemel még az is, hogy *Munkácsy* szemét *Hirschler* gyógyította és mentette meg mind hazánk, mind a világ művészetének dicsőségére.

Mi volt még néhány főbb emberi tulajdonsága? Jellemző volt rá, amit saját magával kapcsolatban a következőképpen fejezett ki:

„... Milyen sajátságosak, mily különösek vagyunk mi emberek, csaknem gondosabban törekszünk rejtgetni szeretetünket, mint gyűlöletünket és oly aggodalmasan titkoljuk el a jóságnak még a látogatását is, mint tolvajok között a gazdagságot. Közönyöseeknek mutatkozunk, amidőn meg vagyunk indítva, komolyaknak, mikor el vagyunk érzékenyülve, ébereknek, midőn édes örömeinkben ringatózunk...”

Nagy erénye, hogy mentes volt a hiú becsvágytól. *Fabini* halálakor, amikor szóba került, hogy hazajön és *Fabini* örökébe lép, ezt írta naplójába:

„... Sokkal jobban meg vagyok most győződve ama haszonról, melyet Párizsban való egy évi tartózkodás ismereteimre nézve nyújthat, semhogy pillanatnyi anyagi előnyök kedvéért e várost elbagynám. Mentésnek érzem magam kapzsiságtól és ha szerencsét kívánok magamnak jövőendő pályámon, ez csupán azon forró vágynak kifejezése, hogy lerőjjam tartozásomat a fáradhatatlan jó atya és a páratlan jó anya iránt...”

Az Orvosi Hetilap 1891. november 15-i számában *Markusovszky* írta *Hirschler* nekrológiáját. A következőképpen emlékezett meg róla:

„... Több mint 40 éve, hogy az orvosi pályán szinte elejétől fogva karöltve haladtunk, terveztünk, törekedtünk. Kevés lapját üthetem én fel életem naplójának, hol az ő nevével ne találkoznam, találkozom én, találkozunk kor- és munkatársai, baráti körben és nyilvánosság terén. Emlékezetes napok mind kezdve azon kedélyes estélyeken, midőn Párizsból hazatérve Balassának felszólítására az 50-es évek reánk nebezedett borújában kis körben, lakásán az új – a mikroszkópikus – vizsgálat módszerébe bevezetett s szellemes leveleivel az Új Világ-utczai épületbe zárt orvosi intézeteink kiköltöztetésére az első rugót megadta. Fényes lapok azok, melyek az ő szemésmi működéséről szólnak, midőn rendelőszobáját s a gyermekkórházat is szemésmi iskolává alakította, az új szemészet vívmányait a szakember lelkesedésével demonstrálta; midőn ezen lapok szemészeti mellékletének szerkesztését elvállalta s 16 éven át míg saját szemésvilága el nem sötétült, ernyedetlenül folytatta; midőn a pesti szegény-gyermekkórház újjáalakításáért küzdött, fáradozott; a Budapesti Or-

orvosi Egyesületet, mint annak tagja a pangás napjaiban előadásaival tartotta, mint elnöke vezette, az orvosi könyvkiadó társulat megalakításánál, vezetésénél buzgalommal és szakértelemmel közreműködött; bitsorsosai kongresszusán férfias határozottsággal és bölcs körültekintéssel az elnök nehéz teendőit vitte . . .”

Ennél tömörebben alig lehetne összefoglalnunk *Hirschler* munkás életpályáját. Befejezésül annyit mondhatunk, hogy működése a magyar orvostudomány szilárd alapjainak lerakásával és fellendülésével egybeforrt. Meggyőződése szerint való elveinek bátor, kitartó és nagytehetségű harcosának bizonyult. Nagy érdeme volt a hazai zsidóság magyarosodásának előmozdításában. Neve méltán foglalja el helyét a jogegyenlőség elsőrendű harcosainak soraiban. Nemcsak mint a magyar szemézet, hanem mint az egész magyar egészségügy egyik letehetségesebb, legmarkánsabb és legáldozatosabb alakját kell emlékezetünkben megőriznünk.

HÓGYES ENDRE

(1847. november 30.–1906. szeptember 10.)

L*ouis Pasteur*, a modern orvostudomány egyik legnagyobb úttörője számos, a mikrobiológiát forradalmasító felfedezés után, 1876-ban megtalálta a tyúkkolera kórokozóját. Azt is kiderítette, hogy a betegség ellen gyengített vírussal sikeres védőoltásokat lehet alkalmazni. Ugyanezt a módszert használta fel a lépfene, a sertésorbánc és 1880-ban a veszettség ellen. Felfedezései mind elméletileg, mind gyakorlatilag óriási jelentőségűek voltak, örök hálaára kötelezték az emberiséget.

Pasteur legkiválóbb magyar tanítványa *Hógyes Endre* volt. 1847. november 30-án Hajdúszoboszlón született. Iskoláit Hajdúszoboszlón és a debreceni kollégiumban végezte. 1865-ben iratkozott be a Pesti Egyetemen orvostanhallgatónak. Lelkesen vett részt a fiatalok megmozdulásaiban. Harmadéves korában egyik szervezője volt az Orvostanhallgatók Önképző Körének. Annak alapszabály-tervezetét is ő dolgozta ki. 1870-ben állami ösztöndíjat kapott. Ugyanebben az évben avatták fel orvostudorrá. 1871-ben a sebészmesteri oklevelet is elnyerte, s a Rókus kórházban segédorvossá nevezték ki. 1871 márciusában *Balogh Kálmán* tanársegéde lett. *Balogh* intézetében dolgozott 1875 márciusáig és az intézetből 17 dolgozata jelent meg. Közülük kitűnt a vese kanyarulatós csatornáinak és a *Malpighi*-féle testek működéséről, továbbá a vese vérkeringési viszonyairól megjelent több közleménye. 1874-ben a Budapesti Egyetemen a kísérleti kórtan magántanára lett. 1875-ben nevezték ki a Kolozsvári Egyetem általános kór- és gyógytani tanszékére rendes tanárnak. A Kolozsvári Egyetemen – 1883-ig – azonban nemcsak az általános kórtant, hanem a gyógyszertert is előadta. Több ízben választották meg dé-

kánná, volt prodékán is. 1875 áprilisában a tantestületi ülésen ívet köröztetett, amelyre a következőket írta: „Azok, kik Kolozsvárt egy az orvos- és természettudományokat művelő és terjesztő egyesületet akarnak alkotni, legyenek szívesek nevüket az ívre sajátkezűleg fel-

22a. ábra. Hőgyes Endre

jegyezni.” – Rövid idő alatt 60 aláírás volt az íven. Tanárok, orvosok, gyógyszerészek és a természettudományok más művelői rögzítették aláírásukkal szándékukat, hogy helyesnek és szükségesnek tartják a Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat megalapítását. Így jött létre 1875 decemberében 110 taggal a Társulat, amelynek 1883-ban már közel 300 tagja volt. „Értesítő”-t is adtak ki, amely eleinte anyagi nehézségek miatt a „Magyar Polgár” különlenyomataként jelent meg. 1879-ben a Társulatot az Erdélyi Múzeumegylet orvos-természettudományi szakosztályává szervezték át. Az „Értesítő” tartalma is megváltozott. 1879-től a magyar orvosi szakirodalom jegyzékét foglalta magában.

Hőgyes 1883-ban lett a Budapesti Egyetem nyilvános rendes tanára. Budapesti előadásait az 1883/84. tanévben kezdte meg.

A kísérleti kórtannak, mint ebben az időben a legkorszerűbb, sokatigérő tudományágnak a választása és gondos művelése, egyes éppen időszerű kórtani kutatási feladatoknak *Hőgyes* által való felkarolása arra vallott, hogy a külsejében, modorában inkább elvontnak, szobatudósnak látszó professzor nagyszerű érzékkel tudta kiválasztani a fontos tudományos és gyakorlati jelentőségű témákat. A szaktudomány minden új elgondolása, felfedezése ott találta *Hőgyest* az elsők között, késedelem nélkül látott hozzá azok kutatásához. A múlt század 70-es éveinek elején a szakembereket élénken foglalkoztatta a vese szövet- és élettana. *Hőgyes* több kísérlettel, tanulmánnyal állt a kutatók sorába. Az 1873. évi kolerajárvány a kolerás ürülékek sorozatos vizsgálataira alkalmat adott neki. Terjedt a jodoform használata. *Hőgyes* foglalkozott a jodoform élettani hatásával. Divatossá vált a hipnózis. *Hőgyes* foglalkozott a hipnózissal, és az akaratátvitel (transfert) tanának tisztázásához kísérleti adatokkal kívánt hozzájárulni. *Edison* feltalálta a telefont. *Hőgyes* módszert ismertetett a telefon elméletének alkalmazására a hallócsőhöz.

Pasteur a veszetség elleni oltásokkal tetézte be nagy tudományos eredményeit. *Hőgyes* az elsők között volt, aki a még gáncsoskodók, kétkedők ellen küzdő *Pasteur* pártjára állott. De nemcsak kiállt mellette, hanem keresztül is vitte Magyarországon ilyen intézet felállítását. Kiemelkedők azok a vizsgálatai, amelyeket *Pasteurnek* a veszetség gyógyítására vonatkozó felfedezései alapos, lelkiismeretes ellenőrzésére végzett. Vizsgálataival mindenben megerősítette a nagy francia kutató eredményeit. A vírus gyengítésének új módszerével pedig olyan hírnevet szerzett magának, hogy a közvélemény *Hőgyest* méltán a *magyar Pasteurnek* nevezte el.

Hőgyes már Kolozsváron rendkívül sokoldalú tudományos munkásságot fejtett ki. Nagy előszeretettel foglalkozott a facialis- és veritékelválasztó idegek működését, továbbá az ívjáratoknak a szemmozgásokkal összefüggő reflex-kapcsolatát feltáró vizsgálatokkal. Kolozsváron ismerte fel először *Hőgyes* az asszociált szemmozgások egész idegmechanizmusát. Behatóan kutatta a szédülés, a testhőmérséklet okait, törvényszerűségeit és az alkaloidáknak az utóbbira való

hatását. Sokat foglalkozott a lépfene gyógyító eljárásainak a kidolgozásával is.

Tudományos munkásságát Budapesten a kolozsvárihoz hasonló lelkesedéssel folytatta. Intézete akkor még az Üllői úton, a dékáni hivatal IV. emeletén, ideiglenes helyen volt. Ez a szegényes és szűkös elhelyezés *Hőgyest* rendkívül bántotta. Annnyira, hogy *Balogh Kálmán* halála után még intézetétől is szívesen vált volna meg, ment volna át a gyógyszerintézet tanszékére, csak a nyomorúságos elhelyezésű és felszerelésű intézettől szabadulhasson.

Ha sok keserűséget okozott is *Hőgyesnek*, hogy lehetetlen körülmények között kellett dolgoznia, kutatási kedvét az még sem lohasztotta le. Kísérleti eredményei továbbra is gazdagok és feltűnést keltek voltak. Budapesti működésének főbb állomásait és sikeres kutatásait a következőkben lehet összefoglalni: tovább vizsgálta az asszociált szemmozgások idegmechanizmusát; kiterjedt tanulmányokat végzett a veszettség megelőzésére és gyógyítására. Ezek a vizsgálatok szolgáltattak alapot a fővárosban a *Pasteur*-intézet felállítására. Az intézetet a dékáni épület földszintjének két szobájában helyezték el. 1887. április 6-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Hőgyest* bízta meg annak a vezetésével. *Hőgyes* külön eljárást dolgozott ki a veszettség gyógyítására. Több mint 20 cikke foglalkozott ezzel. (Nyomtatásban megjelent dolgozatainak összes száma a 140-et meghaladta.) Ezenkívül megírta *Nothnagel* nagy belgyógyászati könyvének veszettség című fejezetét.

1896-ban a Budapesti Egyetem dékánjaként megbízást kapott, hogy a magyarországi felsőoktatásügyről készítsen összefoglaló referátumot. Ebben az orvosi oktatásügygel is részletesen foglalkozott. Összeállította a milleneumi emlékkönyvet.

Nemcsak a szakirodalom művelésében fejtett ki azonban kiemelkedő munkásságot, hanem számos kiváló szakembert is nevelt. Tanítványa volt – a többi között – *Marschalkó Tamás*, *Bikfalvy Károly*, *Korányi Sándor*, *Tangl Ferenc*, *Löte József*, *Székely Ágoston*, *Kuti Dezső*, *Marikovszky György* és *Aujeszky Aladár*.

A kormány többször küldte *Hőgyest* külföldre tudományos vizsgálatok tanulmányozására és nemzetközi tanácskozásokra. Őt küldte 1887-ben Párizsba is, hogy jelen legyen a *Pasteur*-féle veszettségellenes gyógyító eljárás kísérleteinek megismétlésekor. Elévülhetetlen

EMLEKKÖNYV
A BUDAPESTI KIRÁLYI MAGYAR
TUDOMÁNY EGYETEM ORVOSI KARÁNAK
MÚLTJÁRÓL ÉS JELENÉRŐL.

MAGYARORSZÁG EZREDEVÉS FENNALLÁSÁNAK ÜNNEPLÉSÉ ALKALMAVÁL.

IRTA ÉS SZERKESZTETTE

DR. HÖGYES ENDRE.

EGYETEMI NY. B. TANÁR ÉS ORVOSKARI E. I. DEKÁN.

122 KÉPPSEL ÉS KÉT SZINES TÁBLÁVAL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL.

KIADTA TAGJAI SZÁMARA

A MAGYAR ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT.

BUDAPEST

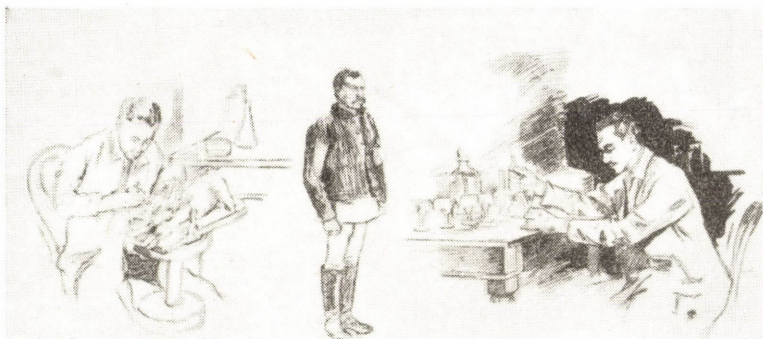
1896

22b. ábra. „Emlékkönyv a budapesti kir. magyar tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről” címlapja (1896)

érdeme *Hőgyesnek*: nemcsak megszervezte a *Pasteur-intézetet*, hanem rendkívüli fáradozással mindent elkövetett, hogy olyan színvonalra emelje, amely nem állt mögötte még a párizsi intézetnek sem.

Az oltásokat *Hőgyes* intézetében 1890. április 15-én kezdték meg. A *Pasteur*-féle oltóanyag elkészítéséhez 14 kisebb szekrény volt, amelyekben a különféle idejű, veszett nyúlvelő-darabokat helyezték el

23. ábra. „A *Hőgyes* tanár *Pasteur-intézetéből* I.” (1895)

egy napostól tizennégy naposig. Másik helyiségben voltak az áldozatra szánt tengeri nyulak. Külön volt az oltóterem, ahol a megmárt embereket beoltották.

A laikus közönség szemében is összeforrt *Hőgyes* neve a *Pasteur-intézettel*. Kevesen tudták, hogy tulajdonképpen másik tanszéke is volt, amelynek a *Pasteur-intézet* csak részintézeteként működött.

Kétségtelen, hogy *Hőgyes* a *Pasteur-intézet* révén vált világhírűvé. S ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen hazánkban a veszettség abban az időben nagyon elterjedt volt. A budapesti *Pasteur-intézetben* fennállításától 1906. szeptemberéig 30 865 veszett vagy veszettségre gyanús állat által megmárt embert oltottak be. Ebből egyetlen évre, 1905-re 3113 jutott. Nemcsak az volt az érdeme *Hőgyesnek*, hogy fáradhatatlan kitartással sikerült létrehoznia a *Pasteur-intézetet*, miután saját kísérletei győzték meg a gyógy mód sikerességéről, hanem kidolgozta az eredeti *Pasteur*-féle gyógyító eljárás újabb módszerét. Az az eljárás, amelyet *Hőgyes* dolgozott ki, s amelyet azután nemcsak a buda-

pesti intézetben alkalmaztak, hanem más, külföldi országokban is, lényegesen leegyszerűsítette mind az oltóanyag elkészítési módját, mind annak adagolását. Ugyanakkor számottevően kedvezőbb gyógyulási százalékot lehetett vele elérni, mint az eredeti Pasteur-féle módszerrel. Nem volt véletlen, hogy Hőgyes eljárása és oltóanyagának alkalmazása hazánk határain túl is elterjedt.

24. ábra. „A Hőgyes tanár Pasteur-intézetéből II.” (1895)

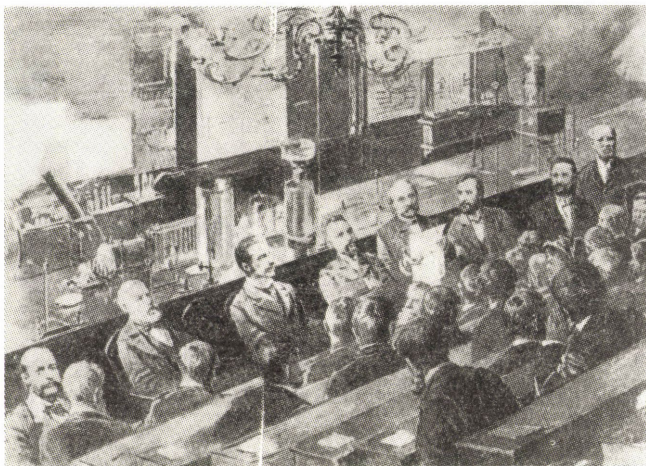
Az intézet feljegyzései szerint az év különböző szakaiban nagyon változott a marások száma. Legtöbb marási eset júliusban, legkevesebb novemberben és februárban fordult elő. A kezelt emberek közül körülbelül 90%-ot kutya mart meg. Sokkal kevesebb volt a macska, a farkas, és még kevesebb az egyéb állatok marása.

A veszettség elleni oltóintézetek a múlt század végére a világ különböző országaiban is már meglehetősen elterjedtek. Ebben az időben Európában és Amerikában mintegy 20 működött, legtöbbször Orosz- és Olaszországban. Előbbiben hét, utóbbiban öt intézet, Németországban még akkor egyetlen egy sem volt. A meglévő intézetek közül mind fennállásának idejét, mind jelentőségét tekintve a budapesti mindjárt a párizsi után következett. Az évenként beoltottak száma is Párizs után itt volt a legnagyobb. Az intézet működésének kezdetétől a szám egyre növekedett, külföldiek is mind nagyobb számban vették igénybe azt.

Högyes azonban nem elégedett meg kizárólag csak orvostudományi témák kutatásával. Alaposan foglalkozott orvostársadalmi kérdésekkel is. Ez utóbbit azért tette, mert igaz kartársi érzését bántotta az a sok sérelem, amely a magyar orvosokat érte. *Kétly* és *Laufenauer* tanárral, továbbá az Orvosi Heti Szemle akkori szerkesztőjével, *dr. Flesch Nándorral* kitartóan küzdött az Orvosi Kamara ellen. Helyette az Orvos Szövetség megalakítását kezdeményezte. Akkor pedig, amikor a Szövetség megalakult, annak munkájából is lelkesen kivette a részét.

Orvosi közéleti tevékenysége más térre is kiterjedt. A Természettudományi Társulatnak választmányi tagja, egyik alelnöke, az Orvosegyletnek igazgatótanácsi tagja, a Tudományos Akadémiának 1881-ben levelező, 1889-ben rendes tagja, a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatnak másodtitkára, majd 1893-tól elnöke volt. Az Akadémia III. osztályában szerkesztő bizottsági tagként is működött. 1889-től az Orvosi Hetilapnak *Antal Gézával* együtt szerkesztője volt. Annak halála után 1890-től pedig már egyedül szerkesztette azt.

Az *Országos Közegészségi Tanácsnak* 1891-ben lett rendes tagja.

25. ábra. A Természettudományi Társulat jubiláris ülése az egyetemi vegytani intézet nagytermében (1892)

Ezt megelőzőleg két évig, 1889-től rendkívüli tagként működött a Tanácsban, s több jelentős feladat kidolgozásában vett részt (pl. a kolera és diftéria leküzdésére szervezett állandó járványbizottság, a könyvtári bizottság stb.). Jegyzője volt az egészségügyi reform kidolgozására kiküldött bizottságnak (1892). Különösen fontos volt az a tervezet, amelyet 1893-ban a veszettség leküzdésével kapcsolatban terjesztett a *Tanács* elé.

Högyes javaslatait, amelyeket a *Tanács* elfogadott, a következőkben foglalta össze:

„1. fokozni kellene az eddigi kedvezményeket az állam részéről, a vagyontalan betegeket teljesen fel kell menteni az ápolási költségek alól;

2. a védoltások kötelező elrendelése nem indokolt;

3. indokolt azonban a veszettségre gyanús állatmarás-esetek nyilvántartásának a kötelezettsége és az ebmarási eseteket eltitkolók megbüntetése;

4. szükséges a nép felvilágosítása;

5. a veszettség elleni védoltások ügyét törvénnyel véglegesen rendezni kellene úgy, hogy a védoltóanyag fenntartásáról az állam gondoskodjék;

6. „szükséges lenne végezetre – rögzítette – az is, hogy a veszettség elleni védoltóanyag kellő termelésére és a védoltások megtételére, valamint a védoltandó egyének kellő elhelyezésére egy definitív *Pasteur-intézet* építtessék; miután a jelenlegi ideiglenes *Pasteur-intézet* csak tökéletlenül felelhet meg feladatának... A végleges *Pasteur-intézet* kiépítését a védoltóanyag kellő fenntarthatásán és kellő kiszolgálhatásán kívül indokolja, a szegény, ruhával is alig ellátott, nagyobbára 5–12 éves gyermekeknek nem kellene télvíz idején, esőben, sárban mindennap az Üllői-út végéről a központi orvostudományi épületbe begyalogolni. Indokolja továbbá a *Pasteur-intézet* kiépítését az is, hogy hely legyen az olyan szerencsétlenek elhelyezésére is, akiken már kitört a veszettség. Az ilyen szerencsétlenek ez időszertint még a biztos halálnak néznek elébe”...

1885-ben a *Balassa*-féle jutalmat kapta meg az asszociált szemmozgásokról írt értekezéséért. 1889-ben a *Marczibányi*-féle akadémiai nagydíjjal, 200 arannyal tüntették ki a veszettség új gyógyítási módszerének a kidolgozásáért.

Hógyes a Schwartzner-intézetben 1906. szeptember 10-én halt meg hosszas betegeskedés és másfél évi intézeti ápolás után. Az orvoskari tanártestület Hógyes haláláról külön gyászjelentést adott ki. A temetésen részt vett Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter is. Az egyetem részéről pedig Ajtay Sándor rektor vezetésével a kari dékánok és számos egyetemi tanár. Az egyetemet képviselő Lenhossék Mihály dékán búcsúbeszédében hangsúlyozta:

... „S kell-e szólnom azokról a jeles szolgálatokról, amelyeket Hógyes Endre hazájának azzal tett, hogy meghonosította, szervezte, a tökéletesség magas fokára emelte minálunk a veszettség elleni védőoltásokat? Nevét késő utódoknak is hirdetni fogja az a külföldiektől is csodált szép intézet, amelynek tervezésén, berendezésén éveken át annyi gonddal, annyi szeretettel fáradozott. Megérbette még ennek a műnek betetőzését, elfoglaltatta az új intézetet, de fáradozásainak gyümölcsét az, aki abba a fényes intézetbe, azokba a szép dolgozóhelyiségekbe mint igazgató bevonult, nem volt már a régi munkabíró Hógyes Endre, hanem annak csak árnyéka.” (26. ábra) .....

A tanítványok nevében Lőte József búcsúztatta, aki kiemelte:

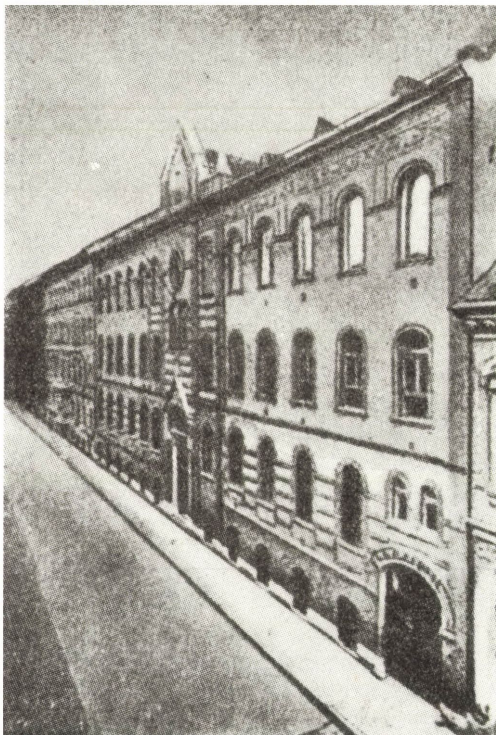
... . A Te példádön tanultuk meg, hogy a tudományépítés fenséges munkája titokzatos mesterség: csak nyitott szem kell, amely a jelenségekben meglátja az újat és az, amit meglátott az ember, elfogulatlan elmétől vezérelt szorgalmas munkával igyekszik annak törvényeit megállapítani. Te ifjan betöltöd hivatásod mint tudós és tanító... Boldognak mondunk, mert az emberi művelődés történetének lapjain ott ragyog halhatatlan neved és a tudományépítés nagy titkát tanítványaid kezébe tudtad adni. Művedben és tanítványaidnak meg-megújuló nemzedéke által örök életet vívtál ki Magadnak”...

Tangl Ferenc az Akadémiában 1909. december 20-án tartott emlékbeszédében a többi között a következőket mondta:

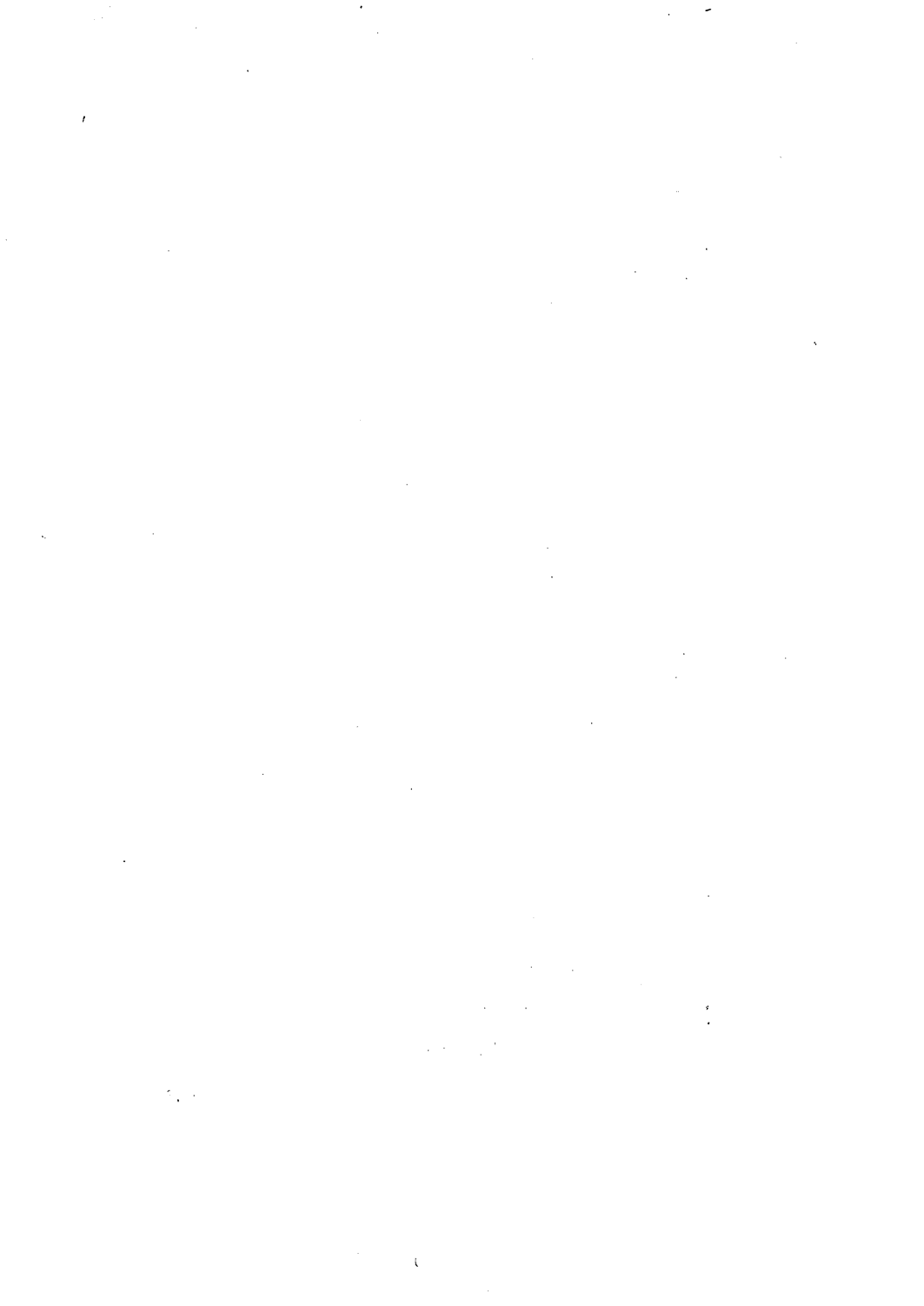
... . Kristály tiszta, szilárd jellem, puritán gondolkodás és igénytelen egyszerűség képezték tiszteletet parancsoló egyéniségének alapvonásait. Tetteiben és elhatározásaiban biggadt és okos előrelátása, valamint nagy körültekintés visszatartották őt ép úgy az elbamarkodástól, mint a túlzásoktól, a miért is fontos ügyekben barátai mindig szívesen kérték ki tanácsát, melyeket mindenkor készségesen adott, gyér, de tartalmas szavakban. Nagy általános műveltségét csak az

ismerte igazán, aki többször érintkezett vele, mert sohasem csillogtatta, sőt hallgatásba rejtette még ott is, ahol mások tündökölnék volna vele. S amit mélyen érző szíve jóságban, szeretetben érezni és tenni tudott, azt sem sejtette s talán nem is kereste senki a tartózkodó külső mögött, de tudták és becsülték hozzátartozói és barátai, akik őt mindenkor szeretettel vették körül. Megbájtjuk bálánk és tiszteletünk zászlaját a kiváló ember emléke előtt és siratjuk azt a nagy veszteséget, mely életének megsemmisülésével hazánkat és a hazai tudományt érte.” ...

26. ábra. A Rákosi utcai intézet

JENDRASSIK JENŐ (LIPÓT ANDRÁS)

(1824. november 28.—1891. március 3.)

A múlt század második felében nagy fejlődésnek indult az élettan tudománya. A fejlődés ugrásszerűvé akkor vált, amikor létrehozták Európában az első külön élettani intézeteket. A legelső 1865-ben Thübingiában létesült. Majd másodikként Lipcsében 1869-ben *Ludwig* intézete következett, hét év múlva a budapesti egyetemen is új, korszerű hajlékot kapott a fiziológia. Ennek az új intézetnek az első igazgatója *Jendrassik Jenő* volt.

Jendrassik Kapnikbányán 1824. november 28-án született. Atyja főbányanagy volt. A gimnáziumot Nagybányán végezte. 1845-ben a Pesti Egyetemen bölcsész-, majd joghallgató lett. A bölcsészstudori oklevelet meg is szerezte. Ezt követően 1847-ben Bécsben orvostanhallgatónak iratkozott be. Itt nyerte el 1853-ban az orvostudori diplomát. 1855-ben megszerezte a sebész- és szülézmesteri oklevelet is. Két esztendeig a bécsi kórházban (részben erdélyi ösztöndíjjal) *Schub* tanár mellett sebész műtőnövédként dolgozott. Elnyerte a műtői oklevelet. 1855-ben Erdélyben mint kolera-orvos tevékenykedett, majd visszament Bécsbe, ahol *Ludwig* és *Brücke* laboratóriumában dolgozott. 1856-ban jelent meg első dolgozata a bécsi akadémia kiadványában („*Anatomische Untersuchungen über den Bau d. Thymusdrüse*”). 1857-ben Kolozsváron az orvos-sebész intézetben az elméleti orvostan tanára lett. Az általános kórtant, az élettant és a gyógyszertant adta elő. 1860-ban *Czermák* lemondása után a Pesti Egyetemen az élettani tanszék vezető tanárává nevezték ki. Ettől kezdve még fáradhatatlanabban kutatott, szervezett és tanított.

1864-től 1867-ig kari jegyzővé, 1867/68-ban, 1868/69-ben dékáná, 1884/85-ben az egyetem rektorává választották. 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1880-ban pedig rendes tagja lett.

Czermák N. János 1860-ban mondott le a tanári állásról; addig a Pesti Egyetemen német nyelven tartották az előadásokat. *Jendrassik* volt az első, aki a nemzeti újjáéledés korszakában szaktudományát, az élettant magyar nyelven adta elő. Ezenkívül maga is élénk kuta-

27. ábra. Jendrassik Jenő

tást fejtett ki. Kutatásai rendkívül mélyrehatóak voltak. Közleményeit a körültekintő óvatosság jellemezte. Ez abból fakadt, hogy a saját munkáját illetően is állandó kétségek éltek benne és a következtetésekre, a kutatási eredmények közzlésére csak akkor szánta el magát, ha azoknak a helyességéről ismételt ellenőrző vizsgálatokkal kétséget kizáróan meggyőződött.

Azok közé tartozott, akik a magyar orvostudomány színvonalának állandó emeléséért is lelkesedni tudó tanítványokat neveltek, arra tanítva munkatársait, hogy a magyar orvostudomány jövőjéért semmi fáradságtól ne riadjanak vissza.

Nemcsak a hallgatókat vezette be azonban a fiziológiai gondolkodás módszerébe, nem egyedül művelte a tudományt, hanem tanít-

ványait is nagy türelemmel nevelte, hogy mind az orvosi oktatásban, mind a tudományos kutatásban helyt tudjanak majd állni. 1862-ben jelent meg egyik dolgozata *Regéczy Nagy Imrével* közösen, a borda közti izmok működéséről. 1867-ben az Orvosi Hetilapban „*Két új szemméréseleti mód*” címmel másik dolgozata látott napvilágot. 1875-ben jelent meg az első közleménye a miofizika és mio-mechanika tárgyköréből. Az élet fizikai tényezői, az izom-, az ideg-életten és a villamosság voltak kedvenc tárgyai.

28. ábra. A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet tanári kara 1858-59-ben. Közöttük Jendrassik Jenő

Jendrassikot egyénileg a szigorú kötelességérzet és feltétlen igazságszeretet jellemezte. Tanítványai közül azt támogatta, akiben tehetséget fedezett fel és a tudomány szeretetét meglátta. Barátság-talan volt az iránt, akiből a tehetség hiányzott vagy akiről észre-vette, hogy csak iparkodik szorgalmasnak látszani, de valójában nem az. Ugyanakkor szerette, ha tanítványai maguk választottak témát, állandóan munkára buzdította őket. Becsülte mindenkiben az önállóságot és a kezdeményező készséget. Tanítványai sorából számos kiváló tudós került ki, a többi között *Balogh Kálmán, Thaboffer Lajos, Klug Nándor, Regéczy Nagy Imre, Török Aurél* stb.

Előadásait minden alkalommal a szabotosság és a szigorú logikai rend jellemezte. De a tanulóifjúság *Jendrassik* idejében megszokta, hogy minden, a gyakorlatban fontos dolgot dióhéjban készen kapjon. Nem szerették és nem tudták *Jendrassikot* a bölcsészeti nagy kérdések fejtegetéseiben végig követni. Számos hallgatója közül ezért csak néhány kiváló, hasonló gondolkodású fiatal lelkesedett érte. Tanítói működése nem állt tudásának nagyságával és értékével arányban. Saját tudásához és saját képzettségéhez mérte tanítványainak felfogóképességét. Előadásai olyan magasszintűek voltak, amelyekre a hallgatók nem tudtak felemelkedni. Általában képtelenek voltak őt követni, és ez volt az oka annak, hogy az alapjában véve szelíd tanár, aki 30 éven át szenvedéllyel tanított, hallgatóival nem egyszer hadilábon állott.

Azonban nemcsak a tudományos kutatásból s oktatásból, hanem az *Országos Közegészségi Tanács* a megszervezéséből (*Balassával, Korányival* és *Lumniczerrel* közösen készített emlékirat szolgált alapul) és munkájából is derekasan kivette a részét. Részt vett a Tanácsot megalakító ülésen, 1868-ban lett a rendes tagja (1876-ban újból kinevezték rendes taggá). Több tanácsi bizottság elnökeként olyan fontos tervet kidolgozásában vett részt, mint a közegészségügyi törvényjavaslat-tervezet vagy a fővárosi vízvezeték közegészségügyi hiányainak a megszüntetése. Tanácsi bizottsági tagként is nem egy fontos tervet elkészítésében szorgoskodott. 1883-ban a Tanács az 1885-ös budapesti országos orvosi és közegészségügyi kongresszus szervező bizottságába delegálta.

Jendrassikra az Országos Közegészségi Tanács nemegyszer a legnehezebben eldönthető igazságügyi orvosi felülvéleményezések el-

készítését bízta. Ezek a dolgozatai, amelyek az Orvosi Hctilep „Közegészségügy és törvényszéki orvostan” című mellékletében nyomtatásban is megjelentek, a maguk nemében az orvostudománynak és pszichológiának apró remekművei, pl. „Kétrendbeli gyűjtogatás, a gyűjtogató tettei beszámítás alá esnek-e vagy nem?” – „Felülvéleményezés állítólagos orvosi műhiba tárgyában” – „Gyilkosság öntudatosan követetett-e el vagy nem? Emberölés az önelhatározás milyen állapotában követetett el?” – „Megfojtás vagy öngyilkosság”.

Szervező munkájának legmaradandóbb alkotása a Budapesti Egyetemi Élettani Intézet létrehozása és korszerű berendezése volt, amely 1873–1875-ben épült fel *Jendrassik* tervei szerint. Az intézet megelőzőleg az állattani gyógyintézetben bérelt, szűk, alkalmatlan helyiségben volt. Hiányos volt a berendezése és elégtelen a felszerelése. *Jendrassik* éveken keresztül sürgette új intézet létesítését. A szép tervek azonban papíron maradtak, amíg *Trefort Ágoston* vette át az oktatásügy vezetését, s előterjesztésére a törvényhozás a szükséges költségeket biztosította. Az intézet építésének megkezdése előtt a Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából *Jendrassik* külföldön is megtekintette a különböző élettani intézeteket. Különösen *Ludwig* lipcsei, *Donders*nek utrechti nagyszerű intézetét tanulmányozta.

Amikor a budapesti intézet építése *Skalmitzky* építész vezetésével megindult és eléggé előrehaladt, a belső munkálatokat nemcsak maga vezette és azokra közvetlenül ügyelt fel, hanem a berendezésnek olyan lényegesebb részeit maga tervezte meg, amelyek különleges hozzáértést igényeltek. Ilymódon több új készülék és gép készült el. Mestere volt az igen finom, élettani kutatásokra szolgáló gépek szerkesztésének, melyekkel a bécsi és budapesti kiállításokon kitüntetések is nyert.

Az új Élettani Intézetet 1876. május 20-án nyitották meg *Trefort* jelenlétében. *Than Károly* rektori megnyitója után *Jendrassik* tartott előadást s bemutatta a villamosság átváltoztatását fénnyé, hővé és mozgató erővé; a hanghullámok képződését; különböző szintünemények keletkezését; a vérsejtek üveglapra vetített fényképeit s végül az összehúzó izomból és az emberből elvezethető villanyáramot. Ezután még közel 15 esztendőn át dolgozott szép, új intézetében.

1891-ben, a második félévben is pontosan megtartotta előadásait, de február 20-án már rosszul lett miatt nem jelenhetett meg tantermében. Két nap múlva *dr. Mihajlovics Miklós*nak, aki évek óta első tanársegédként működött intézetében, és akit távollétében helyettesítésével meg szokott bízni, a következő levelet írta:

„Néhány nap óta lázam van és nyilván holnap sem leszek képes előadást tartani. Azért felkérem, hogy szíveskednék engem helyettesíteni: a vérről!” . . .

29. ábra. A Budapesti Egyetem Élettani Intézete (1876)

Már ekkor magas láza volt. Kezelő orvosai: *Kétyl Károly* és *Jendrassik Ernő* a leggondosabb gyógykezeléssel sem tudták megmenteni életét. Az orrán levő sebből orbánc fejlődött ki és 1891. március 3-án elhunyt.

A budapesti orvoskari tanártestület halálakor gyászjelentést adott ki. Az Akadémián *Klug Nándor* tartotta *Jendrassik*-ról az emlékbeszédet (1902. február 29); befejező szavai a következők voltak:

„. . . Alkotásaival . . . nemcsak korának elismerését vívta ki magának, neve élni fog, míg lesz, ki a *physiológiát* műveli, tanítja; mint tudós az utókor előtt is örök emléket biztosított magának . . .”

KÉTTY KÁROLY

(1839. szeptember 14.–1927. február 17.)

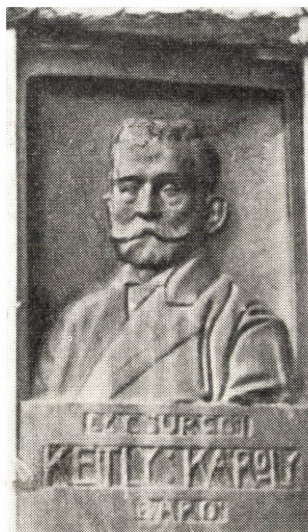
A Balatonfüredi Gyógyfürdőkórház mellett a téglafal egyik részén kisebb emléktábla húzódik meg, olyan szerényen, hogy az ott lassú, kimért léptekkel sétálgató, fennjáró szívbeteg is csak akkor veszik észre, ha véletlenül rápillantanak vagy valaki felhívja rá a figyelmüket. Az emléktáblán a következő olvasható: „Az ősi fürdő nemes barátjának.”

Ki volt *Ketty Károly*, akiről így emlékezik meg a hálás utókor, nem utolsó sorban annak a sok ezer szívbetegnek nevében, aki Balatonfüreden gyógyult fel vagy kereste és találta meg a javulás útját.

Ketty Károly 1839. szeptember 14-én született Csurgón, Fehér megyében. Atyja uradalmi intéző volt. A gimnáziumot a székes-fehérvári ciszterciák iskolájában végezte. Orvosi tanulmányait a Pesti Egyetemen kezdte meg 1857-ben. A negyedik évet Bécsben végezte. 1864-ben Pesten a sebészek számára szervezett belgyógyászati tanszéken lett asszisztens *Wagner János*, majd *Gebhardt Ferenc* mellett. 1865-ben *Korányi Frigyes* vette át az intézet vezetését. *Korányi Ketty* rövid idő alatt annyira megkedvelte, hogy külföldi útja alatt már helyettesítésével is megbízta. 1868-ban *Schordann* ösztöndíjjal *Ketty* két esztendőn töltött, Bécsben, Heidelbergben és Berlinben volt tanulmányúton. 1870-ben a Pesti Egyetemen „villamgyógyászatból” magántanárrá képesítették. 1871-ben a Rókus kórházban rendelőorvos, 1877-ben ugyanott az I. számú belgyógyászati osztály főorvosa lett. 1880-ban megkapta a rendkívüli tanári

címet. 1889-ben nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Előbb a II., később az I. számú belgyógyászati klinikán működött.

Egész életének nemcsak oktatói és kutatói, hanem orvosközéleti munkásságát is a vasszorgalom és következetesség jellemezte. Ennek a gazdag munkásságnak főbb állomásai a következők voltak. Orvostanhallgató korában részt vett az Orvostanhallgatók Segítő Egyesü-

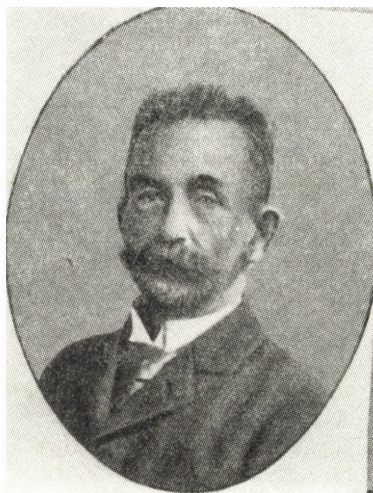
30. ábra. Kétly Károly balatonfüredi emléktáblája

letének a megszervezésében. 1897-ben megalakult az Országos Orvos Szövetség (az Orvosok Nyugdíj és Segélyző Egyesületével). A Szövetség létrejötté annak a sok fáradozásnak eredménye, amellyel Kétly maga is éveken át buzgólkodott, s amelynek hosszú időn át, egész 1923-ig elnöke maradt. 1889-ben a Budapesti Királyi Orvosegylet alelnökévé választották. Ezt a tisztséget négy évig viselte.

Az Országos Közegészségi Tanácsnak is tagja volt. 1884-ben lett a Tanács rendkívüli tagja, 1889-ben rendes taggá nevezték ki. Tagja

volt – a többi között – azoknak a bizottságoknak, amelyek a kolera és diftériajárványok leküzdésére (1892), s az állandó járványügyi kérdések tanulmányozására (1892) dolgoztak ki tervezetet. A Tanács 1892-ben kiküldetését határozta el az 1893-as római nemzetközi egészségügyi kongresszusra. Levelező tagja volt az Akadémiának. Az 1902/3. tanévben a Budapesti Tudományegyetem rektorává választ-

31. ábra. Kétly Károly

tották. 1912-ben doktorrá avatásának 50 éves jubileumán az egyetemi tanács díszoklevéllel tüntette ki. Tanítványai pedig tanítómesterüknek dolgozataikat díszkötésben adták át az ünnepségen.

Kétly mint tanár és mint tudós egyaránt kiválótt nyújtott. Sikerének titka nagy tudású és éles logikájú, nagyszerű előadókészsége volt. Tudását sohasem fitogtatta. A legbonyolultabb kérdéseket is nagy egyszerűséggel, könnyedséggel, az igazi didaktika művészetével oldotta meg. Előbb mindig előadásainak vázlatát készítette el, sohasem adott elő alapos felkészülés nélkül. Sok hallgatója volt, akik szinte kivétel nélkül szerették. Előadásain a tanterem mindig tömött

volt. Egyszerű, logikus, de tudományos megalapozottsággal felépített előadásainak volt köszönhető, hogy a belgyógyászatot hallgatóival igazán meg tudta szeretetni. Magával vitte hallgatóit a boncolásokra is, hogy tudásukat még alaposabbá tehesék. Tanítani nagyon szeretett. Tanítványaitól viszont megkövetelte, hogy mielőtt az életbe kilépnek, alapos, elsősorban gyakorlati tudásra, biztos felkészültségre tegyenek szert. Igazi emberségre, őszinte hazaszeretetre is nevelte őket. Az időt sohasem pazarolta felesleges elméletek ismertetésével. Csak biztos, kész eredményeket fogadott el és adott tovább.

Még németországi tanulmányútján ismerkedett meg az akkoriban kifejlődő új tudományággal, az ideggyógyászattal. Ez a *Westfal-Erb*-féle iskola munkásságával lassanként különvált a belgyógyászatól. S néhány évtizeddel később az orvostudomány egyik jelentős és fontos ágává fejlődött. A magyar orvosok között az elsők egyike *Kéty* volt, aki elmélyülten foglalkozott az ideggyógyászattal, annak továbbfejlesztéséhez, tökéletesítéséhez tudományos munkásságával és gyakorlati tevékenységével egyaránt hozzájárult. Ideggyógyászati tanszék az 1870-es években még nem volt a Pesti Egyetemen és a hazai, maradi orvosok között nagy feltűnést keltett, hogy *Kéty* 1870-ben „*villamgyógyászatból*” képesítették magántanárrá.

Tudományos munkásságának jelentékeny részét éppen az ideggyógyászati tanulmányok tették ki. Foglalkozott – egyebeken kívül – az epilepsiával, az arcideg hűdésével, a járványos gyermekbénulással, a gerincgáyi hűdésekkel, a központi és környéki arcideg-bénulások megkülönböztető kórisméjével, az inreflexekkel és a tetániával. Értékesek a mérgezésekkel (idült ólom, arzén, rézgálic) foglalkozó tanulmányai. Nemkülönböztetve azok, amelyek a járványügy egy-egy fontosabb részével (a malária etiológiája, a járványos agy- és gerinc-hártyalob, a fültömirigy-gyulladás, a visszatérő láz, a tetanusz, a védőhímlő-oltások) foglalkoztak.

Kéty azonban nemcsak szűkebb szakmáját, a bel- és ideggyógyászatot művelte, a közegészségügyi témák iránt is nagy érdeklődést mutatott. Sokat harcolt nemcsak a főváros, hanem az ország egész lakosságának jó ivóvízzel való ellátásáért. Példákkal mutatott rá azokra az eredményekre, amelyek a jó ivóvíz biztosításával a tifusz-járványok megszüntetésében világszerte bekövetkeztek. Különösen

A
BELGYÓGYÁSZAT KÉZIKÖNYVE

SZELKE-SZTIK:

Dⁿ BÓKAI ÁRPÁD. Dⁿ KÉTLI KÁROLY.
Dⁿ KORÁNYI FRIGYES.

MUNKATÁRSAK:

DR. ANGYÁN BELA, DR. BENCZE DÉNES, DR. BÓKAI JÁNOS, DR. CSALÁDY AGÓST, DR. DOLLINGER
GYULA, DR. HIRSCHLER AGÓST, DR. HOSCHHALT KÁROLY, DR. HOGYÁS ENDRE, DR. HUTYBA FERENCZ,
DR. HESAI ARTUR, DR. JÁNYI GYULA, DR. JENDRASSIK EÖRÖK, DR. KORÁNYI SÁNDOR, DR. LAUFENAUER
KÁROLY, DR. LÓRI EDE, DR. NÓTI ADOLF, DR. FERTIN OTTÓ, DR. FLOSZ PÁL, DR. PUKY AKOS,
DR. RÓZSEY IMRE, DR. RONA SÁMUEL, DR. SCHWIMMER EÖRÖK, DR. STILLER BEATALAN, DR. SZÉKACS
BELA, DR. TATYER VILMOS, DR. TERRAY PÁL ÉS DR. TIRBANSZKY LÁSZLO.

ELSŐ KÖTET

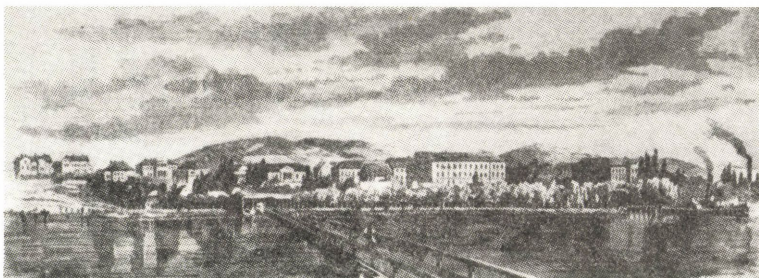
FERTŐZŐ BETEGSÉGEK

A SZÖVEG KÖZT SZÁMOS ÁBRÁVAL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL
KIADTA TAGJAI SZÁMÁRA:
A MAGYAR ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT
BUDAPEST 1894.

32. ábra. A belgyógyászat kézikönyvének címlapja. (Első kötet. Fertőző betegségek (1894).)

azért küzdött, hogy ahol meg van rá a lehetőség, a lakosság ivóvízellátása mélyfúrású (artézi) kutakból történjék. Határozottan kiállt az 1880-as évek közepén *Feszty Adolf* műépítész terve mellett, mely szerint a főváros ivóvíz szükségletét a Tatóról idevezetett forrásvizek felhasználásával biztosítsák. Akkor pedig, amikor a főváros a tervezetet elvetette, újra és újra kifejtette véleményét, hogy mind a víz mennyisége és minősége, mind pedig gazdaságilag helyesebb lett volna a főváros ivóvíz szükségletét a tatai vízzel biztosítani. Kifejtette azt az aggodalmát is, hogy a megépített, új vízszűrő berendezések vize kisebb-nagyobb időközökben ugyan, de mégis kevésnek bizonyul és állandó javításra, bővítésre szorul majd.

33. ábra. Balatonfüred látképe (1879)

Az ország egyik legismertebb és legnevesebb orvosa volt. Közvetlen, kedves modorú és mindig derűs, puritán jellemű. Ember és ember között származás, rang vagy felekezet szerint soha különbséget nem tett. Még az orvosi köteles tiszteletdíj megfizetését is mellékesnek tekintette. Talán többeket gyógyított ingyen, mint pénzért. Egyik közeli, falun élő orvosbarátjához vasárnaponként „vadászatra” járt. A „vadászat” abból állott, hogy végigjárták a faluban és a környéken levő összes fekvőbeteget. De azért díjazást senkitől sem fogadott el. A szó igaz és nemes értelmében jó embernek ismerték meg mind betegei, mind egyéb ismerősei, barátai. Olyannak, aki őszintén akkor örült, ha másnak is örömet tudott szerezni. Szerénysége, előzékenysége közismert volt. Nem szerette az ünneplést, s ha csak lehetett, kitért előle. Vendégszerető egyéniségével, nagy általá-

nos műveltségével ismerőseit, barátait egyaránt lenyűgözte. Szeretett ugyan külföldön utazgatni, de a hazai városokat és tájakat is örömmel kereste fel. Különösen Balatonfüredet kedvelte, ahol mindig szívesen tartózkodott. Füred gyógyfürdővé fejlesztésében elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Hosszas betegeskedés után 1927. február 17-én halt meg. Temetése 1927. február 22-én volt, azon az egyetem nevében *Korányi Sándor*, a Tudományos Akadémia nevében *Vámossy Zoltán*, az Orvostársaság nevében *Imre József*, az Országos Orvos Szövetség nevében *Gerlóczy Zsigmond*, a tanítványok nevében pedig *Tornay József* búcsúztatta. A Pesti Napló 1927. évi 41. számában a következőképpen emlékezett meg *Kétly* haláláról:

„... *A magyar orvostudománynak ismét kidőlt egyik oszlopa, ismét megbalt egy a nagy mesterek, a nagy tanítók közül. Megbalt: a magyar orvostudomány aranykorszakának egyik tényezője, a Kétlyek, a Korányiak, a Bókaiak, a Jendrassikok generációjának egy kiemelkedő egyénisége.*” ...

KÉZMÁRSZKY TIVADAR

(1842. május 2.–1902. május 18.)

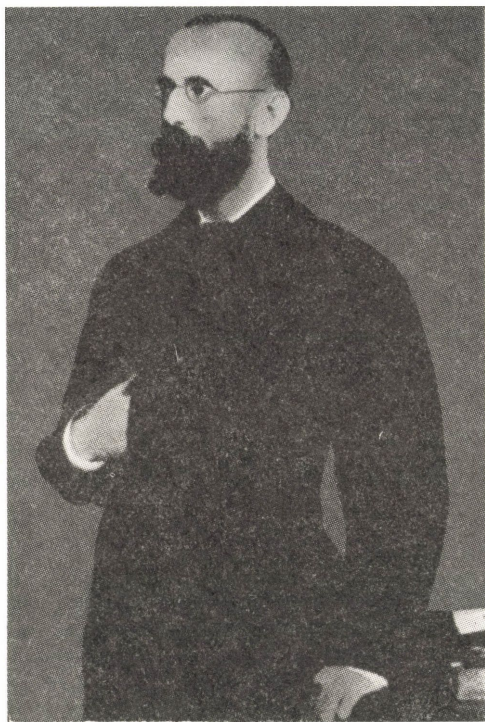
1962. május 2-án volt a 120 éves évfordulója a magyar szülész-nőgyógyászat úttörője és egyik kiemelkedő alakja, *Kézmárszky Tivadar* születésének. 1962 azonban nemcsak születésének, hanem halálának 60 éves évfordulóját is jelentette.

Kézmárszky 1842. május 2-án Szepesváralján született. Az orvosi tanulmányokat a Pesti Egyetemen végezte, ahol 1865-ben orvos-tudori, 1866-ban pedig sebész- és szülész-mesteri oklevelet szerzett. Itthoni kórházi gyakorlat után ösztöndíjjal két évet – 1866–1868 – töltött több külföldi országban. 1869–72-ben a Pesti Egyetem szülészeti klinikáján tanársegéd, 1873-ban egyetemi magántanár, 1874-ben a szülészeten helyettes, 1876-ban rendkívüli, majd 1879-ben rendes tanár lett.

Azok közül való volt, akik a korszerű magyar orvostudomány egyre erősödő épületét megalapozták. Egyike volt azoknak, akik a saját kutatásaikon nyugvó tapasztalatokon kívül új, értékes ismereteket ültettek át és honosítottak meg hazánkban. Ezzel *Kézmárszky* nemcsak a hazai tudomány és gyakorlat fejlődését segítette elő, hanem külföldön is becsületet szerzett a magyar orvostudománynak. A szülészetet abban az időben alig művelték bárhol is nagyobb odaadással, lelkiismeretességgel és emberibb érzéssel, mint *Kézmárszky* és tanítványai. Jórészt az ő érdeme, hogy a magyar szülészeti képviselői a külföld legjobbjait nemcsak utolérték, hanem egyben-másban felül is múlták. Az a jelentős fejlődés, amely a szülészetben hazánkban a múlt század végére bekövetkezett, nem kismértékben

Kézmárszky tevékenységének és tanításának eredményeként könyvelhető el.

Élete nem volt mozgalmas, de annál munkásabb és eredményesebb. Több mint három évtizedes szülészeti klinikai működése alatt

34. ábra. Kézmárszky Tivadar

az volt a főcélja, hogy ne csak jó orvossá képezze, hanem jó emberré is nevelje hallgatóit. A szülészeti és nőgyógyászati rendszeres tanításának megszilárdítása és a szülészeti gyakorlati oktatásának megvalósítása *Kézmárszky* érdeme. A főszület erre helyezte, ellentét-

ben az akkor külföldön több országban elterjedt oktatási móddal, ahol a fiatal orvosokat elsősorban elméletileg képezték. *Kézmárszky* különös gondot fordított arra, hogy az orvostanhallgatók gyakorlatilag is elsajátítsák a szülészet fogásait. Számos, ma is helytálló, oktatási elvet dolgozott ki.

„... Igen téves nézet – vallotta –, hogy az orvossalülésznek csak rendellenes esetekkel kell megismerkedni, a rendszeren lefolyó a baba működési körébe tartozván. Amint azon orvos, ki élettani ismeretekkel nem bír, a betegágynál egészen tehetetlen, úgy szülész sem képes kóros születesek megbírálására, midőn a rendes élettani folyamat tünetényeivel nincs tisztában. Sőt mindenki, ki szüléssel foglalkozik, saját tapasztalásából bizonyíthatja, hogy ha a szülés élettanában tökéletesen otthonos, gyakorlatának oly eseteiben is, melyeket még soha sem észlelt, könnyen tájékozthatja magát.” – Hangsúlyozta azt is, hogy ... „nem az anyag mennyisége, hanem annak mikénti felhasználása teszi azt értékessé tanítási célokra, s meg vagyok győződve – mondotta –, mert tapasztalásból tudom, hogy kezdő szülésznek több hasznot hájt egy-két szül. setnek lelkiismeretes s szabatos észlelése, mint akár nébány tucatnak felületes megvizsgálása ...”

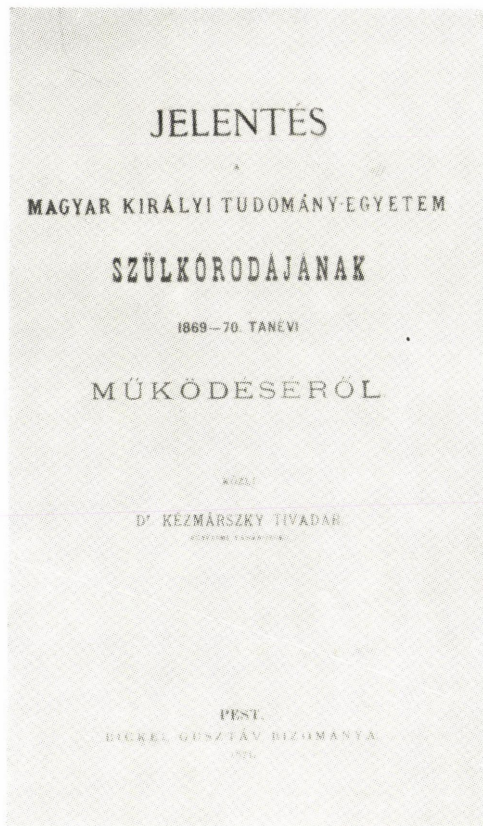
Számos jeles szülész került ki a keze alól. Tanítványai közül sokan bizonyultak méltóknak nevére, akiket nem kis szigorúsággal nevelt. Szilárd elvként hangoztatta, hogy

... „a tanulók soha ne vegyék észre, hogy a beteg, tanítási anyag; nekik egyszersmind azt is meg kell tanulniuk, hogy benne szenvedő embertársukat tekintsék, vele kímélettel, részvétet érző szívvel bánjanak.”

Egyike volt az orvoskar akkori kiváló tanerőinek. Megnyerő egyéniségéért és alapos tudásáért mind tanártársai, mind tanítványai tisztelték, őszintén szerették. Élete végéig egyszerű ember maradt. Szerénysége azt sem engedte meg, hogy a több ízben felajánlott rektori és dékáni tiszttel elfogadja. Arra kérte tanártársait, ha arról szó esett, ne szavazzanak rá, nem akar a betegek ágyától elszakadni.

Azt tartotta, hogy értékes művet gyorsan teremteni nem lehet. Ez irodalmi munkásságán meg is látszik. Nem sok műve vagy dolgozata látott napvilágot. Az orvosoknak írt könyvén tíz évig dolgozott, mégsem tartotta jónak. Mindez kétségtelen hiányossága *Kézmárszky*

tudományos működésének. Viszont az, ami munkássága eredményeként fenn maradt, számottevő értékű alkotásnak bizonyult. Közöttük található az 1871-ben könyvalakban megjelent, 81 oldalas „*Jelentés a magyar királyi tudomány-egyetem szülőkörödájának 1869–70. tanévi működéséről.*

35. ábra. A „Jelentés a magyar királyi tudomány-egyetem szülőkörödájának 1869–70. tanévi működéséről” címlapja (1871)

A könyv bevezető részében részletesen ismerteti az intézet elhelyezését, berendezését, felszereltségét és működését. Foglalkozik az orvosok, a sebészek és a bábatanulók oktatásával, nevelésével. Majd hét főfejezetben tárgyalja a következőket: a forgalom, a szülés élettana, a terhesség és szülés kórtana, a végrehajtott műtétek, a gyermekágyi viszonyok, a halálozás, végül pedig az újszülöttek egészségi viszonyai.

Bábakönyvét magyarul nyolc ízben, német nyelven háromszor adták ki.

Családja nem volt, klinikája pótolta azt. Munkatársainak a hallgatókra vonatkozó türelmetlenségéből fakadó panaszaira igazságos válasza a következő volt: ... „*Ne felejtsetek barátom, hogy mi vagyunk értők és nem fordítva . . .*” A szorgalmas tanítványt figyelemmel halmozta el. A tehetségest kiválasztotta, munkára serkentette. Széleskörű, nagy irodalmi tájékozottságával szívesen és állandóan segítette hallgatóit mind a kisebb közlemények, mind a nagyobb szakmunkák elkészítésében.

Előbb említett „*Jelentés*”-ben szinte mind megtalálhatók a szülészeti ügyek reformjára vonatkozó, később megvalósult javaslatok. Megtalálhatók benne azok a követelmények is, amelyek közleményeinek megírásában vezették: ... „*Bármily jelentéktelenek – úgymond – észleleteim s bármily csekély statisztikai értékkel bírnak is azok, egyről biztosíthatom ügytársaimat: jegyzeteim hívek, s egyedül azt tartalmazzák, mi észlelés alá került.*”

Nagyon aggódott minden betege életéért, sorsáért. Ha valamelyik lázas lett, szinte beteggé vált maga is. Tanítványai ilyenkor lábujjhegyen jártak körülötte, suttogva beszéltek, *Kézmárszky* pedig szomorúságában alig ismert mértéket. Halvány lett az arca, szemei besettek lettek. Még a hangja is megváltozott. Külsejében vékonyká, megtörtté, betegessé vált. De örülni is nagyon tudott, különösen annak, ha tanítványai valami eredményt értek el vagy olyankor, amikor a szülönök jobb ellátásáért, s az oktatás megjavításáért folytatott harca eredménnyel kecsegtetett. Szoborleplezési ünnepségén (1906) mondotta egyik tanítványa a következőket:

... „*Egyszer szokatlan időben lépett be hozzám. A miniszterelnöktől, Wekerléltől jövök . . . a kisbáz belyére fényes intézetet kapok . . . Életem egyetlen nagy vágyát mégis csak teljesülve látom*” . . .

Kézmárszky örömeinek nagyságát és elégedettségét valójában csak az képzelheti el, aki első intézetének az Ország úton (a mai Múzeum körút) az eredetileg állatorvosi intézet részére megvásárolt *Kunewalder*-féle terményházban levő régi kóroda szűkös viszonyait ismerte (ide a Hatvani utcai épületből 1859 májusában helyezték át a sebészeti és szülészeti klinikát). Az egyetem szülőkóródáját „*Jelentés*”-ében részletesen ismertette és – a többi között – a következőket írta:

„... Elég legyen csupán érintenem azon kiáltó abnormalitást, hogy az egyetemi szülőkóroda bérházban van elhelyezve, mely több más intézetnek, magánlakásoknak s kereskedelmi raktáraknak ad szállást, hol tehát szigorú elkülönítésről, a kellő rend, tisztaság s nyugalom fenntartásáról szólni nem lehet... Éjjeli világításra a szülőszobában kétágú gázlámpa, a gyermekágyiakban primitív mécsecs szolgálnak... Sokkal fontosabbak ezeknél magának a helyiségnek hiányai, s ezek közül elsősorban érdemel említést a helyiség elégtelensége, szűk volta, két irányban: először az intézet terjedelme nem áll arányban a szülések évi számával, másodsor az egy időben a kórodán tartózkodó gyermekágyasak módon túl vannak összeszűfelve... Nincsen hely terbesek elhelyezésére... Ma elszörva a gyermekágyasok között, holnap talán összeszűfelve a kisszobában, ismét máskor a földön báláni kénytelenek... Lássuk a kóroda egyes szobáinak egymásmelletti elhelyezését. A kóroda egymásba nyíló s egy sorban fekvő öt nagyobb és egy kisebb szobának láncolatából áll. Közepét a szülőszoba képezi, mely egyszersmind az egyetlen közlekedést közvetítő a külvilággal. Aki a kórodába be akar jutni, hallgató vagy bábatanuló, víz, fa-, vagy ételbordó, látogató vagy hivatalos személy – mindannyian a szülőszobán kénytelenek áthaladni, álljon bár az üresen, vagy legyen mindegyik ágyon egy-egy vajúdozó, fűrösszenek bár újszülöttet vagy történjék éppen szülészeti műtét. A szülőszobán keresztül viszik egyaránt ki, s be a gyermek-fürdőkádakat, teli s üres ágytálat, szennyest s tiszta fehérműt, be a párolgó ételeket s ki a csörömpölő edényeket... Nehogy kellelénél hosszabbra nyújtsam kórodánknak ezen bűnlajstromát, még csak a melegítő konyha célszerűtlen fekvésére s nyomorult fölszerelésére, valamint azon sajnos körülményre akarok utalni, hogy a városi vízvezetésnek számos előnyeit még most sem fordítja hasznára a szülintézet...”

Ebben az intézetben, ilyen nyomorúságos viszonyok között is 600-

700 szülés, körülbelül ugyanannyi volt az ambuláns és 70–80 a nőgyógyászati beteg évente.

A *Kunewalder*-féle házból 1879 őszén az intézet új hajlékba, a Mária utca 31. szám alatt levő egyemeletes sarokházba költözött át.

36. ábra. A régi I. szülészeti és nőgyógyászati klinika

A Mária utcai régi szülészeti és nőgyógyászati klinikán már jóval kedvezőbbek voltak a viszonyok. A földszinten egyfelől tágas tanterem és szülőhelyiség, a másik felében pedig a járóbetegek részére rendelőhelyiség, műtő és 10–12 ágyas nőbeteg osztály volt. Az emelet hat szobájában helyezték el a 30–34 ágyas gyermekágyas osztályt; az intézeti orvosok és bába, továbbá a gyakorlatban levő hallgatók szobáit. A házi terheseknek azonban még itt sem volt külön helyiségük. A várószobában voltak kénytelenek aludni. A fürdő és a laboratórium a pinchelyiségbe szorult. Cseppet sem lehetett csodálkozni azon, hogy *Kézmárszky* az elhelyezést csak átmeneti megoldásnak látta. További életcéljának tekintette, hogy a szüléset-nőgyógyászat új, méltó intézetet kapjon. Különben sem tartotta a meglévő hely-

zetet változhatatlannak. Minden gondolata, törekvése az volt, hogy az adott körülmények között is jobbá és eredményesebbé tegye a munkát.

„... Azon kérdés támad – írta ‚Jelentés’-ében –, mit tegyünk mindaddig, míg egy új szülőház létre jövend, bagyjuk-e meg az állapotot in statu quo, avagy lehetséges-e a meglevő bibákon legalább némi-képpen segíteni úgy, hogy a körülmények szerint egy és másik félnek eleget tehessünk? – E célt nézetem szerint képesek lennének megközelíteni azáltal, hogy a szülészeti tanfolyamba váltakozva egyik félévben orvosnövendékek, a másikban bábatanulók vennének részt.”

Kézmárszky fáradozását eredmény koronázta. Ennek köszönhető a teljesen korszerűen berendezett és felszerelt szülészeti klinika létesítése (a mai I. szülészeti-nőgyógyászati klinika).

Sokat küzdött a bábák és orvosok oktatásának megjavításáért is. ... „Egyetemi szülőkórodánk tebát – fejtegette a ‚Jelentés’-ben – –a jelen viszonyok között sem orvosszülészeket, sem bábákat nem képes annyi ismeretekkel fölszerelni, mint amennyivel föl lehetnének szerelhetők... Szülészetünk fölvirágozására meggyőződéseim szerint, két feltétel mülbataltanul szükséges; először országos, lelencházgal összekötött, s a tudomány jelen igényei szerint fölszerelt szülőház, s másodsor az orvos-szülézi s a bábászati oktatásnak szoros elkülönítése egymástól, azaz két külön tanszéknek, s enek megfelelően két szülőosztálynak létesítése.”

A bábaügy reformjának is fáradhatatlan szószólója volt. Szükségcsnek tartotta a bábatanulók számának csökkentését. S azt írta, hogy a bábák működésére vonatkozó intézkedést ... „praecis rendszabályok által kellene végre kiegészíteni s szabályozni a bába fölvetelt, sokkal szűkebb határok közé kellene végre-valabára szorítani, a fölveteli feltételeket sokkal szigorúbbá tenni, egyszóval az első s elkerülhetetlen lépést megteremteni, mely nélkül benső meggyőződés szerint bábászatunk okszerű reformja nem képzelhető...”

Ugyanakkor síkra szállt a bábák társadalmi és szakmai megbecsüléséért is.

... „Aki az ügyet szívén bordja; – írta – aki csak felületesen elgondolja, mi a bábának a bivatása; aki mindazon morális felelősségen végigfut, mely a bába vállain nebezedik; aki azon végtelen nyomort elképzei, melybe egyetlen bába tudatlansága, ügyetlensége

egész családokat dönthet: borzadva teszi a párbuzamot nem az ideális, csupán a folyón túli szomszédaink, hogy ne mondjam, a németek bábászata és a mieink között. S mi ennek az oka? Törvényhozásunk egyaránt úgymint társadalmunk a bábászatot semminek sem veszi – amaz egy tollvonással sem védi vagy szabályozza az ügyet, mely millióknak jólétére közvetlenül befolyással van; ez egy felszólalással, egy fölvilágosodott eszmével, egy tettel sem támogatja azon kiegészítő osztályát, melynek kényére fatalistikus elszántsággal kénytelen bizni magát. Hiszen még nem vagyunk messze túl azon időn – s valljon túl vagyunk-e? –, midőn a bábászatot infámis foglalkozások közé sorolta a társadalom, az ismert vers szerint, s ki ne tapasztalta volna napjainkban, hogy valamivel műveltebb nőt csak a legvégső nyomor visz reá, azon pályára lépni, melyet az előítélet mérges nyila sújt. S ha nem lehet tagadni, hogy a társadalomnak éppen ez előítélete a bábászat tespedésének nagy részéért felelős, úgy bizonyára igaz egyszerűsággal, hogy a törvényhozásnak kötelessége a társadalom részére egyengetni az utat s a bábászatot oly polcra emelni, oly viszonyok közé helyezni, hogy műveltség és bábászat ne képezzen többé egymást majdnem kizáró két fogalmat. Ennek pedig első elkerülhetetlen feltétele, mely nélkül az ügy egy lépést sem fog haladni, a bábatanulók fölvetelének szigorú megszorítása azon feltételek közé, melyek a tanulásnak s kiképzésnek nélkülözhetetlen kellékei, s mindazon elemeknek kérelhetetlen kiküszöbölése, mik ólomnehézséggel hátráltatják a bábászat rehabilitációját, emelkedését és fölvirágzását . . .”

Kézmárszky, amikor tanár lett, szomorú viszonyokat talált a szülészet terén. De kitartó munkásságával, *Semmelweis* tanításának következetes gyakorlati alkalmazásával leszállította az addig ijesztő gyermekági halálozást. Olyan orvosnemzedéket nevelt, amelynek vérévé vált *Semmelweis* tanítása. Nevelt olyan bábákat, akik nem jelentettek többé halálos veszélyt a szülőnőkre, hanem igazán segítettek.

Mint orvost, betegei rajongással szerették. Részvétet sugárzó szeméből és vigasztaló szavaiból mindegyik betege kiolvasta, megértette, hogy *Kézmárszkyt* az emberszeretet, a feltétlen segiténivágyás és akarat vezeti. Klinikáján ünnep volt a szegénybetegeknek, ha ő vizitelt. Mindegyikhez volt néhány kedves, nyájas szava, a súlyosab-

baknak a kézsímogatásból is kijutott. . . . „*Dolgozott annyit, amennyit csak törekeny teste bírt, szerette embertársait úgy, amint nemes szív csak szeretni tud; gondos ápolója volt minden szépnek, jónak; becsülte a munkát mindenekfelett, becsülte munkában társait úgy, ahogyan csak ő tudott megbecsülni. . .*”

A szülészetben szerzett tapasztalatait, alapos tudását a gynecologiaiban is hasznosította. A műtétek nehézségeit könnyen győzte le. Nyugodt természete és feltétlen igazságszeretete klinikáján a kiegyensúlyozott, eredményes munka feltételeit teremtette meg. Jó és szerencsés műtő volt. A betegek megmentéséért lelkében dúló harcokról, tépelődésből a beteg soha semmit sem vett észre, rájuk *Kézmárszky*-nak csak megnyugtató hatása volt, benne a gyógyulás biztos reménységét látták. Szerény is volt a végtelenségig. „. . . *Több lett belőlem, mint amennyire és valaha vártam vagy vágytam*” . . . – mondta, amikor az udvari tanácsosi címet megkapta. Ez a kijelentése őszinte volt, a sikerek nem izgatták. Egyetemi tanár volt, aki katedráján és rendelőszobáján túl nem kívánt érvényesülni. Szinte makacsul és ridegen visszautasított minden kívülről jött megtiszteltetést.

Amenyire szigorú volt önmagával szemben, annyira szigorú volt másokkal is. . . . „*Aki vizsgálat előtt lege artis nem mosakodik, az nemcsak rossz orvos, de rossz ember. . .*” mondotta.

Vitathatatlan, hogy csendes, feltűnést sohasem kereső tevékenysége maradandó nyomot hagyott a hazai szülészetben. Visszavonult munkásságának írott eredménye volt a hagyatékában talált szülészeti könyv orvosok számára is.

A szülészet könyvének kézzel írott két kötete 916 nagy oldalt foglal magában. Az első kötet első szakasza a női medencét és nemi szerveket, a második a normális terhességet tárgyalja, a harmadik a szüléssel és a negyedik a gyermekágygal foglalkozik. A második kötet főbb fejezetei a következők: elülfekvő lepény, méhrepedés, gátrepedés, rángógörcsök, a harántfekvés, a szűk medence, a gyermekágyasok betegségei és a szülészeti műtétek.

Nagy kár, hogy ez a nemcsak beosztásában, hanem tartalmában is akkor nagyon korszerű és számottevő könyv *Kézmárszky* túlzottan szigorú önbírálata miatt nem került nyomdába.

Bár elismerésre, kitüntetésre sohasem vágyott, mégis sok hazai és külföldi tudományos társaság választotta tagjává. Az *Országos Köz-*

egészségi Tanácsnak előbb rendkívüli, majd *Poór Imre* lemondása után rendes tagja lett (1882). Tagja volt annak a bizottságnak, amelyet a Tanács az orvosegyleti ügy rendezésére küldött ki (1879). 1891-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a bábaügy rendezésére összehívott értekezleten a Tanács képviselőjében vett részt.

Rövid betegség okozta halálát; vakbélgyulladással operálta meg *Réczey* (*Kuzmik* segédletével). A gondos kezelés (*Korányi, Kétly, Réczey*) és ápolás sem segített azonban, hatnapi betegség után 1902. május 18-án halt meg.

„...*Tudós Semmelweis* kutatta és megtalálta a sebfertőzés módját és az ilyen halálnak okát és meghalt a keze sebének fertőzése útján; tudós *Kézmárczky* keresgélte a fertőzésből eredett hashártyagyulladás gyógyítási módját és meghalt a hashártya fertőzése folytán...”

Halálakor *dr. Wlassics Gyula* közoktatásügyi miniszter az egyetemi tanácsnak részvétét fejezte ki. Az egyetem aulájában ravatalozták fel, ott végezték a gyászszertartást is. Az Orvostanhallgatók Segítő és Önképző Egyesülete koszorúját *Morelli Gusztáv, Lichtenberg Sándor* és *Lobmayer Géza* helyezte a koporsóra. Az ifjúság nevében *Morelli Gusztáv* búcsúztatta. Lőcsén temették el.

Id. KORÁNYI FRIGYES

(1828. december 20.–1913. május 19.)

1852 áprilisának végén egy fiatal, magyar orvost utasítottak ki Bécsből. A kiutasítással kapcsolatos iratok a következőket foglalták magukban:

„Magas cs. k. Belügyminisztérium!

Korányi Frigyes, nagy-kállói (Szabolcs m., Magyarország) illetőségű, 24 éves, róm. kath., Pesten felavatott orvosdoktor, jelenleg az itteni cs. k. közkórház műtőnövéndéke a pesti rendőrfőkapitányság tevékenységet fejtett ki a diákok között forradalmi szellemben. Egy levelének több nyilatkozata, – amelyet Kandel Lajos (álnéven Nyery) nevű jogásznál találtak, kit Pesten egy politikai klubban való részvétele miatt tartóztattak le – eléggé bizonyítja még jelenleg is igen veszedelmes gondolkodását. Habár elfogatása ma még nem indokolt, még sem lehet politikailag gyanús magatartása miatt itt tartózkodását megengedni, miért is az által ügyeinek rendezése végett kért igen rövid határidő lefolyása után haza utaztatásáról gondoskodás fog történni.

Mivel Korányi a cs. k. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által neki juttatott magyar műtőnövéndéki ösztöndíj élvezetében van, a rendőrfőkapitányság kötelességének tartja ezt a körülményt mély tisztelettel tudtulatni, hogy a tények vázolósa után a Magas Ministerium indítatva érezhesse magát ezen illetmény beszüntetésére a szükséges lépéseket elrendelni. Bécs, 1852. április 22én. Olvasbatatlan aláírás.”

Korányi Frigyes akkor 24 esztendő volt.

1828. december 20-án született Nagykállóban (Szatmár megye). Atyja *Korányi (Kornfeld) Sebald* gyakorló és járásorvos volt. *Korányi* középiskolai tanulmányait Szatmáron és az egri Érseki Lyceumban végezte. 1844-ben iratkozott be a Pesti Egyetemen orvostanhallgatónak. 1848-ban az ifjúsági mozgalomban jelentős szerepet vitt. Tagja volt a március 19-i pozsonyi küldöttségnek. A szabadságharc-

37. ábra. id. Korányi Frigyes

ban alorvosként, majd helyettes főorvosként vett részt a Szabolcs megyei önkéntes zászlóaljban. A szabadságharc leverése után sok zaklatásban volt része. 1851-ben avatták orvostudorrá és sebészmeszterré a bécsi egyetemen. Utána Bécsben ösztöndíjas műtőnövendék lett. Ekkor trtént a kiutasítás.

A kiutasításnak keserves következményei voltak *Korányira*. Saját feljegyzésében erről a következők olvashatók:

... „*Mikor mint műtőnövendék Bécsbe kerültem, pesti barátaim ajánlatára megnyitották számomra Rokitansky, Skoda, Hebra és más európai hířű tudósok családi körét. Ebben a körben boldog napokat érve, váratlanul ért a csapás, hogy Nagykállóba internáltak. Össze-*

köttetésem egyszerre megszakadtak. Jövőmet összetörve láttam. Bánatomba belebetegedtem, sárgaságot kaptam és három hónapra képtelenné váltam a tevékeny életre” . . .

Az internálás azonban mégsem törte le. Szülővárosában orvosi gyakorlatot kezdett. 1857/58-ban Nyugat-Európában tanulmányúton volt. 1861-ben Szabolcs megye gyakorló orvosává, 1863-ban az ínségkórház, majd egyesületi kórház főorvosává választották. 1864-ben Pesten telepedett le. A Pesti Egyetemen idegkórtanból magántanárrá képesítették. Ugyanennek az esztendőnek a végén a fővárosi kórház hagymázosztályát vezette. 1865-ben az idegkórtani fiókosztály rendelőorvosa, 1866-ban a Ludoviceumban felállított koleraosztály főorvosa lett. Még ugyanebben az évben az egyetemen a sebészek számára létesített belgyógyászati tanszék tanárává nevezték ki. Ki nevezését az akkori esztergomi hercegprimás, *Scitovszky János* meg akarta akadályozni. A Magyar Országos Levéltárban talált idevonatkozó iratok a következőket tartalmazzák:

„3148. sz. Nagyméltóságú m. kir. udvari Főkancellár, és valóságos belső titkos Tanácsos Úr!

Azon kiváló bizalomnál fogva, mellyel Nagyméltóságod iránt szakadatlanul viseltetem, Nagyméltóságodnak hathatós pártolását a következő ügyben kikérni bátorkodom: Én a pesti k. egyetemnek elvitatáztatlan katolikus jellege mellett a magyarországi püspöki karnak nevében már több ízben szót emeltem, főképp akkor midőn ezen egyetemnek tanszékeire protestans egyének jelöltettek és neveztetek ki. Így 1864. évben is Wagner protestans ellenében – támaszkodva az egyetem katolikus szellemű tanárainak kívánságára, Sauernek halála által megürült orvosi tanszékre ajánlottam Dr. Poor Imrét, egyetemi magántanárt, a pesti kórháznak főorvosát, s a m. akadémia levelező tagját. Ezen ajánlatom azonban figyelembe nem vétetett. Jelenleg Wagner tanár helyébe, a sebészek számára rendelt belgyógyászati tanszékre – a mint hallom – újra egy protestans egyén Korányi terjesztetett fel Poor és Gebhardt katolikusokkal együtt. Az általam és a katolikus szellemű tanárok által pártolt Poor Imre a nevezett két tanárt minden tudomány versenyben felülmúlja, nevezetesen:

a) ő legbosszabb idő óta tanít, mint magántanár az egyetemenél, ő 8, Gebhardt 4, Korányi csak 1 év óta;

b) neki legtöbb hallgatója volt és van, így pl. az idén a téli fél-

évben neki 45, Gebhardtnak 12, Korányinak csak 1 hallgatója volt;

c) ő hat év óta Pest város kórházának főorvosa, Gebhardt két, Korányi egy év óta;

d) ő az orvosirodalomban legtöbbet működött, írt önálló orvosi műveket, kiadta Sauer belgyógyászati előadásait hat kötetben, írt számos cikket a bel- és külföldi szaklapokban, melyek külföldön is elismeréssel fogadtattak, szerkeszti hat év óta a „Gyógyászat” című szaklapot;

e) őt a m. tudom. akademia lev. tagjának választotta.

Ezekből látszik, hogy ő az utóbbi tíz év alatt többet tett a tanárság kiérdemlésére, mint a kijelöltek akármelyike. És mégis ő vagyon az utolsó helyre téve, csaknem mellőzve a tanárjelölésben: a mi most barmadszor történik meg. Igen fájlalnék, ha ezen mellőztetésének oka az volna, hogy ő szóval és írásban a k. tudományegyetemnek katolikus jellege mellett emelt szót a protestánsok túlkapasai ellenében.

Nem kételkedhetem arról, hogy a jelenlegi magas Kormány a pesti k. egyetemnek katolikus jellegét elismeri. Elismeri azt a volt cs. kir. vallás s oktatásügyi ministerium többnemű intézményeiben; elismerte azt ő cs. s apost. kir. Felsége 1855. évben, midőn a Sz. Székeli concordatum megkötetett, melynek toldalékában következők olvashatók: *Universitas Pestinensis originem suam debet fundationi Ecclesiasticae, quae Maria Theresia Augusta regnante bonis ecclesiasticis adaucta est. Augustissimus Imperator aequum esse agnoscit, ut in ejusdem professores Catholici tantum assumantur.* Nem szenved ugyanis semmi kétséget, hogy az egyetemnek alapítói annak egyházi alapját kizárólag a katolikusok által ellátandó oktatás céljaira fordíttatni kívánták.

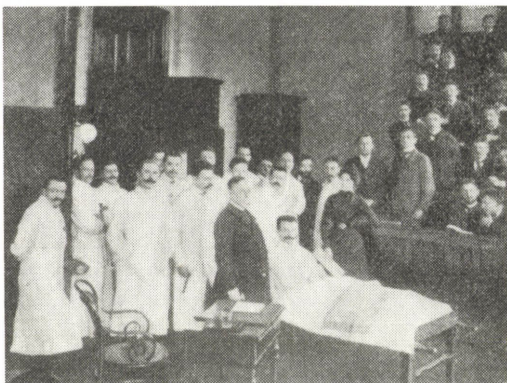
Miért is tisztelet s bizalomteljesen kérem fel Nagyméltóságodat, miszerint hatályos befolyását oda irányozni kegyeskedjék, hogy a kérdéses tanszékre nem a protestáns vallású Korányi, hanem a legérdemesebb, a ki egyszersmind jó és bízgó katolikus is, legfelsőbbileg kineveztessek.

Fogadja egyébiránt Nagyméltóságod kitűnő tiszteletemnek nyilatkoztatását, mellyel nagybecsű kedvezéseibe ajánlottan, maradok Esztergomban 1866. évi július hó 29-én Nagyméltóságodnak alázatos szolgája, Scitovszky János Primas.

Nagyméltóságú Székbelyi Majláth György Úrnak, m. kir. udv. Főkancellárnak, val. b. titkos Tanácsosnak.”

Az udvari kancellár a hercegprimásnak a következőket válaszolta:
„Magyar kir. udv. Kancellár 872/ikt. sz. elnöki érk. August. 7-én 1866. Főmtg. Bibornok Primas!

Bécsből rövid időre távol lévén Főmgdnak múlt hó 29-ről 31-ig sz. a kelt nagybecsű sorait csak mai napon vettem kézbe, s azokra következőkben van szerencsém tiszteletteljesen válaszolni.

38. ábra. id. Korányi Frigyes tanítványai és hallgatói között (1877)

Ő cs. 's Apst. kir. felsége a pesti tudományos egyetemnél üresedésben levő belgyógyászati tanszék betöltése iránt már múlt hó 26-án véglegesen batározni 's arra Korányi Frigyes orvos tudort kinevezni méltóztatván felettébb sajnálom, hogy Főmgod nagybecsű levelében nyilvánított óhajtságának most már érvényt nem szerezhettek.

Egyébiránt Főmgod megnyugtatósaúl 's kifejezett aggályainak elosztására bátor vagyok mély tisztelettel megjegyezni, hogy a kérdéses egyetemi tanszékre legkegyelmesebben kinevezett Korányi Frigyes is a batóságilag beterjesztett iratok tanúsága szerint a róm. kath. vallást követi. Fogadja . . . e. c. t.”

Korányi 1872-ben a sebészek tanfolyamának megszűnése után az

orvosi karon lett a belgyógyászati tanszék vezetője. Intézete kinevezésekor 12, később 16 ágygal rendelkezett. A betegforgalom évenként körülbelül 200-at tett ki. A régi Újvilág utcai épület kicsi és szűk kórtermében a tudományos felszerelésnek még a nyoma sem volt meg. *Korányi* ennek ellenére megfelelő képzettségű sebészeket, majd orvosokat tudott nevelni. Hat évvel első tanári kinevezése után végleg megszüntették a sebészeti tanfolyamot. Klinikáján ezután már csak orvostanhallgatókat oktattak. Új tanítványait nemcsak új szellemben nevelte, de fokozott munkabíráásra és munkakedvre is. 1877-ben nyílt meg az Üllői úti új 80 ágyas klinika. Megfelelő, korszerű berendezéssel és felszereléssel. Most már a 200 orvostanhallgatónak évenként 800-at meghaladó beteg állott rendelkezésére. *Korányi* formailag és tartalmilag egyaránt pompás előadásai külön élvezetessé is tették mind az elméleti, mind a gyakorlati tudnivalók elsajátítását.

Annak, aki helyesen akarja megítélni *Korányi Frigyes* nagyságát, tudnia kell, hogy milyen viszonyok voltak akkor hazánkban. *Korányi Frigyes*t még tanárai németül tanították egyetemünkön. Hazánk értelmisége is németül társalgott. Fiatal orvosainknak külföldre kellett menni, ha tudásukat el akarták mélyíteni. Nagyon mostoha viszonyokkal kellett megküzdeni az orvosok vezetőinek is. Csak még inkább tetézte a bajokat a tudományos magyar nyelv és az intézetek kialakulatlansága, hihetetlenül szegényes berendezése, felszerelése. Az 1850-es évek végén, amikor a német anyanyelvű tanároknak el kellett hagyniok katedráikat, kérdésesnek látszott, hogy lesz-e lehetőség a tanszékek megfelelő betöltésére, az orvosi oktatás nagy visszaesése nélkül? A politikai elnyomás azonban nem csüggesztette el az akkori fiatalságot. A felszabadulás reménye, nemkülönben a hazai viszonyok lassú rendeződése új életkedvet öntött mindenkibe. Annak, hogy *Korányi* maga is mennyire követni tudta és magáévá tette az új eredményeket, fényes jelét adta 1905-ben. Ekkor, 77 esztendőskorában tartotta meg a belorvostan új haladása című *Markusovszky* előadás-sorozatát.

Korányi Frigyes tudományos munkái elsősorban klinikai megfigyeléseken alapultak. Legértékesebbek voltak a tüdő betegségeiről, a lépfenéről, a malleusról, az actinomycosisról, a száj- és körömfájásról írt, részben magyarul is kiadott dolgozatai. Helyet kaptak tudományos kutatásainak eredményei *Pitba-Billroth* sebészi, *Nothnagel*

belorvosi gyűjtőmunkáiban, továbbá *Eulenburg* Reálencyklopediájában is. Ezekhez méltán sorakozik az a sok fejezet, amelyet a *Bókay Árpáddal* és *Kétly Károllyal* együtt kiadott nagy magyar belgyógyászati kézikönyvben írt meg. Széleskörű műveltségről, kiváló stílusáról tanúskodnak rektori, továbbá a *Wunderlich*-, *Skoda József*-, *Balogh Kálmán*-, *Markusovszky*-emlékünnepegyeken és a különböző elnöki minőségben elmondott beszédei.

Korányi a külföldre viszonyítottan nagyon hátul kullogó magyar tudományos életben nagyszerű fejlődést indított meg és ért el. A hazai orvostudományt nemcsak egy szintre emelte a külföldivel, hanem nem egy tekintetben meg is előzte azt. Nemcsak meghonosította hazánkban, hanem kezdeményező és iránytmutató, alapos kutatási eredményeivel tekintélyt is szerzett a magyar tudománynak. Széles körű érdeklődésével és rendkívüli termékenységgel nagyban részese volt annak a munkának, amellyel hosszú évtizedek alatt Magyarország tudományos, kulturális élete bekapcsolódhatott, alkotó tagjává válhatott a világ tudományos és kulturális életének. *Korányi* kezdeményezéseivel és példamutatásával az elvitázhatatlan egyenrangúságot a magyar tudomány számára megszerezte. Követendő irányokat jelölt ki. Reformált, szüntelenül alkotott és áldásos eszméket valósított meg.

Azonban nemcsak tudományos, hanem szervező és oktató tevékenysége is kimagasló volt. *Korányi* már évek óta egyetemi tanár volt, amikor a kormány a múlt század 70-es éveinek elején elhatározta, hogy új egyetemi klinikákat építtet. Ennek megérleléséhez hozzájárultak azok a közlemények is, amelyekben *Korányi* korszerű klinikák létesítését sürgette. Akkor, amikor a tervezgetések már a megvalósuláshoz közeledtek, a kormány őt bízta meg, hogy *Kolbenbeyer* építéssel a külföldi klinikákat tanulmányozza és azok alapján megfelelő javaslatot készítsen.

Mint egyetemi tanár 40 évig állott a belgyógyászati klinika élén. Ez alatt az idő alatt szinte az egész századfordulóig, de még az után is felnevelkedett orvosnemzedék a keze alól került ki, s útmutatásai nyomán szolgálta a magyar orvostudomány állandó fejlődését.

Az új klinika, amely 1879-ben épült fel teljesen, *Korányi* vezetésével egyszerre más viszonyokat teremtett. A régi, egyszerű, szegényes egyetemi kórház eltűnt, helyére korszerűen berendezett, kitűnő vezetőségű klinika került. A klinikán megfordult járóbetegekkel együtt

az évi betegforgalom már kezdetben 8–10 000-re emelkedett. *Korányi* gondoskodott arról is, hogy az orvosképzés fejlesztéséhez szükséges tanársegédi és gyakornoki állások rendszeresítettek legyenek.

Működésének második országos jelentőségű ténye, a tuberkulózis elleni küzdelem intézménycs megszervezése. Mielőtt társadalmi úton a szervezést megindította, előbb éveken át szorgalmasan gyűjtötte a tapasztalatokat és az adatokat. Csak akkor állott elő indítványával, amikor készen volt kezében az a hatalmas adathalmaz, amely hazánkban a tuberkulózis elrettentő pusztításait tárta fel. Magyarországon abban az időben évről évre 80–100 000 ember pusztult el tuberkulózisban. Akkor, amikor 1894-ben a Budapesten tartott VIII. nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszuson a fővárosban tüdőbeteg-szanatórium létesítéséről tanácskoztak, az elnöklő *Korányi* nagy összeg felajánlásával lépett a nyilvánosság elé, ezt csendben gyűjtötte össze.

1899-ben Budakeszin megnyitották az első tbc-szanatóriumot azzal a célkitűzéssel, hogy abban szegény tuberkulotikus betegek is gyógyulást találjanak. *Korányi* azonban a sanatórium megnyitása után sem pihent. Nyomban megindította azt a második társadalmi akciót, amely újabb tbc-szanatórium létesítése, anyagi feltételeinek előteremtésére volt hivatott.

Tudományos és kultúrtörténeti jelentőségén kívül nagy hatása volt *Korányi* működésének a korszerű orvosképzés megszervezésére is. Az általa nevelt orvosnemzedék jól képzett és szakképzett orvosokból állott. Tanítványai közül számosan lettek egyetemi tanárok, kórházvezetők, a közegészségügyi szakszolgálatban dolgozók, olyanok, akik mindannyian az ő szellemében folytatták tovább a megkezdett munkát, s mesterüknek egy-egy újabb kezdeményezését lelkesen karolták fel.

Nem került el figyelmét azonban az orvosok gondja, baja, nehéz helyzete sem. Arra a belügyminiszter figyelmét is nyomatékosan felhívta, amikor az *Országos Közegészségügyi Tanács* az orvosi kamarákkal kapcsolatos elutasító felterjesztését átadta a következő szavakkal:

... „Az ország orvosainak bajai az utóbbi években valóban magasra tornyosultak. Az orvosokat áthatja az állásuk és sorsuk megingatottságának aggodalma, amit bizonyít az az elterjedt mozgalom, a mely az ország minden részében megindult az orvosok közt állásuk

megvédése céljából, s hogy mennyire meg van ingatva az orvosi állás iránti vonzódás, azt bizonyítja az, hogy évről évre alábbszáll azoknak száma, akik ezen pályára adják magukat s az orvostanulók száma az utolsó években 40%-kal megapadt ...”

A sok munka, gond és nehézség közepette sem csüggedt el. Bizakodással nézett a jövőbe. Ez csendül ki egyik beszédének következő részéből is:

...„Jutottunk volna-e oda, ahol ma állunk, ha nem merítették volna elődeink a tudományos művelődést és haza iránti lelkesedését önmagukból akkor, amikor a pesti orvosi egyetem még úgy szerepelt, mint a bécsinek egy alárendelt exozitúrája, s amidőn ezen inferioritási viszony az összes magyarországi orvosi testületekre természetesen átvitetett. Ezen időszak szerencsésen meg van haladva s ha ezen történelmi viszony reminiscentiáira a közéletben itt-ott ma is ráismerünk, emiatt önérzetünkben magunkat megingattatni nem szabad és nem is fogjuk. A felszínen levő mozgalmak bullámái zavarhatják köreinket, de a jövőbeni siker és elismerés kétségtelenül biztosítva van a közjóra irányzott törekvéseinkben. A tudomány sikerei és eredményei pedig maradandók ...”

1886/87-ben az egyetem rektora volt. 1890-ben az Igazságügyi Orvosi Tanács másodelnöke, 1892-ben pedig elnöke lett. 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Az igazságügyi orvosi tanácsban betöltött elnöki működéséhez fűződik az a törekvés, hogy az ott szerzett tapasztalatokat minél szélesebb körben tegyék ismertté és ne csak tudományosan, hanem gyakorlatilag is hasznosítsák.

Rendkívül széleskörű munkásságot fejtett ki az *Országos Közegészségi Tanács*ban is. 1868-ban lett a Tanács rendes tagja. 1876-ban újból kinevezték rendes taggá, 1881-ben másodelnökké. 1886-ban ismét a Tanács másodelnöke lett, 1892-ben pedig elnöke és az is maradt 1897-ig.

Már elnökségét megelőzőleg is több tanácsi szakbizottságnak volt elnöke. Sőt jóval korábban, 1868-ban *Balassával*, *Jendrasikkal* és *Markusovszkyval* együtt kidolgozta azt az emlékiratot, amely nemcsak az Országos Közegészségi Tanács megszervezésének, hanem az egész magyar közegészségügy kiegyezés utáni fellendülésének egészségpolitikai alapokmánya lett.

Több nem országos közegészségi tanácsi, hanem más bizottságban és külföldi kongresszuson is képviselte a Tanácsot: a *Tisza Kálmán* által a közegészségügyi törvényjavaslat megvitatására összehívott ankéton (1875. augusztus 3.), amelyen végül is elfogadták a közegészségügy rendezéséről szóló törvényjavaslatot, amelyet 1876. XIV. tc.-ként hirdettek ki (a törvényjavaslat kidolgozásában egyébként már 1869-től nagy tevékenységgel vett részt). 1887-ben a Tanács képviselével bízta meg a bécsi nemzetközi, 1890-ben a berlini és 1894-ben a Budapesten rendezett közegészségügyi kongresszuson.

Kiemelkedő *Korányinak* az a munkássága, amelyet a Tanács elnökeként (1892-től 1897-ig) fejtett ki. Elnöksége idején a Tanács – egyebeken kívül – a következő fontos egészségügyi reformokra készítette tervezetet, tett javaslatot: a községi kórorvosok államosítása; a foszforos gyufák forgalomból való kitiltása; pestisjárvány behurcolásának megakadályozása; állami bábakönyv kibocsátása; orvos és laikus halottképek részére utasítás; közveszélyes heveny fertőző betegségek megelőzésére törvényjavaslat készítése; kéjelgési ügy reformja; elemi iskolai épületek építésére és berendezésére a mintatervekhez utasítás készítése; veneriás és tbc-s betegségek terjedésének a megakadályozása; vélemény a diftéria preventív-oltások alkalmazására; gyufagyári munkások egészségének megvédése.

Mint orvos nagy, országos elismerésre tett szert. Finom, rokonszenves modora, mélyen gyökerező orvosi lelkiismerete egyaránt biztosította számára a sikert. Jó ideig ő volt hazánk legkeresettebb orvosa.

1891-ben 25 éves tanári jubileuma alkalmából megható ünneplésben volt része az I. sz. belklinika tantermében. Az elhangzott köszöntések és válaszok nemcsak *Korányira*, nagy munkásságára, hanem arra a korra is jellemzők, amelyben élt és dolgozott. *Kétly* ez alkalomból átnyújtotta *Korányinak* a tanítványai dolgozatait tartalmazó díszalbumot. Beszédében rámutatott arra, milyen kezdetleges viszonyok között indult *Korányi* tanári működése. Egy stetoscop, néhány reagens, egy kis *Hartnack*-féle görcső, 24 ágy és egyetlen tanársegéd állott összesen rendelkezésére. *Korányi* lankadatlan munkásságának eredményeként a kor igényeinek megfelelő klinika, s abban olyan iskola létesült, „... mely dúsan termő talaján egész sorát képezte a tudományos férfiaknak... Adtál az országnak – mondotta *Kétly* –

sok ezer jó gyakorló orvost, kiknek eredményes működéséért az ország elismerésének és a szenvedő emberiség hálájának nagy része Téged illet meg...

Korányi válaszában – a többi között – kiemelte:

... „megírtam leveleim egyikében egy barátomnak, a tudományos szeméret Magyarországnak meghonosítójának, Hirschlér Ignác dr.-nak vágyaimat és terveimet azon irányban, hogy nálunk Budapesten is kifejlődjék az orvosi tudománynak az a magaslata, amelyről képesek legyünk a természetbe kérdéseket intézni és ezekre választ tudományos módszerek alkalmazása által a természettől kikényszeríteni... azóta 23 év telt el... lassan, de fokozatosan fejlődött ki orvosi karunkon a tudomány ezen iránya, azon alap, amelyből a tudományos önállóság fakad...”

Elischer Gyula művészi szekrénykét adott át Korányinak: „A szeretet mesternek a hálás tanítványok” felirattal.

Az orvostudományi tanártestület 1891. április 28-án tartott IX. rendes ülésén a kari ülés jegyzőkönyvében külön örökítette meg Korányi érdemeit. A jubileumi ünnepségen az orvostudományi tanártestület nevében Fodor József dékán köszöntötte az ünnepeltet és díszes kazettában átnyújtotta az ünnepi jegyzőkönyv-kivonatot. Egyebekben a következőket mondta:

... „25 év mennyire hasznos, eredmények tanúsítják és a betegek légiói, kiket tudományod és humanizmusod tartott meg az életnek vagy enyhített szenvedésökben; nem csupán a tanítványok ezrei, akik Tőled tanulták az „isten tudomány”, a gyógyítás művészetét: hanem tanúsítják a tudósok, akik melletted, veled munkálkodva buzdításoddal, támogatásoddal a magyar orvosi tudományos irodalom mestereivé fejlődtek, tanúsítják saját tudományos búvárkodásaid és munkáid, melyeket ismer és becsül minden művelt nemzet...”

Az ünnepi kari ülés jegyzőkönyvének vonatkozó része a következőket tartalmazza:

... „A tanártestület élénk tudatában lévén, mindazon fontos szolgálatoknak, melyeket – Korányi tanár 25 éves tanársága alatt a budapesti k. m. tud. egyetem, különösen pedig annak orvosi kara emelése, fejlesztése és felvirágoztatása érdekében nagy tehetséggel, széles tudománnyal, csodálatos munkabírással és kitartással szakadatlanul kifejtett, teljesen ismervén és méltányolván azon üdvös

kutatást, melyet az ő bosszú tanári, orvosi, orvostársadalmi és tudományos működése a hazai szakoktatás, az ország humanisticus intézményeinek fejlesztése, az orvosi rend társadalmi tekintélyének emelése és a magyar orvostudomány és irodalom felvirágoztatása terén áldásbózólag gyakorolt: örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy az ekörüli érdemek iránt igaz elismerésének ünnepélyes kinyilvánítását tehesse és egyértelműleg elbatározza, hogy a tiszteletére rendezendő ünnepélyen őt a maga részéről is a legmelegebben üdvözli és jókívánataival tiszta szívből csatlakozik tanítványainak és tisztelőinek üdvözlő seregéhez. E kari batározatnak ünnepélyes átadását pedig Fodor József ny. r. tanár és ei. dékán elnöklöte alatt Kovács József, Mihalkovics Géza, Högyes Endre, Laufenauer Károly nyilv. rendes, Navratil Emil nyilv. r. k. és Szabó Dénes magántanárokból álló küldöttségre bizta . . .”

Köszöntötték még Vámosy Zoltán az ifjúság, ifj. Kutby Dezső az Orvostanhallgatók Segélyező és Önképző Egylete, Markusovszky Lajos az Orvosegyesület, Csatáry Lajos az Országos Közegészségi Tanács, Barabás József az Orvosi Kör, Lichtenberg Kornél a budapesti általános poliklinika, Janny Gyula a Vöröskereszt kórház orvosi kara és Hutyra Ferenc az Állatorvosi Akadémia nevében.

Korányi válaszaik közül a következőket emeljük még ki:

„ . . . A dolog természetében fekszik és kivált az élenken forrongó orvosi tudomány terén, hogy a fiatal erők kitartóbban állanak a kor színvonalán, mint a régiek, így van ez nálunk is és jó, hogy így van. Ebben fekszik fejlődésünk folytonosságának biztositéka. Jólesik mondanom, hogy a tudományban engem túlszárnyaltak” . . .

„ . . . Ha életpályájukon neböz napjaik lennének, arra emlékezzenek életfolyásomból vett példával . . . Az én életpályám küzdelmes volt és sok akadályba ütközött; 13 évet töltöttem az akkori viszonyok kényserbatalmának súlya alatt egy kis vidéki városban, elszakítva a tudományos központoktól, elszakítva társaimtól, tanáraitól, sem Pesten, sem Bécsben tartózkodnom megengedve nem volt, s tanulni, vágyaim elérésére való törekvésem fokról fokra lebetetlenebbnek látszott. Többször elővett a csüggedés, melyben szerencsére nem hiányoztak a bátorító, erömet fenntartó jó barátok és pártfogók, amilyenek voltak Balassa, Markusovszky, tisztelt barátom Hirschler, Lumniczger és mások is. Nekik köszönbetem, hogy eröm el nem lan-

kadott és babár az előhaladás kilátása nélkül megtartottam az érdeklődést a tudomány és hivatási érzésemet orvosi hivatásom iránt. Ez a kitartás volt mentőborgonyom . . . Úgy induljanak neki az élet útjainak, hogy törekedjenek a legmagasabbra és vigyék magukkal az útra a fiatal lélek rugalmasságát, a meleg szív lelkesítőjét, a kellő előkészültséget és a megtörhetetlen kitartást” . . .

Csáky Albin közoktatásügyi miniszter betegsége miatt nem tudott Korányi jubileumi ünnepségén megjelenni, ezért táviratot intézett Korányihoz, amely a következőket tartalmazta:

„. . . Kifejezem köszönő elismerésemet nemcsak a tudomány érdekében kifejtett kiválólag üdvös munkásságáért, hanem mindenek felett azon áldásos tevékenységéért is, melyet a szenvedők érdekében mint keresett és nagyraértékelt tanácsadó kifejt” . . .

Mindezt követőleg még hosszú ideig, kerekén 22 esztendeig szolgálhatta és szolgálta is Korányi fáradhatatlanul, további jelentős eredményekkel a magyar klinikai orvostudomány, a közegészségügy, nemkülönben a beteggyógyítás érdekeit. Halála, 1913. május 19-én, 85 éves korában következett be.

Temetése 1913. május 22-én volt. *Preisz Hugó* dékán az egyetem képviselőjében, *Genersich Antal* az Igazságügyi Orvosi Tanács, *Bálint Rezső* tanítványai, *Scharl Pál* a Tüdőbetegek Szanatóriumi Egyesülete nevében mondott – másokon kívül – búcsúbeszédet.

Az Akadémiában 1914. november 23-án tartotta *Jendrassik Ernő* emlékbeszédét, melyet a következőkkel fejezett be:

„. . . Ő többet használt hazájának a közügyekben hatható tevékenységével, mintba csupán szaktudományi kérdésekben ért volna el sikert. Róla elmondhatjuk, hogy életének változatos körülményei közt ő mindig az odavaló ember volt a maga helyén és a maga idejében. Egyike azoknak a kitűnő férfiakkal, akiknek áldásos működése nemcsak a legszűkebb szakmára terjedt, hanem akik felfogták koruk szükségleteit, s a külföld példáját nem elérhetetlen magaságnak vették, hanem egész erejük megfeszítésével oda hatottak, hogy mi se maradjunk mögötte. Nagy feladat volt ez, főképp ha meggondoljuk, hogy ez az időszak egybevágott azzal, amelyben a külföldön is óriási mértékben megindult a természettudományok haladása. Korányi nekünk sokkal több volt, mint dolgát jól végző, kötelességét pontosan teljesítő ember. Az ő egyéni talentuma őt irányító,

vezérlő szerepre jelölte s Balassával, Markusovszkyval, Jendrassik Jenővel együtt Korányi Frigyesnek köszönjük a jelen viszonyok fejlettségét. Hazánk orvosi kultúrájának történetében neve mindig emlékezetes fog maradni ...”

Ifj. Bókay János akadémiai megemlékezésében (1928. december 17.) hangsúlyozta, hogy ...„A patriarchák korát érte meg és utolsó élő tagja volt ama illusztris társaságnak, mely orvosi kultúránkat szerencsés kézzel, Balassa szellemi vezetésével megalapozta s Korányi feladatának tekintette, hogy e nagy tradíciót, e szellemi testamentumot az újabb generációra átvigye” ...

KOVÁCS JÓZSEF

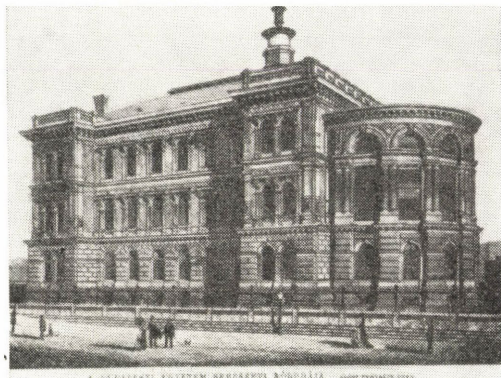
(1832–1897. augusztus 6.)

1877 telén nagy ünnepe volt a Budapesti Egyetem orvosi karának. Megnyílt az új, korszerűen épített és berendezett sebészeti klinika. Hosszú volt az út, amely az Újvilág utcai, majd az Ország úton levő (ma Múzeum körút) *Kunewalder*-féle házba áthelyezett, elhanyagolt egyetemi sebészeti kórodától az új klinika megnyitásáig vezetett. Kemény, csaknem két évtizedes harc előzte azt meg. Ennek a küzdelemnek egyik szószólója és vezető egyénisége az akkori sebészprofesszor, *Kovács József* volt. *Kovács* az új intézet működésének megkezdésekor már közel 10 esztendeje vezette a sebészeti tanszéket s elérte azt a kort, amelyet javakornak szokás nevezni.

1832-ben egyesek szerint Dunaföldvár mellett Baracspusztán, mások szerint Tengelicen (Tolna megye) született. Elemi iskoláit Dunaföldváron, a gimnáziumot Kolozsváron végezte. 1848-ban VI. osztályos gimnáziumi tanulóként beállott honvédnek, de tifuszban megbetegedett és haza kellett mennie. A szabadságharc leverése után előbb gazdálkodással foglalkozott, majd a pesti piaristák gimnáziumában befejezte középiskolai tanulmányait. Pesten és Bécsben volt orvostanhallgató. Bécsben szerezte meg az orvostudori oklevelet. Ezután visszatért Pestre és 1857/58-ban a sebészmeisteri oklevelet is elnyerte. Tanárai kedvelték, s nem egyszer alkalmazták nevezetesebb betegek ápolására. Több éjjelen át virrasztott *Vörösmarty Mibály* betegágya mellett és egészen az utolsó percig ápolta a nagy költőt. *Balassa János*nak műtőnövendéke, majd asszisztense lett. 1862-ben sebészeti műtéttanból magántanárrá képesítették.

Saját erejéből küzdötte fel magát a magyar orvosi közéletben elfoglalt jelentős helyre, tudásának köszönhető, hogy az egyszerű doktorból hírneves professzor lett. Közkatonából hadvezér, akit a hosszú évek harcai látszólag megkeményítettek, de lelkében megmaradt olyannak, amilyennek igazi orvosnak lennie kell; a szenvedések és örömek iránt mindig fogékony, érző embernek.

Az 1866-os hadjárat idején a Ludoviceum kertjében levő barak-

39. ábra. A Budapesti Egyetem sebészeti kórodája (1877)

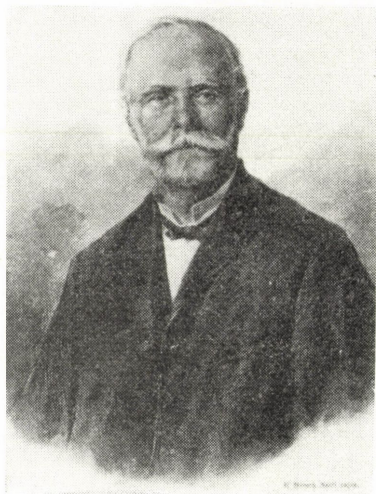
kórház osztályvezető főorvosa volt. *Eötvös József* közoktatásügyi miniszter 1867-ben a párizsi világkiállításra a sebészeti felszerelések, műszerek tanulmányozására *Balassát* akarta kiküldeni. *Balassa* azonban maga helyett *Kovácsot* ajánlotta, mint olyat, aki őt megfelelően helyettesíteni tudja. *Balassa* halála után, 1868-ban, a sebészeti tanaszék vezetésével bízták meg. 1870-ben a Pesti Egyetemen a gyakorlati sebészet rendes tanára lett. *Trefort* – tekintettel a Budapesten építendő sebészeti klinikára – *Kovácsot* 1873-ban külföldre küldte az egyetemi klinikák (kórodák) tanulmányozására. Ezt követően tanulmányai és tervei alapján készítette el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a klinika tervét, amelyet az országgyűlés elfogadott és költségvetését megszavazta.

1874-ben az egyetemen *Kovácsot* rektorrá választották, ami való-

ságos eseményszámba ment, mert az egyetem életében addig sohasem történt még meg, hogy épp a legfiatalabb tanárok egyikét érje ez a kitüntetés.

A gyakorlati műtősebészet hazánkban *Balassa* alatt emelkedett magasra, szinte művészi színvonalra. *Kovács* méltónak bizonyult mesterére. Működése különösen a hólyagkő műtétekben és a stricturák műtéti gyógykezelésében jelentett haladást.

40. ábra. Kovács József

Mint sebészprofesszornak a hazai sebészeti tudományok művelése és fejlesztése volt hivatásbeli feladata, melyet örökül kapott nagy mesterétől, *Balassától*. Ha nem is sikerült e feladatot oly magas szinten tovább fejleszteni, mint azt *Balassa* tette, mégis működésével jelentősen fejlődött a sebészet mind elméletileg, mind gyakorlatilag. *Kovács* volt az, aki keresztülvitte, hogy a pesti orvosi karon a sebészek tanítására az akkori időknek megfelelő, korszerű sebészeti klinika létesüljön elegendő betegággal és elegendő segédszeméllyel.

ELSŐ RÉSZ.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

Bevezetés. — A sebészet feladata és eszközei. A sebészet múltja a haladásának útjai. — A sebészet az iskolában és a gyakorlatban.

Mindig meggyőződ semet kepezte, hogy az emberiségnek több szüksége van gyakorló mint író sebészekre, amint hogy nem is mindig az iróképezte kriteriumát annak, mit ez az író kezében, a tollal leteve, a létszám. Ezen meggyőződésem dacára, mégis mindig érthetetlen maradt előttem az, miért volt képes az ő kora sebészetének alibisít oly classicus módon megírni Celsus, körül pedig azt tartják, hogy gyakorló sebész soha nem volt. A történelem tehát azt bizonyítaná, hogy joga ahhoz, hogy sebészetet írjon, van bárkünk, a ki *írni* akar és *írni* tud. Az én meggyőződésem pedig az volna, hogy írni kötelessége senkünk, a ki igazán *székeskedni* tud. Elismerem, hogy a történelem tanulása sokkal hatalmasabb mint az én véleményem, és az más jogával a sebészet terén is ma sokkal többet élnek, mint vannak olyanok, kiknek lelkiismeretet a eslekedve egyedül kielégítene.

A kor áramlatának hűszem tehát engedni magam is, nében másként nem egy egész élet chirurgicus munkája után barátkozom meg a Sebészet megírásával — és mégis nem egyedül az áramlat az, mely engem vez, hanem azon tudat, hogy *magam* látva és magam eslekedve talán sikerül másoknak is mutatnom, másokat is eslekedésre ösztönözni. Amint hogy chirurgicus tevékenységemben nem mántákat kívántam létrehozni, hanem eljűrésomat mindig a főmforzó eszt lezspeedálissal igénylőnek szolgálatába állítottam, úgy a sebészet *magam* is subiectivitásomat megtartani óhajtom. Ez képezendi talán egyedül érdememet vagy méltóságomat. — De mindég, mert hogy szívesen nekem is írták, nem azt, mit egyik művésze a kösnek, Demarston, ezélt 15 évvel ut sebészetének bevezetésében mondott: „Előim, esmaljanak előbb ugyane-amnyit és írjanak azután jobban. Hogy nekem nyem minél több szalában es nyilant megmondtam, jobbnak tartom, mint a kereztulsiákkast igen es nem között.” — Előre megvallom, hogy talán nem mindent fogok megírni.

Kovács J. Sebészeti tankönyv.

1

41. ábra. Kovács József sebészeti tankönyve első részének bevezetése (1890)

„Az igazi humanizmus a sebész cselekvésében és nem beszédében rejlik és enyhén emberségesen akkor bánunk a beteggel, ha minden cselekedetünkkel annak javát akarjuk, nem pedig akkor, ha csak úgy mutatjuk, mintba akarnók” – szokta mondani tanítványainak, akik között nem egy kiváló sebész akadt, a többi között: *Réczey, Schächter, Dollinger, Bakó és Prochnov.*

Egyébként is számos nagyszerű emberi tulajdonsággal bírt. Alakoskodni nem tudott. Sokan inkább félve, mint szeretve tisztelték. És mégis, aki a komoly megjelenésű embert közeliről ismerte, az tudta, hogy a kemény külsőt inkább csak magára erőszakolta. Ellenese volt az érzelgősségnek és túlzott keménysége ellenére is a legérezőbb emberek egyike volt.

Az sem volt mondható, hogy mint új tanár mindenben elődje nyomdokain haladt. *Balassa* csupa udvariasság, csupa szellem, finom magatartású mind kartársai, mind betegei iránt. *Kovács* csupa erő, csupa szókimondás, tehát csupa támadás minden vállalkozásában. *Balassa* vizsgáin tanárkodásának hosszú ideje alatt alig bukott meg szigorló orvos, *Kovács* azzal kezdte, hogy mindenkit visszavetett, aki megítélése szerint nem felelt meg. A népszerűséget semmibe sem vette, ugyanakkor a kötelességteljesítést senkinek el nem engedte. Csak abban mutatkozott *Balassa* igazi tanítványának, hogy szakmájában teljesen otthon volt és a késnek, amelyet kezébe vett, valóságos mestere volt. Nem mások által kitaposott utakon járt, hanem maga tört magának utat.

Az állandó alkotni vágyás is jellemző tulajdonságai közé tartozott. Munkás élete legvégéig fáradhatatlanul tevékenykedett. Működése idején rengeteget fejlődött a sebészet. Annak korszerű műveléséhez azonban nem volt már elég, amit a sebészek maguk tapasztaltak. Mások tapasztalatainak az átvételére is szükség volt. *Kovács*nak nagy hibája volt, hogy élete utolsó éveiben (igaz, hogy állandóan betegeskedett) már mások tudását, tapasztalatait kellőképpen nem értékelte, nem hasznosította. Hatalmas egyénisége túltengett. Csak a saját tapasztalatainak útját járta, ezért elmaradt. A következmény az volt, hogy klinikájának betegforgalma megcsappant. Régebbi kiváló tanítványai közül is többen eltávoztak klinikájáról, hallgatói elmaradoztak. A tanártestületben sem volt már olyan súlya szavának, mint korábban. Mindennek ellenére

számos tanítványa és sok-sok ezer betege gondolt rá hálával és szeretettel.

Kortársai közül többen azt állították róla, hogy semmit vagy alig tett valamit. Pedig *Kovács* minden téren, ahol működött, alkotott, újat teremtett vagy a már dűledezőt újból felépítette. Megindította az egyetemi klinikák újjáalakítását. Feltörte a betegápolási intézmények teljesen elhanyagolt talaját. Mindenütt vasakarattal és lelkesen dolgozott. Mindezt sokszor csendben, zaj és feltűnés nélkül. Nem utánzott minden műtétet, akárhányat maga egészen új módon és új felfogásban oldott meg. A sebkezelésben a legkorszerűbb irányzatot két évtizeddel megelőzte. A hassebészetben (varratok elhelyezése) is újat alkotott. Művésze volt a kőműtétek egy módjának. Nagy hibája volt azonban, hogy monografiák írására nem szánta el magát.

Mások kedveskedéseiről és támadásairól úgy vélekedett, hogy azok mind változóak és nem egyszer a pillanatnyi hangulat szüleményei. Nem siratta a világot, de ki sem nevette. Igyekezett ember-társait megismerni és utána megítélni.

Életének utolsó napjait megkeserítették azok a tüntetések, amelyek szigorúsága miatt hallgatóságának egy része rendezett ellene az egyetemen. Pedig minden tanítványát arra oktatta, hogy az emberélet és egészség megtartása az elsőrendű hivatásuk, azt még biztatónak ígérkező tudományos kísérletekkel sem szabad kockára tenni.

1894-ben ünnepelték tanárságának 25 éves évfordulóját. Két évvel jubileumi ünnepeltetése után kellett meggyőződnie arról, hogy nem mindig egyszerű ünnepelt embernek sem lenni. Tudományát nem tudták kikezdeni, ezért a tanár ellen fordultak. Nem védekezett, nyugodtan viselte el hallgatóinak pisszegését és nem zavartatta általuk magát. „*Nem a rigorozans sorsát tartom szem előtt, hanem a jövődő betegét, aki a keze alá kerül*” . . . E szavakkal távozott az egyetemről, amelynek szolgálatában egész életét töltötte és amelynek falai közé sohasem tért többé vissza.

Kovács hajthatatlan, erélyes ember volt. Olyan, aki pénzt, rangot nem vett figyelembe. Sokszor gyűlt meg a baja hiú emberekkel. Számos anekdota keringett róla. Az 1880-as években egyik grófnőhöz hívták. *Kovács* minden szokásos külsőség mellőzésével szólt a beteghez: Mi a panaszja? A grófnő, aki legalábbis udvarias hajlongást, kézsókot várt, megütődönten felelte: „*De kérem, én X grófné*

„*vagyok.*” Mi a panasz? kérdi türelmetlenül *Kovács*. „*Mondom, bogy én X grófné vagyok*”, hangzott a gögös válasz. „*No, ha ez a baja, hát azon én nem segíthetek*” – mondotta és azonnal távozott. Mikor tanítványainak az esetet elmondotta, nyomatékkal tette hozzá, hogy az orvos hivatása gyakorlása közben ne ismerjen rangot, csak beteg és egészséges embert.

Kovács 17 éves volt az 1848-as forradalom idején. Elfogták az osztrákok és vasraverten bezárták. *Kovács* hamar feltalálta magát. Barátságot kötött egyik börtönőrrel. Meg is egyezett vele, hogy a zseboráját neki adja, ha szökését elősegíti. Az alkut megkötötték. Másnap estefelé megjelent cellájában az őr, felnyitotta az ajtót. *Kovács* gyorsan kisietett. A börtönőr utána sompolygott és felsegítette a magas kökerítésre. Már fent volt, csak egyet kellett volna ugrania, hogy megszökjék, de *Kovács* megtartotta szavát: a kökerítésről nyújtotta le az őrnek a megígért zseborát.

Hajthatatlanságát, becsületességét jellemzi a következő eset. Egyik vidéki földbirtokos, akinek a fia *Kovács*hoz volt szigorlatra beosztva, felajánlotta, hogy pompás négy szürkjét elcseréli a *Kovács* két, nem éppen formás lovával. „*De engedje át a fiam*” volt a feltétel. „*Ha megfelel, fölösleges a négy szürke*” – mondotta *Kovács* – „*ha nem, akkor inkább járok tovább az én két gebémmel, de okleveles gyilkost nem szabadítok az országra.*” A négy szürkével protezsált ifjú tényleg megbukott.

Számos kitüntetésben és elismerésben részesült. 1890-ben az Igazságügyi Orvosi Tanács elnökévé nevezték ki. Elnöke volt a Törvényszéki Orvosi Államvizsgálati Bizottságnak, a Budapesti Orvosi Körnek, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX. vándorgyűlésének és a vándorgyűlések állandó központi választmányának. Alapító tagja a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatnak. Az *Országos Közegészségi Tanács*nak 1876-ban lett rendes tagja. 1888-ban újból kinevezték rendes taggá. Tagja volt azoknak a tanácsi bizottságoknak, amelyek több jelentős közegészségügyi tervezetet (az orvosrendőri és ezzel együtt a kéjelgési ügy szabályozása, az orvosi egyleti ügy rendezése, új gyógyszerkönyv szerkesztése) dolgoztak ki.

Halála váratlanul következett be. A jobb arcfelén karbunkulust kapott (már korábban diabetese is volt) s a karbunkulus végzetessé vált. 1897. augusztus 6-án Erdőteleken halt meg, ott is temették el.

KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE

(1815. szeptember 27–1878. május 17.)

1878 egyik verőfényes májusi napján szomorú gyászmenet ellepett gyászkocsi befordult a Rókus kórház felé. A koszorúk tömegével gyászoló gyülekezettel együtt annak főbejárata előtt. A gyászolók között az akkori híres orvostanárokon kívül ott lehetett látni *Trefort Ágostont*, a nagynevű közoktatásügyi minisztert, *Széll Kálmánt*, a neves közigazdászt, *Vörösmarty Ilona* férjét, akinek miniszterelnöksége idején hozták létre az állami gyermekvédelem intézményét. Ott volt *Csengery Antal*, a híres publicista, akinek jóval korábban, az 1848-as reformok előkészítésében volt jelentős szerepe. De az, aki jobban körülnézett, észrevette, hogy ott állott közel a koporsóhoz a nemzet egyik legnagyobb büszkesége, *Arany János*, az Akadémia főtitkára is. Az ország vezetői, a főváros lakossága és a kórház alkalmazottai igazgatójuktól, *Kovács Sebestény Endrétől* vettek végső búcsút, aki 63 esztendővel előbb, 1815-ben született Garamvezekényben.

Atyja falusi, evangélikus lelkész volt. Gimnáziumi tanulmányait a debreceni főiskolán végezte. Előbb jogot hallgatott Debrecenben 1835-ben, és el is végezte. Ezt követően atyjával közölte: *...„Az atyai akarat előtt bajoltam meg, midőn a jogi tanfolyamra jöttem és azt bevégeztem; engedd meg tebát, hogy saját bajlamaimat követve, most már az orvosi tudományokat tanulmányozhassam...”* 1835-ben be is iratkozott a Pesti Egyetemre orvostanhallgatónak, 1841-ben avatták orvostudorrá.

Saját erejéből kezdte és folytatta tanulmányait. Szorgalma, ügyes-

sége, fáradhatatlan munkássága által haladt és emelkedett pályáján. Nemsokára az orvosi oklevél elnyerése után a pesti gyakorlati sebészeti tanszéken tanársegéd lett és három évig dolgozott ott. A Természettudományi Társulat titkárává, majd 1846-ban a pesti orvosi kar tagjává választották. Az Első Magyar Felelős Minisztériumban 1848-ban az orvosi kar titkárává nevezték ki. Ebben a beosztásában

42. ábra. Kovács Sebestény Endre

végzett lelkes munkáját jelzi, hogy részt vett az orvosi ügy reformjának előkészítésében. Az orvosi kar választmányának útmutatásával ő dolgozta ki a tervezetet: „*Javaslat az álladalmi, közegészségi és orvosi ügy rendezéséről hazánkban*”. A következő évben a Pestvárosi Kórház sebészeti osztályának vezető főorvosa lett. 1850-ben a Pest-Budai Orvosegyesület másodtitkárává választották. Egyízben az egyetem rektori tisztét is betöltötte.

A magyar orvosi irodalomnak szorgalmas munkása volt. Közreműködött az *Orvosi Társaság* szerkesztésében. *Balassával* együtt kiadta a „*Kórodai előadásokat*”. Az irodalomtörténetnek is oka van rá,

hogy emlékét megőrizze, mert több nagy írónknak orvosa és barátja volt. *Vörösmarty Mihály, Bajza József, Garay János, Kemény Zsigmond, Vachot Sándor*, és sok más akkor élő, kiváló író választotta házi orvosának. *Garay Dr. Kovács Sebestény Endréhez* (Pest, 1845. jan. 18-án) című, 3 szakaszos, 79 soros költeményben magasztalta orvosa működését. A vers utolsó szakaszában *Garay* a következőket írta:

... „*De te, barátom, nem lépsz oldalammál
Mindig, s ha orvost lennék is bajomnak,
Orvosbarátot, mint nekem te voltál,
Alig hiszem, s oly bensőt, hűt, soha!
E szíves és önzéstelen barátság
Volt a cukorpor, melylyel labdacsid,
S még százszor inkább fájdalom kesercét
Megédesítéd, volt a kórözön
Hullámiban reményem horgonya,
S felüdülésem biztos gyámbota
Melyen barátod most eléd döcög,
Hogy egy meleg szót mondjon hálaul,
S e készszorításban, ha kell viszont,
Átadja szívét... ámde mit beszélék?
Hiszen barátságunk már kötve rég,
Csak koszorút hozott reá az új év.”*

1878. május 17-én a Vadászkürt szállóban egyik betegénél lett rosszul, majd a rosszulletet követő, rövid idő után meghalt.

Széles körű orvostudományi és gyakorlati munkásságot fejtett ki. Közleményei az Orvosi Tárbán, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésének évkönyveiben, nemkülönben az Orvosi Hetilapban jelentek meg. *Bene Ferenc* orvostanáráról 1858-ban az Orvosegyesületben emlékbeszédet tartott.

Mint ember, nagy köztiszteletnek és szeretetnek örvendett, mint orvos pedig sok szegény betegnek nyújtott ingyen segítséget és biztosított gyógyulást. Nagyon szerette kórházi betegeit és nemegyszer megtörtént, hogy elbocsátásuk alkalmával utazási költséggel is ellátta a szegényebbeket. Általában a kórházi orvosi munkára olyan nagy gondot fordított, hogy működését nem lehetett csupán a köte-

lesség szigorú teljesítésének tekinteni. Az nála igazi hivatás volt. 30 esztendőn keresztül munkálkodott ritka kitartással és szorgalommal. Szabadidejét sem használta fel, csak az utolsó években, amikor gyengélkedni kezdett. Akkor is rövid időre távozott el kórházából. Rendszerint már jóval a visszautazására kitűzött idő előtt újra megjelent a kórházban betegek gyógyítására.

Különös adottsággal tudott a nép nyelvén beszélni. Ritka tapintattal értett ahhoz, hogyan győzze meg vonakodó betegét egyszer a sebészeti műtét elodázhatatlanságáról, másszor a meghatározott életrend szükségességéről.

Kovács Sebestény Endre azonban nemcsak sok-sok ezer ismeretlen embernek, nemcsak kiváló írónak, hanem vezető politikuskok háziorvosa is volt. Ő kezelte *Deák Ferencet*, az „*öregurat*” mindvégig, egészen 1876. január 28-án bekövetkezett haláláig. Amikor 1873 tavaszán *Deák* betegségének („*bronchitis capillaris, pimelosis cordis*”) súlyosbodásával a Margitszigetre költözött, a Deák-párti képviselők a Ház nyári szünidejének megkezdése előtt *Kovács Sebestény Endréhez* intézett levelükben . . . „*a nagy szorgalommal, szakértelemmel és fáradhatatlan buzgalommal végzett gyógykezelésért elismerésüket és tisztelettel párosult köszönetüket fejezték ki . . .*

Több tudományos egyesület tisztelte meg tagságával. Egyébként is számos elismerésben és kitüntetésben részesült. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésein különböző tisztségeket töltött be, a rimaszombati XII. nagygyűlésen (1867) alelnök volt és 100 aranyat tűzött ki jutalmul a hazai gyógyfürdőket és ásványvizeket tárgyaló legjobb monográfiára.

1851-ben A Magyar Honi Földtani Társulat rendes és alapító tagja lett. A Természetudományi Társulatnak egyik alapítója, később másodtitkára, 1851-től kezdve pedig nyolc éven át alelnöke volt s annak megszervezésében oroszlánrészt vállalt magára. Ez arra az időre esett, amikor a szabadságharc bukása után nemzeti önállóságunk teljesen elveszett.

1868-ban az *Országos Közegészségi Tanács* alelnöke lett, majd 1870-ben elnöke egészen 1878-ban bekövetkezett haláláig. Részt vett a Tanács megalakítását tárgyaló értekezleten 1868-ban. Több fontos tervezeten dolgozó tanácsi bizottságnak volt az elnöke. Annak is,

amely az „*Allamorvosi közegek országos szervezéséről*” szóló törvényjavaslat-tervezetet készítette elő. A törvényjavaslatot a tanács hét teljes és 18 bizottsági ülésen tárgyalta. Az Országos Közegészségi Tanácsot elnökként képviselte a *Tisza Kálmán* által a közegészségügyi törvényjavaslat tárgyalására összehívott értekezleten (1875).

Kovács Sebestény Endre elnöksége idején az Országos Közegészségi Tanács számos nagyfontosságú kérdést tárgyalt, tervezetet és javaslatot készített. Ezek 1870–1878-ig – a többi között – a következő fontos közegészségügyi elméleti és gyakorlati, szervezési feladatokra terjedtek ki: az elmebetegügy rendezése; a fogászati gyakorlat szabályozása; az orvosi díjszabás; a közegészségügyi tanszék felállítása a Budapesti Egyetemen; a halottkémi utasítás; a kiütéses tífusz elleni védekezés; a temetkezési rendszabályok kidolgozása.

Hirtelen halálát szívburkon belüli ütőértágulat megrepedése okozta. A boncolást *Lenhossék József* végezte. A boncjegyzőkönyv vonatkozó része a következőket tartalmazta:

„... *A függőér a tüdőérrrel való kereszteződése után azon a helyen, a hol annak balszéle a jobb tüdőütőér szélével határos, 8 milliméter hosszú, függőleges basadékot mutat, melyen a szív összenyomásánál vér foly ki. (Aneurysma aortae descendens cum acriatione pericardii; rhexis aneurysmatis et pericardii, apoplexia cordis ex haemocardia)...*”

A Rókus kórház előtt *Navratil* tanár mondott búcsúbeszédet:

„... *E hely – mondotta – volt remek, dicső orvosi pályafutásodnak kiinduló pontja, ez tapasztalataidnak tárháza, melyből jótékony szellemed a haza legnagyobb fiára ép oly áldásosan sugárzott ki, mint a nép bármely igénytelen gyermekére...*”

A Kerepesi úti temetőben a fiatal orvosok, tanítványai nevében *Szárnyassy Béla*, Rókus kórházi orvos mondott búcsúbeszédet.

Az Akadémiában *Rózsay József* tartott emlékbeszédet (1879. április 28). Elmondotta – egyebeken kívül –, hogy *Kovács Sebestény Endre* „... *Jó hazafi volt. A hazának híven szolgált mindenkor. Akkor is, midőn a haza érdekeinek előmozdítása saját érdekeinek veszélyeztetésével járt. 1849-ben a szabadságharc leverése után az abszolutizmus minden egyesületi életet megszüntetett. A tudományos társaságokban is alig volt lehetőség az összejövetelre. A magyar természettudományi társulat fenntartása, működésének biztosítása sok-*

ban Kovács Sebestény Endre fáradhatatlan buzgalmának volt köszönhető. Az is, hogy a budapesti orvosegyesület valamikép feladatának meg tudott felelni . . .”

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXI. nagygyűlésén (Budapest, 1879. augusztus 28–szeptember 2.) Szabadffy János alelnök emlékezett meg róla. Kiemelte, hogy „*dr. Kovács Sebestény Endre tudós és gyógyművész volt; kitűnő szellemi tehetsége, lankadatlan munkássága és szakadatlan bűvárkodásra alapított orvosi tudománya által a hazai orvosok közt, mint csillag tündöklött . . .”*

Kevesen ismerték eddig nevét, működését. Pedig rászolgált az emlékezetre.

LUMNICZER SÁNDOR

(1821. március 29.–1892. január 30.)

Görgei Arthur tábornok 1849. február 21-én Debrecenben keltezett levelet kapott a „Hadministeri Egészségi Osztálytól.” A levél a következőket tartalmazta:

„...*Mindegyik táborban – a szükségelt egység és felelősség fenntartása tekintetéből csak egy főnök lehetvén – az Osztály ezennel jelenti: miszerint Tábornok úr által ajánlott Dr. Lumniczer Sándort a Hadügyminiszter Úrnak törzsorvossá leendő kineveztetés végett k. jóváhagyás reményében fölterjeszti*” . . .

Lumniczer már ekkor nem volt újonc a honvédseregben. 1848. márciusától július végéig a Pesti Egyetemen a tábori sebészetet adta elő. Augusztusban zászlóaljfőorvos, 1849 elején pedig törzsorvos, majd igazgató-orvos lett.

Aránylag ifjan, 28 éves korban érte ez a különösen megtisztelő ki-nevezés a még alig néhány éves oklevéllel rendelkező orvost, Lumniczer Sándort, aki 1821. március 29-én Kapuváron született. Atyja uradalmi jószágigazgató, nagyatyja Pozsonyban híres orvos, anyja Schoepf-Merei Ágost testvére volt. Elemi iskoláit és a gimnázium alsó osztályait Kőszegen magántanulóként, felsőbb iskoláit Pozsonyban és Sopronban végezte. Gondos nevelésben részesült. A magyar nyelven kívül németül, franciául, angolul és latinul is beszélt. Pozsonyban egy ideig Petőfi Sándorral is együtt tanult. Az orvosi tanfolyam első négy évét Pesten, az ötödiket Bécsben végezte. 1844-ben nyerte el Pesten az orvos- és sebésztudori oklevelet. 1846-ban Bécsben a szülészmesteri oklevelet is megszerezte. 1843–45-ig Balassa

János tiszteletbeli tanársegéde volt. Tanára a róla kiállított bizonyítványban a következőket írta:

„... *Kitűnt szellemi képessége, tudományos buzgalma, sebészműtői képessége és a betegekkel való részvételles bánásmódja által...*”
1845-től 1847-ig műtőnövendék Bécsben *Schub* klinikáján. 1847-ben műtői bizonyítványában *Schub* – egyebeken kívül – azt írta róla, hogy „... *mint jeles orvos – sebészi tudománya sok reá bízott fontos műtétekben kitűnt feltűnő ügyessége, szorgalma, férfiassága, példás moralitása által kiváló szakember...*”

Egy évig tanulmányúton volt Párizsban, Londonban és Zürichben; *Ricord, Blandin, Velpeau, Malgaigne* intézetében dolgozott.

Az 1848-as szabadságharc kitörése után azonnal a forradalom ügye mellé állt. *Görgey* hadjáratában is részt vett a schwehati, a kápolnai és az isaszegi csatában. 1849 júniusától a Hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke és a központi kórháznak műtője volt. Szükségesnek látta a magyar tábori orvosi ügy rendezését. Ezért utasításokat írt a tábori orvosok részére, amelyeket a téli hadjárat idején Kassán nyomtak ki, és ezek a központi hadsereg orvosaira kötelezők voltak.

Mint egészségügyi főnök a kormánnyal Szegedre menekült. Kolerában életveszélyesen megbetegedett. A fegyverletétel után Aradon internálták, büntetésből betegápolónak osztották be.

Megmenekülése érdekes ismeretség eredménye volt. *Böhm* osztrák hadseregorvos volt Aradon a főnöke. *Böhm*öt még Bécsből jól ismerte, annakidején Bécsben apróbb szívességeket tett neki. Hálából *Böhm* internálása idején igyekezett életét tűrhetővé tenni, majd kieszközölte, hogy hivatalos ügyben *Lummiczert* Pestre küldjék. Pestre érkezése után röviddel *Haynau* rémuralmának vége szakadt, újból már nem internálták, de minden nyilvános foglalkozástól, állástól eltiltották, ezért *Balassa* magához vette. Tanársegédje és helyettese lett. *Balassa* korábbi munkásságát is figyelembe véve most azt írta *Lummiczerről*, hogy „...*az orvosi gyakorlat terén még inkább nyílt ulkalma Lummiczer Sándor dr.-t mint orvosi ismeretek és gyakorlati avatottság tekintetében otthonos, mint sebészi és műtői tekintetben kitűnő szakembert megismerni*”... A kitűnő szakembernek azonban még sok nehézséggel kellett megküzdenie.

Nem véletlen, hogy „...*már az 50-es évek elején munkás tagja*

volt annak a körnek, mely Balassával az élén a haladást tűzte ki célul az orvosi élet és tevékenység minden terén. Az elnyomatás: minden szabad mozgást, társulati életünkre, a tanítás szabadságára, tudományunk intenzívebb művelésére, szabadelvű reformok, korszerű újítások behozatalára, tudományos intézeteink fejlesztésére;

43. ábra. Lumniczer Sándor

közegészségügyünk rendezésére stb. irányzott törekvést már csirájában elfojtott . . .”

1860-ban a MÁV gyári pályaoorvosként alkalmazta. 1861–64-ig a Rókus Kórház második sebészeti osztályát vezette díjazás nélkül. 1864-ben rendes főorvos lett. Ezt megelőzőleg 1862-ben, újabb tanulmányúton volt Londonban, Párizsban és Bécsben. 1868-ban magántanárrá képesítették „erőművi sértések taná”-ból, 1872-ben pedig a Pesti Egyetemen rendkívüli tanár lett. 1880-ban meghívták a második sebészeti kórodai tanszék vezetésére. Kereken 60 éves volt, amikor tanszéket kapott.

Azonban jóval korábban már élénk orvostársadalmi tevékenységet fejtett ki. 1862-től 1868-ig a Királyi Orvosegylet első titkára, 1880–86-ig alelnöke, majd elnöke, 1890-ben tiszteletbeli tagja (1880-ban alapító tag) lett. Az 1866-ik évi hadjáratból hazahozott sebesülteket nagy gonddal gyógykezelte és ápolta. Az *Országos Közegészségi Tanács*nak 1868-ban lett a rendes tagja, 1878-ban másodelnöke, 1881-ben elnöke, 1883-ban és 1888-ban újból elnöke. Az elnöki tisztséget 1892-ben bekövetkezett haláláig töltötte be.

Részt vett a Tanács alakuló ülésén 1868-ban. Jegyzője volt az egészségügyi törvényjavaslat kidolgozására kiküldött egyik, és ezenkívül több fontos közegészségügyi tervezetet megalkotó bizottságnak.

Elnöksége idején számos tervezetet, javaslatot készített a Tanács, ezek közül a fontosabbak a következők: egyleti orvosi ügy szabályozása; törvényhatósági és törvényszéki orvosi tiszti vizsgák szervezése; a fővárosi vízvezeték közegészségügyi ártalmainak elhárítása; a fővárosban előforduló tejhamisítások megakadályozása, a trachomajárvány leküzdése; a trachoma elleni védekezés; a himlőoltási és állategészségügyi törvényjavaslat előkészítése; országos himlőoltóanyag-termelő intézet felállítása; romlott vagy hamisított italok forgalmának szabályozása; influenzajárvány elleni védekezés; a vasúti járványügyi szabályzat bírálata; mérég és gyógyszeranyagokkal való kereskedés; himlőnyirok forgalombahozatala; gyári orvosok alkalmazása és az üzemi elsősegély-nyújtás megszervezése; a tápszerek és italok hamisításának könnyebb felismerésére utasítás készítése; nemzetközi kolera-értekezlet összehívása.

Értékes munkásságának elismerésül: még 1869-ben a Jász-Kun kerületi Orvos-Gyógyszerész Egysület tiszteletbeli tagjává, korábban Pozsony város tiszteletbeli főorvossá választotta; az 1878. évi párizsi egészségügyi kongresszuson Magyarországot képviselte; 1885-ben főrendiházi tag, 1889-ben pedig a Bécsi Orvosegyesület levelező tagja lett.

Munkakedvét a testét, lelkét emésztő kór sem csökkentette. Tuberkulózisban szenvedett. Nyolc évig birkózott szervezete a gümőkórral, míg végleg legyőzte a betegség. 1892. január 30-án halt meg. Már három hónappal halála előtt annyira súlyosbodott az állapota, hogy hangosan beszélni sem tudott. Bár mindig szenvedélyes dohányos volt, orvosai eltiltották még a szivarkától is. A halál bekövetkezése

előtt három nappal közölte hozzátartozóival: . . . „Meglátjátok, nem fogok többé felkelni” . . .

Lumniczer mint orvos, tudós, oktató és mint ember egyaránt kiváló volt. A betegvizsgálatban a tüzetesség, a gyógykezelésben pedig olyan példamutató lelkiismeretesség jellemezte, amely a legapróbb részletekre is kiterjedt. Műtéceit higgadtan, nagy nyugalommal végezte. Tudományos munkásságát az a világos logika jellemezte, mellyel a megfigyelés eredményeit végső soron levonta.

. . . „Késhez csak akkor nyúlt, ha elkerülhetetlennek s a beteg jól felfogott érdekében levőnek találta. De nem késett vele, nem riadt vissza még a legnagyobb technikai nehézségektől sem, ha egy beteg életének megmentése forgott szóban. Nem vadászta a színpadi hatást; csak a beteg tartotta minden érzékét fogva . . .”

Bensőséges barátság fűzte Balassához, akit hasonlóan mély ember- és tudományszeretet jellemezett. A haladásnak – akár csak Balassa – őszinte, lelkes híve volt. Klinikai előadásaiiban mindig alaposágra, ugyanakkor a lényegre törekedett. Legfőbb büszkesége az volt, ha tanítványaiban a tudományos önálló kutatásra kedvet tudott ébreszteni. Tanítványainak sorsát szíven viselte.

Mély nyomokat hagyott a sebészeti szakirodalomban is. Alig van a sebészetnek olyan fejezete, amelyet értékes adatokkal, tapasztalatokkal ne gazdagított volna. Művei európai színvonalúak voltak. Elismerték azokat mind itthon, mind a külföldön. Irodalmi működése összenőtt az Orvosi Hetilap történetével, amelynek megindításától kezdve munkatársa és többször, *Markusovszky* távollétében, helyettes szerkesztője volt.

A lap hasábjain jelentek meg hosszú gyakorlatának tapasztalatai, tudományos munkásságának eredményei. Dolgozatai között, amelyeknek jelentős része a külföldi folyóiratokban is megjelent, a következők találhatók: az ivarszervek kóros elváltozásairól és gyógykezeléséről; a női kórok tárgyi vizsgálatairól; az erőművi bántalmakról; a légcsőmetszésről; korcs-ízületeknek ércsodrony alkalmazásával való kiirtásáról; a csontokon alkalmazott fémvarratról; a nyakcsigolya-törés-, hasbalövés eseteiről; a *Lister*-féle gyógyeljárás és a *Koch*-féle szer hatása körül gyűjtött tapasztalatokról.

Több emlékbeszéd (*Balassa*, *Schoepf-Merei*) megtartása fűződik a nevéhez. Jelentéscet készített kórházi sebészi észleleteiről. Több el-

nöki beszédet tartott az Orvosegyletben. Mint főrendiházi tag is felszólalt a törvényhozásban a hatósági orvosok kinevezésével foglalkozó vitában.

Hosszú időn át általános orvosi gyakorlattal is foglalkozott. Élete javában a sebészetet, mint kizárólagos szakmát nem művelhette. Az egész sebészetben mégis otthonos volt. Ezt lankadatlan szorgalmának és tanulmányvágásának, állandó tanulásának köszönhette.

A tudomány és a korral való haladás iránti kötelességét vélte azal leróni, hogy német vagy angol sebészek eljárásait is – kellő tapasztalat után – szívesen honosította meg.

Az executiv sebészetben óvatos, lassú, de szépen dolgozó műtő volt, aki szívesen vette, ha jó tanácsokkal látták el és a felmerült műtéti bonyodalmak megoldásában támogatták. Mint orvos mindenki iránt nyájas és szívélyes volt. Az orvosi közélet terén, amennyire alkalma nyílt rá, serényen és szívesen dolgozott.

Halála nagy vesztesége volt a magyar orvostudománynak. Nagy orvos, jó ember, eredményes kutató és tanár volt, akire mind tanártársai és tanítványai, mind pedig betegei a legnagyobb hálával emlékeztek vissza.

MARKUSOVSZKY LAJOS

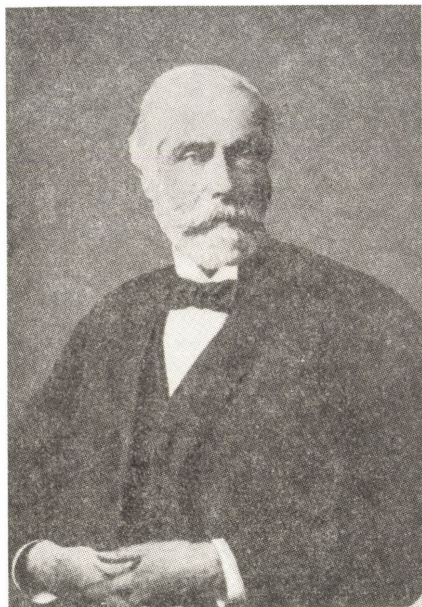
(1815. április 25.–1893. április 21.)

A kiegyezést követő években néhány tekintélyes, javakorban levő úr gyűlt össze egyszer-másszor megbeszélésre Pesten a szívesen látogatott *Michalek*-féle étteremben. A vendéglő a Dorottya utcában, a régi *Vogel*-féle házban (később a Hitelbank, ma a Pénzügyminisztérium helyén) volt. Itt vetette meg gyökerét az a szűkkörű társaság, amely később már meghatározott napokon – szombatonként – szokott együtt vacsorázni. A társaság tagjai között: *Markusovszky Lajos*on és *Balogh Kálmán*on kívül csakhamar ott lehetett látni *Korányi Frigyes*t, *Tban Károly*t, *Lumniczer Sándor*t és *Csatáry (Grósz) Lajost* is. Együtt azokat, akik mindennél előbbre való kötelességüknek tekintették, hogy a magyar orvostudományt, a hazai közegészségügyet nemzetközi színvonalra emeljék. Akkor, amikor *Michalek* éttermét a Szervita térre helyezte át, a szombati társaság a Nemzeti Kaszinóba, ennek egyik különtermébe vonult, amelynek *Marchal* volt a bérlője. Ezért a baráti kört, amely később a *Markusovszky*-társaság lett, éveken át *Marchal*-társaságnak nevezték.

Ma már talán sokan nem is tudják, hogy nem volt olyan orvosi közügy, amelyre ennek a körnek a figyelme rá ne terelődött volna. Ugyanakkor alig kerülhetett olyan nagyobb, egészségügyünket érintő gondolat vagy tervezet napirendre, amely nem abból a társaságból indult volna ki. Tárgyalták itt mind az új tanszékek létesítését, mind a megüresedett betöltését. De nem feledkeztek meg az egyetemi építkezésekről sem, s szívesen látott vendég volt körükben mindig *Weber Antal* műépítész, az egyetemi építkezések vezetője is. Lassanként bővült másokkal, főként fiatalokkal a „*juvenes optimae spei*”-

vel a társaság köre. Ennek megalapítója és vezetője *Markusovszky Lajos* volt, aki egész életének munkásságát a magyar orvostudomány és közegészségügy fejlesztésének szentelte.

A bécsi kongresszus évében, 1815-ben született Csorbán, Liptó megyében. Középiskoláit Rozsnyón és Késmárkon végezte. 1834-ben

45. ábra. Markusovszky Lajos

iratkozott be a Pesti Egyetemre orvosnövendéknek. Atyjának kedvezőtlen anyagi viszonyai miatt 1837-ben abbahagyta orvosi tanulmányait. *Festetics László* gróf családjában vállalt nevelői állást. Megnyerte a család rokonszenvét és jóindulatát. Segítették, újra nekifoghatott orvosi tanulmányainak. 1844-ben nyerte el az orvostudori oklevelet. Ezután *Stábly Ignác* ajánlatára *Balassa János* segéde lett. A szabadságharcban *Görgey Arthur* orvosaként vett részt. Akkor,

amikor *Görgey* az ácsi csatában megsebesült, *Markusovszkyt* Komáromba vezényelték a tábornok kezelésére, ezt követően törzsorvosként kísérte *Görgeyt* Aradra, Világosra, majd Nagyváradra és Klagenfurtba. Mindez nagy „bűn” volt abban az időben. A megtorlás nem is maradt el. *Tognio*, az orvosi kar akkori dékánja, felfüggesztette *Markusovszkyt* állásától. Még bútorait is kidobáltatta klinikai lakásából. *Balassa*, aki éppen ez idő tájt szabadult a fogságból, *Markusovszkyt* magához vette magánasszisztensnek. Két évvel később a Pesti Egyetemen magántanárrá kívánta magát képesíttetni, de leküzdhetetlen akadályba ütközött. Ez az áttörhetetlen fal vallása volt: a protestáns jelöltet kérelmével elutasították.

A visszautasításat sem szegte azonban kedvét. 1857-ben megalapította az Orvosi Hetilapot. Az ezt követő esztendőben, 1858-ban pedig külföldi egyetemeket tanulmányozó körútra ment. Hosszabb időt töltött Angliában. *Simpson* edinburghi klinikáján gazdag tapasztalatokra tett szert.

Az Orvosi Hetilap fennállásának 25 éves évfordulóján tartott pohárköszöntőjében szemléletes módon emlékezett meg *Korányi Frigyes* az alapítás idején uralkodott társadalmi és egyéb viszonyokról. A következőket mondta:

... „Ilyen viszony létezése ünnepi bangulatba juttatbat bárkit is, hát még minket, öregebbeket, kik a 25 év előtti állapotokat is színről színre ismertük, melyeknek sivár földjén tűzte ki *Markusovszky Lajos* az Orvosi Hetilap zászlaját! Furcsa idő volt az, mi is alig tudjuk már elképzelni, akik megéltük!

Az „Orvosi Tár” 1848-ban megszűnt létezni és következett egy időszakasz, amelyben Magyarországnak nem volt magyar orvosi folyóirata, nem volt orvosi egylete, általában semminemű orvosi gyülekezetei, nem láttuk egymást; nem hallottunk egymás tudományos törekvéseiről, úgy éltünk, mint egy koromsötét éjben 1848 után teljes kilenc évig. Kilenc év az orvosi tudomány fejlődésének azon soha nem létezett időszakában, midőn az ezredéves tudománynak minden tana és nézete fel lett forgatva, midőn *Rokitansky*, *Skoda*, *Virchow*, *Du Bois Reymond*, *Claude Bernard*, *Helmholtz*, s a reformátorok hosszú sora naponkint gyarapították az újkori tudományt, midőn minden elmulasztott nap bérccé növelte a pótlandók halmozát. Ezen időszakban némult el a magyar orvosi sajtó s a tudomány

tengerén végbemenő zajlásról csak egy-egy partot mosó hullámnak balk zajából, vagy valamely idegen lobogó alatt baladó hajó által értesültek nálunk a tágabb orvosi körök. – Igaz, hogy az egyetemen tér nyitattott a tudomány művelésének, de azon föltétel alatt, hogy az ne legyen magyar, választásunkra volt hagyva, lemondani nemzeti jellegünkről, vagy a haladásbani részvételről. Fiaatalabb kartársaink mesének hibetnék, pedig való, hogy tanítási engedélyt nyerni egyikünknek 48ki viselt dolgai, másoknak vallási felekezetiése, egy barmadiknak magyarosra változtatott neve, sőt néha hosszú szakála, vagy nem elég hosszan felnyúló kalapja miatt nem lebetett s hogy formális conventiculumokat tartottunk titokban, melyeknek egyikén Lummiczer barátom sebészi dolgokra tanított bennünket, Hirschler mikroszkópiába vezetett be egy néhány adeptet, én pedig a mit Lummiczer és Balassától tanultam, az akkor katonakórház gyanánt használt Ludoviceum pincéjében adtam tovább néhány, az én tanítással is megelegető növendéknek . . .”

Markusovszky ösztönzésére alakult meg az Orvosi Könyvkiadó Társulat is, amelynek sokáig titkára, később elnöke volt. 1863-ban az Akadémia levelező, 1890-ben pedig tiszteleti tagja lett. 1867-ben Eötvös József meghívta minisztériumába. Osztálytanácsossá nevezte ki és az orvosi tanulmányi ügyek vezetésével bízta meg.

1868-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjeként lett tagja az Országos Közegészségi Tanácsnak. Részt vett 1868-ban a Tanács alakuló ülésén. Elnöke volt a törvényszéki orvosi tisztí vizsgák megszervezését előkészítő bizottságnak. Több tanácsi bizottság munkájában vett részt, olyanokéban, amelyek egytől-egyig rendkívül fontos tervezeteket (az egészségügyi törvényjavaslat, a gyógyszerészeti rend, a szegedi árvíz közegészségügyi veszélyeinek elhárítása stb.) dolgoztak ki. 1875-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjeként részt vett a Tisza Kálmán által a közegészségügyi törvényjavaslat megvitatására összehívott ankéton.

Egyébként is sokat dolgozott a hazai orvostudomány fejlesztéséért. Elnöke volt az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi Kongresszusnak.

Nagy érdeme, hogy a Budapesti Egyetem orvosi fakultásait és klinikáinak egy részét mintaszerű, új épületekben helyezték el.

1892-ben ment nyugdíjba. Az orvosi kar nem sokkal azután tiszteletbeli tanárrá választotta.

Eredményekben gazdag életének munkásságát és jellemvonásait a következőkben lehet összefoglalni. Elsőként említjük az állhatatosságot, sokoldalúságot és nyíltságot. Azok, akik az 1850-es évek német szellemének uralmát a bőrükön érezték, tudták, hogy az akkori irodalom barátainak nemcsak a vállalt nehézségekkel, hanem a kérlelhetetlen előítéllettel is meg kell küzdeniök. *Markusovszky* nem csüggedt és megérte azt, hogy az Orvosi Hetilapot, amelyet később már az ifjabb nemzedék lelkes gárdája is támogatólag vett körül, a külföld is elfogadta, méltányolta. Éspedig nem is az utolsó helyen.

Markusovszky Eötvösnek kedvelt embere volt. *Eötvös* halála után épp oly kitüntető bizalommal ragaszkodott hozzá annak családjá, akár csak életében *Eötvös* maga. Nemcsak háziorvosnak, hanem a család közvetlen tagjának tekintették. *Eötvös* utódja, *Trefort*, akihez *Markusovszkyt* sógorsági kötelék is fűzte, szintén melegen ragaszkodott hozzá. Szerette, becsülte őt. *Trefort* minisztersége utolsó éveiben már nemcsak az orvosi egyetemek ügyeivel foglalkozott, hanem a minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetőjeként a többivel is.

Közlékeny nyíltsága tette, hogy társaságban egyike volt a legkedveltebbeknek és mindenki, akivel bel- vagy külföldön érintkezett, az első találkozáskor felismerte benne a jelentékeny embert. A mézes-mázaskodás nem volt természeté. Az emberekről és a tárgyakról köntörfalazás nélkül szokta megmondani véleményét, sem durva, sem cinikus azonban sohasem volt. Még öltözetében is csak az egyszerűt kedvelte. Szíve tele volt emberszeretettel. Egyetlen emberfajtától irtózott: a léhák és hypokraták fajtájától. Munkabírása rendkívüli volt, annak ellenére, hogy sokat betegeskedett, állandó álmatlansággal küzdött és gyakori kínzó fejfájások gyötörték. Akárhányszor egy adag morfin befecskendezésével kellett megszereznie a lehetőséget a tovább dolgozáshoz.

Korányi Frigyes, jó barátja és harcostársa a következőképp jellemezte: . . . „*Elmondom, hogy milyen embernek ismerem én őtet. Hallotta-e valaki, hogy ő a magyar hazának dicséretet zengett volna, ballotta-e hogy magyar genialitásunknak, vitézségünknek, pengő sarkantyúinknak és színgazdag vitézkötéseinknek tömjénezett volna?* –

ORVOSI HETILAP.

HONI ÉS KÜLFÖLDI GYÓGYÁSZAT ÉS KÓRBUVÁRLAT
KÖZLÖNYE.

—•••••

SZERKESZTI

Dr. MARKUSOVESZKI LAJOS.

—•••••

1857.

JUNIUS-DECEMBERI FOLYAM

PEST 1857.

MÜLLER EMIL KÖNYVNYOMDÁJA.

IND. TIV. 1. 17. 57.

46. ábra. Az Orvosi Hetilap első számának címlapja (1857)

azt hiszem soba nem; de igenis ballotta nem egyszer, hogy szidta mint a bokrot, úgy bánt el vele, mint saját legjobb barátaival, kiket szinte nem szokott édes ömlengések és dicséreték árával elborítani; annál többet magasztalta a német tudományosságot, az angol energiát, a francia mozgalmasságot, a norvég puritanismust, szóval egy rakás külföldi erényt, s így nem csuda, hogy az ő hire elment, mint idegen bálványoknak áldozó istentelen és süjtástalan emberé és sikerült neki ezen külső kerítés megett oly ügyesen elrejtteni istentelen és süjtástalan munkásságát, hogy bátran kérdezem, hányan vannak az orvosi testület korlátain kívül, a kik tudják, hogy midőn Magyarországban a magyar orvosi irodalomnak még csirája is elhalt, körülöttünk pedig egy új orvosi tudomány fejlődött, új eszmemenettel, új módszerekkel, új eszközökkel, melyek új fogalmakhoz vezettek, ezek számára azonban még csak magyar szavakkal sem birtunk, hogy ekkor Markusovszky megalapította az Orvosi Hetilapot, erőket gyűjtött maga körül, velük kezét fogva behozta a külföld baladásának gyümölcsét, elbintette magvát, új erőket ösztönzött és nevelt önálló munkára, tért adott és nyelvet fejlesztett a magyar orvosi művelődés számára; s hányan tudják még az orvosi körökön belül is, hogy a szerkesztőnek acél idegei sokszor a szakadásig lettek megfeszítve a szellemi munkában, melyet hazájának és a tudománynak szentelt?” . . .

Nyugdíjaztatása alkalmával a budapesti orvostanártestület 1892. november 15-én üdvözlő iratot küldött Markusovszkynak. A levelet Korányi Frigyes fogalmazta. A levél – a többi között – a következőket tartalmazta:

... „Az orvosi tudomány az exact bűvárlatok termékenyítő melegének hatása alatt állott mindenütt a polgáriasult világban. Bécsnek úttörő nagy orvosai még tündöklöttek az egyetem egén, Németség orvosi tudománya már új utakon vezette tovább a baladást, Franciaországból a kórtan ősidőtől keresett ismeretének, a kórtani exact bűvárlatnak jutottak hozzánk első bajnalsugarai, mi tettvágytól dagadó kebellet néztünk tanintézeti és tanítási állapotainkra, törekvéseink egyik-másik ponton kezdtek felszínre törni, de az erőfeszítések elszigeteltek és szegénysikerűek maradtak, elbogyatva, támogatás nélküli küzdelemnek merülve éreztük magunkat és ha egyes szakokban egyetemünknek tudományos erők és eszközök rendelkezésére bocsáttattak is, az oly módon történt, hogy választanunk kellett a

tudomány és a nemzeti érdek között. A tudományt csak hazai anyanyelvünk megtagadásával engedte művelni az abszolút kormányzat . . .”

Mindezzel *Markusovszky* mit sem törődött. Biztos volt abban, hogy a nagy megpróbáltatásoknak, a sok-sok munkának, kemény küzdelemnek meglesz a gyümölcse. S nem is csalódott. A kitűzött célt elérte, s nemcsak megérte rendkívül sokoldalú szerkesztői, szervezői, tudományos és szakirodalmi munkássága gyümölcseinek a beérését, de még élvezni is tudta azt.

200-nál több cikke, tudományos dolgozata látott napvilágot. Ezek a közlemények igen széles látókörrel és sokoldalúságról tanúskodtak. Az orvosi elméleti és gyakorlati cikkeken (lágýtájéki rákos beszűrődés, ütédaganat, vagy álképlet, méhvérzések, végbélrepedés, orvosi gyakorlati casuistika) kívül számos foglalkozik az ifjúság nevelésével, az oktatással, a katonaoorvosok s általában az orvosok képzésével, a szakorvosi képesítéssel és az egyetem újjáépítésével, intézcetneik építésével, új egyetemek szervezésével. Nem került el a figyelmét a járványok elleni védekezés, a főváros környezetegészségügyének, vízellátásának és a gyógyfürdők fejlesztésének a szükségessége sem. Megemlékezett *Schoepf-Merey Ágostonról*, *Semmelweis Ignác Fülöp-ről*, *Sauer Ignácról*, *Bugát Pálról*, *Balassa Jánosról* és *Eötvös József-ről*. Sokat foglalkozott hazánk közegészségügyével és a közegészségügy rendezésével.

Markusovszky élete végefelé éveken át súlyos szívbajban szenvedett, amely mindannyiszor ágyba döntötte, valahányszor erősebb izgalomnak vagy megerőltetésnek tette ki magát. Betegsége 1893. elején annyira rosszabbodott, hogy *Kétly* és *Korányi* tanácsára Abazziába utazott. Itt eleinte javult is az állapota. Nem sokkal később *Glax* tanár, aki ott kezelte, aggodalomkeltő tünetekről adott hírt, *Kétly* azonnal leutazott, közben a beteg állapota újból javult, mely azonban már csak látszólagos volt. *Markusovszky* 1893. április 21-én örökre lehunyta a szemét.

Tban Károly Markusovszky halálhírének vétele után a kémiai előadás kezdetén hallgatói előtt a részvét meleg hangján emlékezett meg az elhunytól. Elmondotta, hogy *Markusovszky* feltűnés nem keltő, áldásos működésével a közoktatásban és az orvosképzésben egyaránt elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A temetésen, amely 1893. április 23-án Abazziában volt, megjelent

Görgey Arthur tábornok is. A sétányokra felügyelő bizottság elhatározta, hogy a „*Ferenc József*” sétány egyik szakaszát „*Markusovszky*” sétánynak nevezi el. A Vas megyei Keményegerszegen helyezték örök nyugalomra.

Markusovszky voltaképpen félbemaradt sebész volt. *Voltaire* szerint annak, aki hazáját szolgálja, nincs szüksége ősökre. *Markusovszky* is bebizonyította, hogy országos nagy ügyet, a tudomány ügyét, hogyan lehet nagyon eredményesen szolgálni a tudomány hivatalos fémjelzése nélkül.

Az Akadémián 1896. április 27-én *Högyes* tartott emlékeztetőről beszédet, melyet a következőkkel fejezett be:

„... *Kevés olyan ember van, akinek létezése tartós nyomokat hagy halála után. Elhunyt tagtársunk és tisztelt tagunk e kevés kiváltságosok közé tartozott. Az Orvosi Hetilap, a Magyar Orvosi Könyvkiadó-társulat, az Országos Közegészségi Egyesület megalapítása, a magyar orvosi és természettudományi oktatásnak és büvárkodásnak lendületbe hozatala és ezáltal az orvosi tudomány első magyar iskolája alapjainak lerakása oly alkotások, amelyeket művelődéstörténetünk mindenkor hálásan fog, részben teljesen, részben sok tekintetben elsősorban az ő nevéhez kapcsolni.*” ...

MÜLLER KÁLMÁN

(1849. március 8.–1926. november 4.)

Az orvostudománynak természettudományos művelése, amely tulajdonképpen *Bichattal* kezdődött, hazánkban nehezen tudott fejlődésnek indulni. A múlt század második felében megváltozott a helyzet, a magyar orvostudomány is hatalmas fejlődést ért el, s a Budapesten 1909-ben megrendezett XVI. nemzetközi orvosi kongresszuson a földkerekség minden tájáról nagy számban idesereglett, nemzetközi hírnevű orvostudósok elismerték::: elértük a nyugati orvostudomány magas színvonalát.

Az *Iliasban* olvasható, hogy . . . „*egy orvos anyyi, mint sok ember együtt . . .*” Ismeretes, ez azt kívánja kifejezni, hogy a jó orvos sok különböző egyéni jó tulajdonságot egyesít magában, működése ezáltal válik különösen értékesé.

Ilyen orvos volt a XIX. század utolsó és a XX. század első negyedének egyik jellegzetes vezető, orvos egyénisége: *Müller Kálmán*.

1849. március 8-án született Pesten. Orvosi tanulmányait itt és Bécsben végezte, ahol *Bamberger* tanár klinikáján volt segédorvos, majd külföldi tanulmányútra indult. Annak befejeztével a fővárosban gyakorló orvosként telepedett le. 1875-ben nyerte el a Budapesti Egyetemen a magántanári képesítést. Szélesebb körben akkor vált neve ismertté, amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Budapesten tartott XX. vándorgyűlésén (1879. aug. 29–szept. 2.) „*Létért való küzdelmünk és a társadalom*” címmel megnyitó beszédet tartott. Ettől kezdve pályája egyre felfelé ívelt. Mind több és több hivatalos, közéleti és orvostársadalmi tisztségre nevezték ki vagy választották meg.

1879-től 1892-ig a műgyetemen megbízott tanárként az építési egészségtant adta elő. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szombathelyen rendezett XXI. vándorgyűlésének (1880. aug. 21–27.) titkára volt. 1880-ban a Budapesti Orvosi Kör alelnökévé és az országos segélyegyletének elnökévé választották. 1881-ben a Dunabalparti közkórházakhoz napidíjas főorvosként kapta kézhez a ki-

47. ábra. Müller Kálmán

nevezést. 1883-ban egyik megalapítója és 1883–1885-ig főtitkára volt az Orvosi Továbbképző Tanfolyamnak, a szűnidei orvosi kurzusnak. 1888-ban ugyanennek elnöke lett. 1884-ben a Budapesti Egyetem orvosi karán az egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet és jelleget kapta meg. 1885-ben az egyetem bölcsészeti karán az egészségtan előadásával bízták meg. Még ugyanebben az esztendőben az országos orvosi és közegészségügyi kongresszus vezértitkári teendőit is ellátta. 1887-ben a Rókus Kórház volt igazgatóját, *Gebhardt Lajost* fővárosi tisztifőorvossá választották meg, a megüresedett kórházi igazgatói állást *Müller Kálmánnal*, az akkori fiatalabb, magyar orvosnemzedék egyik legtehetségesebb tagjával töltették be. 1890-ben kettős megtisztelte-

tésben részesült: az Igazságügyi Orvosi Tanács tagjává nevezték ki, és a Budapesti Gyakorló Orvosok Segélyegyletének elnökévé választották. 1891-ben alapítója és elnöke lett a közkórházakból kibocsátott szegénybetegek gyámolítására létesített „*Samaritanus*” egyesületnek, és tagja a Vöröskereszt Egyesület orvosi tanácsának. Ugyanebben az évben elnökévé választották az Országos Balneológiai Egyesület orvosi szakosztályának is. 1893-ban alapítója, egyben elnöke is a Közkórházi Orvostársulatnak. 1894-ben a Budapesten tartott VIII. nemzetközi közegészségi és demográfiai kongresszus főtitkára volt. 1896-ban a millencumi kiállításon a „*Gondviselés*” Egyesület közegészségügyi csoportjának az elnöke. 1901-ben az „*Erzsébet*” Szanatóriumi Egyesület igazgatósági tanácsának tagja, 1902-ben a főrendiház tagja lett. 1903-ban a tisztiorvosi vizsgák budapesti bizottságának elnökévé és közegészségtanból vizsgáztatójává nevezték ki. 1904-ben az „*Erzsébet*” Szanatóriumi Egyesület építő bizottságának elnöke. 1906-ban egyik alapítója és elnöke volt a „*Gondviselés*” *Apolókat Képző Egyesület*nek, majd ebben az orvosi tanács elnökévé választották. 1907-ben a Budapesti Királyi Orvosegylet tuberkulózis bizottságának alelnöke.

1906-ban Lisszabonban megválasztották a Budapesten tartandó XVI. nemzetközi orvosi kongresszus elnökének. A kongresszust 1909-ben rendezték meg, szervezője Müller volt.

1911-ben kérte, hogy kórházi igazgató főorvosi állásából nyugdíjazzák; ez meg is történt, azonban ezután sem pihent. 1912-ben egyik hivatalos magyar képviselő volt a Párizsban megtartott nemzetközi egészségügyi konferencián. Itthon pedig továbbra is élénk tevékenységet fejtett ki a tbc. elleni küzdelem kormánybiztosaként. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezletet is ő készítette elő, ő szervezte meg, annak megnyitóján azonban már betegsége miatt nem vehetett részt.

Mozgalmas, fáradhatatlan orvostársadalmi és közéleti tevékenységén kívül szakított időt az orvostudományi búvárkodásra is, kb. 40 irodalmi és tudományos műnek a szerzője. A magyar nagy belgyógyászati kézikönyv munkatársa volt. Munkái között nemcsak a belgyógyászati jellegűek (az álfehérvérűségről, adatok a *Bright-kór* tanához és kezeléséhez, a heveny sárga májsorvadás, a vándorlép, a szövetségi májlob, az ütőérményedés) értékesek, hanem a tuber-

kulózással foglalkozók is találhatóak. Több fontos egészségügyi szervezési dolgot is keltett figyelmet nemcsak szűkebb orvosi, hanem a magyar egészségügy fejlődését figyelemmel kísérő, azzal törődő egyéb szakkörökben is. Egészségügyi szervezési cikkei közül főként a kórházszervezéssel foglalkozók (a Rókus Kórház újjáépítése, a fővárosi kórházügy jövője, az új Rókus Kórház, a budapesti két új kórház) emelhetők ki. Nem került el figyelmét azonban a munkások egészségügye vagy az orvosok társadalmi tömörülésének fontossága (a Budapesti Orvosok Szövetségének feladatairól) sem.

Szűkebb baráti körével, a *Markusovszky*-társaság tagjaival együtt kiadta a „*Magyar orvosi tudomány mesterei*” című művet. A névtelen bevezetést ő írta, melyben tulajdonképpen pontos korrajzot adott. Megemlékezett benne *Balassa János*ról, *Markusovszky Lajos*ról, *Semmelweis Ignác Fülöp*ről, *Korányi Frigyes*ről és *Fodor József*ről. Orvos-nagyjainkat elsősorban egészségügyi szervezőként és emberként mutatta be. Ebből a remekbe szabott bevezetésből érezni lehet, miként látott, gondolkodott ő maga is, s megítélése szerint hogyan szolgálták és hogyan szolgálhatják legjobbjaink példamutatásai nyomán a magyar orvosok hazájukat és az orvostudomány fejlődését.

Müller különös érdeme, hogy mind a fővárosi, mind pedig az egész ország kórházainak fejlődésére nagy befolyással volt. Az, aki összehasonlítja a főváros kórházi és általában betegápolási helyzetét azzal, amikor *Müller* a Duna-balparti kórházak igazgatását átvette, az azt követő tízéves fejlődéssel, amikor már 3000-re emelkedett a kórházi ágyak száma, világosan látja érdemeit, amelyeket bel- és külföldön egyaránt elismerték. Az eredmények *Müller* céltudatos, erélyes vezetésének és szervezőképességének voltak gyümölcsei. A fővárosi kórházaknak fejlődése kihatott az ország egyéb helyein létező kórházakra is. Azok tervezésében és megszervezésében közvetlenül részt vett mint az *Országos Közegészségi Tanács* kórházügyi szakelődője.

Az egészségügyi érdekek következetes érvényesítése fejeződött ki abban is, hogy *Müller* nem szűnt meg egy pillanatra sem a fővárosi hatóságoknál élvezett tekintélyét az egészségügy fejlesztésére felhasználni. 1890-ben kieszközölte a veszettségre gyanús betegek felvételét a fővárosi közkórházakba. Ezzel megtörtént az elhatározó lépés a hazai *Pasteur*-féle intézet megszervezésére. Jelentős része volt abban

is, hogy az István Kórházban trachoma-osztály létesült. Az osztály vezetése a kormány szakközegének kezébe került. Megteremtődött tehát a feltétele annak, hogy az ország fertőzött vidékeire kiküldött trachoma-orvosok előbb az osztályon megfelelő ismereteket szerezzenek és a trachoma gyógykezelésében kellő gyakorlatra tegyenek szert.

Sok tudással, körültekintéssel, tapasztalattal, egyszersmind erélyllyel irányította a vezetése alatt álló kórházakat. Szabályozta az orvosok, a tisztviselők, az ápolók és az egyéb kórházi alkalmazottak szolgálatát. Még éjszakánként is nem egyszer sorra látogatta a hozzá tartozó kórházakat. Elkészítette az új közkórházi alapszabályzatot. Tervezetet dolgozott ki és két ízben javasolta a Rókus Kórház helyett központi kórház és ezen kívül a főváros külső részén második, nagy kórház létesítését. Anyagiak hiánya miatt azonban terveit, javaslatait nem valósították meg.

Jelentős volt *Müller* működése a tudományos életben is. Különösen nagy kórházi anyagának ismertetése jelentett sokat az orvosok továbbképzésében.

Az elmondottakon kívül *Müller* egyike volt a főváros legtekintélyesebb és legkeresettebb gyakorló orvosának. Számtalan eset bizonyítja, nem szűnt meg soha az alkalom keresésében és a feltételek megteremtésében, hogy tekintélyét a kormánykörökben is a közegészségügy érdekében eredményesen vesse latba.

Nagy általános műveltségű, komoly tudású, gazdag tapasztalatú és éles kritikájú volt mint ember és orvos egyaránt. Ritka szervező-képességgel bírt. Erős kézzel kapcsolta magához munkatársait, közöttük helyesen és bölcsen tudta a munkát szétosztani.

Külön kell megemlítenünk, hogy az Országos Közegészségügyi Tanács működésének egyik jelentős szakasza elválaszthatatlanul összekapcsolódott *Müller* fáradságot nem ismerő tevékenységével. 1885-ben nevezték ki a Tanács rendkívüli tagjának, 1889-ben rendes tagja és 1892-ben másodelnöke, majd 1897-ben elnöke lett és maradt 1926-ban bekövetkezett haláláig.

Több évtizedes elnöksége alatt nagy buzgósággal igyekezett a Tanács a fennállott jelentős egészségügyi hiányok megszüntetését javaslataival elősegíteni. Olyan tervekkel és indítványokkal fordult hónapról hónapra az egészségüggyel akkor még nagyon mostohán

bánó kormányzathoz, hogy azok megvalósításával Magyarország a gazdag külföldi országok egészségügyi szervezete mögött nem maradt volna el, hanem eléri és nyugodtan felvehette volna velük a versenyt.

A kidolgozott tervek és benyújtott javaslatok közül a jelentősebbek a következők voltak: az iskolaorvosi és egészségtan tanári intézmény megszervezése; országos központi tudományos közegészségügyi intézet felállítása (megvalósítására csupán 28 év múlva került sor); a tisztiorvos képzés; a bírói és rendőri hullaboncolás körüli eljárás; a tápszerek és italok forgalma; a mérgekkel és gyógyszerek-

48. ábra. A „Budapest” karikatúrája: „Az orvoskongresszushoz. A lemaradtak.” Elől a gépkocsiban Korányi Frigyes és Müller Kálmán (1909)

kel való kereskedés; a diftéria leküzdése; a halottkémelés megszervezése; a közveszélyes, heveny fertőző betegségek terjedésének meggátlása; a gümőkór és veneriás betegségek terjedésének megakadályozása; az ipari munkások egészségének megóvása; a gyárak egészségügyi ellenőrzése; a közegészségügyi szolgálat államosítása; az ápolók szakmai képzése; a közegészségügyi szolgálat decentralizálása; a babaügy rendezése; egészségügyi múzeum létesítése; központi rákkórház megszervezése; a magzatelhajtások leküzdése; egészségügyi minisztérium szervezése.

Müller gyógyító orvosi híre is nagy volt. Ismert, előkelő emberek szerepeltek páciensei között; ő volt *Herczel* tanáron kívül *Kossuth Ferenc*nek is az orvosa.

Nemcsak mint orvostudor vált azonban népszerűvé Budapesten, hanem egyéniségének, viselkedésének, emberi magatartásának a varázsával is. Sokat beszéltek róla, sokat foglalkoztak személyével, szerették. Nagy népszerűségére vetett fényt, hogy neve még az első világháború előtti kabarédalban is előfordult:

... „*Jött Müller és aztán egy perccel késsel kezében jött a Herczel
Ó borzalom*” ...

Eredményekben gazdag munkásságáért számos elismerésben, kitüntetésben részesült. Sok külföldi tudományos társaság választotta tiszteletbeli és levelező tagjává. De nagy megbecsülés és köztisztelet övezte itthon is. Élete utolsó szakaszában súlyos érlemeszesedésben szenvedett. Betegségének válságosra fordultával *Hüttl Hümér* állandóan betegágya mellett tartózkodott. Segítség azonban már nem volt. 1926. november 4-én halt meg és november 7-én temették el nagy részvétellel.

Müller jellegzetes alakját úgyszólván mindenki ismerte Budapesten. Ismerték akkor, amikor erejének teljében volt, amikor a Rókus Kórház élén kérlelhetetlen vezetőként, de egyben jószívű, mindenkin segíteni akaró emberként állott. Budapest egészségügyének történetében felejthetetlen szerepet töltött be. A főváros, kórházainak fejlesztéséért is sokat köszönhetett neki. Régi nagy orvosaink egyikeként őrizzük emlékezetét.

PATRUBÁNY GERGELY

(1830–1891. június 3.)

Az Országos Közegészségi Tanács 1868-ban történt megszervezése egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a közegészségügy országos rendezésére tervet készítsen. Működésének második esztendejében, 1869. július 22-én tartott ülésén . . . „*át lévén hatva azon meggyőződéstől, mi szerint a magyar állam közegészségügyének végleges és helyes elintézésére a törvényhozás közreműködése szükséges, elhatározta, miszerint közegészségi törvényjavaslatot fog kidolgozni*” . . . A belügyminiszter a jelentést helyeslőleg tudomásul vette és a törvényjavaslat-tervezet elkészítésére a Tanácsot megkérte. A törvényjavaslat-tervezet kidolgozására 1870 elején került sor. A képviselőház 1870. február 10-én tartott 117-ik ülésének jegyzőkönyve rögzítette:

. . . „137. Az általános közigazgatás: költségek szükségletére felvett 1. tétel alatt az egészségügyi kiadásra előirányzott összeg tárgyalásánál Patrubány Gergely képviselő a következő indítványt terjesztette elő:

Indítvány:

Tekintve, hogy az országos egészségügyi tanács, mely a belügyéség mellett szervezve van, működési feladatának mindaddig meg nem felelt, míg az országban közegek nincsenek, . . . melyek nélkül a legüdvösebb egészségügyi intézkedések . . . végre nem hajthatók, sőt azok gyakran a közjót kárára, megbiúsulnak, indítványozom: Hogy a belügyminiszter utasítsák. –

Miszerint az országos közegészségügyi tanács által mihamarabb dolgoztasson ki tervezetet, az iránt: hogy miként legyenek ország-szerte, az angol helyi egészségügyi hatóság (:local board of health?) mintájára egészségügyi bizottságok felállítandók” . . .

Az indítványnak akkor nem sok foganatja lett, de elindult mégis az a folyamat, amelyre hat évvel később a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. t. c. kihirdetése tett pontot.

Patrubány ekkor már javakorban lévő férfi volt, aki úgy érezte, hogy fiatal képviselőként tett indítványának is szerepe volt abban, hogy annyi küzdelem eredményeként megtörtént hazai közegészség-ügyünk törvényes rendezése.

Patrubány Gergely 1830-ban Erzsébetvárosban született. Eredeti-
leg jogi pályára készült. Súlyos szcmbetegsége miatt azonban az orvosi hivatást választotta. 1856-ban szerezte meg a Pesti Egyetemen az orvostudori oklevelet. 1857-ben sebész- és szülészmesteri oklevelet is nyert. 1856–1858-ig Bécsben volt tanulmányúton, *Oppolzer, Skoda, Dumreicher, Arlt* és *Hebra* előadásait hallgatta. 1858-ban jött vissza Pestre. Gyakorló orvosként telepedett le. 1862-ben a Pest-Budai Orvosegyesület titkára lett. 1863-ban a Pesti Egyetemen himlőoltásból magántanárrá képesítették és az Országos Oltóintézet igazgatójává nevezték ki, amelyet 10 éven át vezetett. 1864-ben a Császárfürdő rendelőorvosa lett. A fürdőt és gyógyhatását 1858–1865-ig megjelent, több önálló tanulmányban ismertette meg mind a szakemberekkel, mind a nagyközönséggel. Elsők között volt, aki az Orvosi Hetilapban értekezéseket (a himlőalakú másodlagos bujakór; a bőrfekélyes harmadlagos bujakór; az országos központi védhimlőoltóintézet 1862., 1863. évi működése) közölt. 1863-ban *Virchow* német nyelvű sejtkörtanát fordította le és magyarul külön monografiában ismertette. 1867–1869-ig Pesten a tífusz-kórházat vezette díjazás nélkül. 1869-ben szülővárosa országgyűlési képviselővé választotta.

*Rupp N. János*nak az *Országos Közegészségügyi Tanács* másodelnökevé történt kinevezésével (1869. október 23.) megüresedett az egyik rendes tagsági hely, erre *Patrubányt* javasolták. A kinevezetésére tett előterjesztésben kiemelték – egyebeken kívül –, hogy . . . „különösen előnyére szolgál *Patrubánynak* a himlőoltási szakban szerzett bő ismerete és gyakorlati jártassága, mely szakot ő, különösen mióta a fennállott helytartó tanács által az országos himlőoltási ügy keze-

lésével mintegy két évvel ezelőtt megbízatott, kiváló gonddal ápolta, tanulmányozta . . .”

1870-ben nevezték ki a Tanács rendes tagjává, miután már 1868-ban rendkívüli tag lett. 1888-ban újból kinevezték rendes tagnak. Több tanácsi bizottság munkájában vett részt, amelyek nem egy fontos közegészségügyi tervezetet dolgoztak ki: az államorvosi köze-

49. ábra. Patrubány Gergely

gek országos szervezéséről szóló törvényjavaslat szakvéleményezése (1874); utasítás a hullaszállítások miképpen eszközzésére (1875); a temetkezési rendszabályok megállapítása (1878); részt vett az 1885. évi egészségügyi kiállítás előkészítésében. Tervezetet dolgozott ki *Chyzer Kornéllal* együtt a hazai fürdőügy szabályozására (1869). Megvizsgálta *Csatáry (Grósz) Lajossal* együtt a pesti törvényszéki börtönöket és kórházakat (1873). 1871-ben javasolta, hogy az érvényben levő egészségügyi rendeleteket gyűjtsék össze és adják ki nyomtatásban. 1881-ben *Csatáry (Grósz) Lajossal* együtt szakvéleményt adott amerikai sertéstermékek behozatalának megtiltására. 1886-ban

a Tanács képviselője volt abban a minisztériumi bizottságban, amely az állategészségügyi törvényjavaslat-tervezetet tárgyalta.

A főváros háromszor (1873, 1879, 1885) választotta meg tisztifőorvossá. Akkor, amikor 1873-ban tisztifőorvossá választották, minden más hivataláról lemondott. Csaknem másfél évtizeden át állott a főváros egészségügyének az élén. Az 1876-os árvíz alkalmával az egészségtelen lakások megszüntetésére tett helyes és eredményes intézkedése miatt *Tisza Kálmán* belügyminiszter külön elismerésben részesítette.

A főváros azzal is igyekezett *Patrubány* megbecsülését kifejezni, hogy több ízben küldte ki külföldi kongresszusra. 1876-ban a brüsszeli, 1878-ban a párizsi nemzetközi közegészségügyi kongresszuson, 1883-ban pedig a berlini nemzetközi közegészségügyi kiállításon vett részt a főváros képviselőjeként. De nemcsak az itthoni, hanem a külföldi szakkörök is megbecsülték. Tagjává választotta a „*Société de Médecine Publique et Hygiène Professionnelle*” és levelező tagjává a „*Société Royale de Médecine Publique*”.

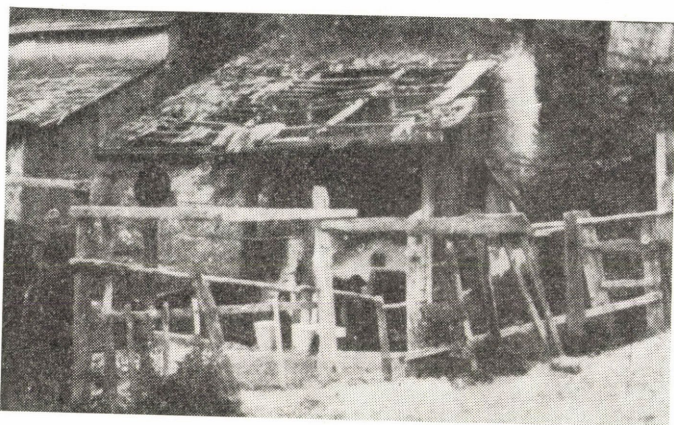
Az 1881-es fővárosi tífuszjárvány gyors megszüntetésében jelentős szerepe volt, hasonlóképpen az 1886-os kolerajárvány leküzdésében is. Az 1885. évi kiállítás alkalmából részletesen kidolgozta a szükséges közegészségügyi-járványügyi megelőző intézkedésekre vonatkozó tervezetet. Nyugalomba vonulásakor (1887) kartársai díszes albummal ajándékozták meg, a törvényhatóság pedig 1887. január 26-án tartott közgyűlésén odaadó munkásságáért és a főváros közegészségügyének vezetésében kifejtett sikeres működéséért elismerését fejezte ki. Már ekkor súlyos szív- és vesebajban szenvedett. 1891. június 3-án halt meg. *Patrubány* az egészségügyi közszolgálatban jól megállotta a helyét. Becsületesen és lelkesen szolgálta a hazai kulturális és egészségügyi fejlődést a főváros életének gyorsan fejlődő szakaszában, akkor, amikor az nagy elmaradottságából európai fővárosi színvonalra emelkedett. Ennek a gyors fejlődésnek sok, fontos egészségügyi követelménye volt. *Patrubány* a főváros vezetőinek figyelmét nemcsak állandóan felhívta az egészségügyi teendőkre, hanem számos szükséges és korszerű egészségügyi intézményünk létesítésében játszott kezdeményező szerepet. A fővárosi törvényhatósági törvény megalkotásában is közreműködött. Jelentős szerepe volt a főváros kerületi orvosi szolgálatának megszervezésében. A Deák-

párti értekezleteken ismételten és olyan keményen szállt síkra azért, hogy a főváros törvényhatóságának hivatalos nyelve kizárólag magyar legyen, hogy harcoságát még az „*öreg úr*”, *Deák* is meg-sokalta.

Közegészségügyi javaslatai közül a következőket emelhetjük ki: 1875-ben tervezetet dolgozott ki, hogyan lehetne a talaj és levegő szennyeződést a fővárosban addig is megszüntetni, amíg a csatorná-zás megépítésére sor kerül. A szabályrendelet-tervezetet a főváros közegészségügyi bizottsága el is fogadta. De pénzügyi fedezet hiányá-ban az csak határozat maradt. 1881-ben a tifuszjárvány felléptekor a fertőző betegek részére „*beveny-kórház*” felállítását javasolta. Anya-giak hiányában azonban az sem valósult meg. Nagy gondot fordított a főváros ivóvíz-ellátásának a biztosítására. 1884-ben a főváros ivóvíz-ellátásának megjavítására kidolgozott tervezetét követően az ötvenet is meghaladta az újonnan épített ún. „*Patrubány-kutak*” száma. Eze-ket különösen a fővárosnak ivóvízzel rosszul ellátott VI., VII. és VIII. kerületében létesítették. Fő gondja volt a fővárosi lakásviszo-nyok megjavítása is, nemkülönben a pinclakások fokozatos kiürítése, megszüntetése, új építkezéseken pedig megtiltása. A gyermekhalan-dóság csökkentésére is korszerű intézkedéseket javasolt. A szegény-beteg-gyermekkórház és az első gyermekmenhely működését végig gondos figyelemmel kísérte, mindenkor melegen pártfogolta azokat. Említésre méltó az is, hogy „*Budapest főváros közegészségi közigaz-gatásáról*” című előadásában összefoglalta a főváros egészségügyének fejlődését az 1870. X. tc. alapján szervezett Közmunka Tanácstól kezdve azoknak a rendeleteknek a tükrében, amelyek a talaj, a levegő tisztaságának a megóvására és más számottevő környezet-egészség-ügyi intézkedésekre vonatkoztak.

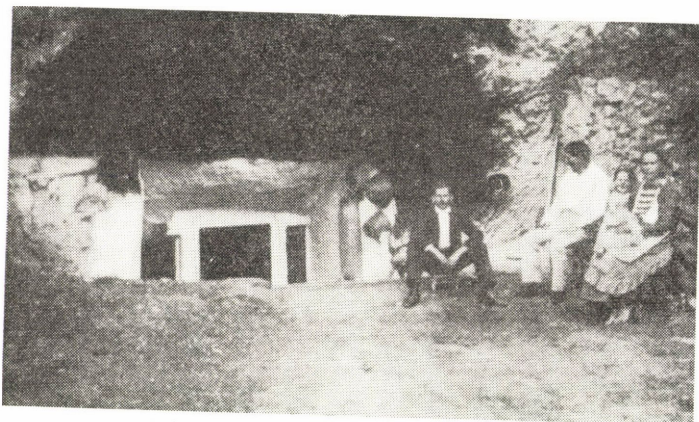
Nem húzódott vissza az orvostársadalmi és közéleti munkától sem. 1864-ben történt megalakulása óta alapító tagja volt az Orvosi Könyvkiadó Társulatnak. Tagja volt még az Orvosi Kör Segély-egyletének, a Szegénybeteg Egyletnek, az Orvosegyletnek (1859 óta), a Természettudományi Társulatnak (1870 óta), a szegénybeteg-gyermekkórház és az első gyermekmenhely egyesületnek. A Budapesti Kir. Orvosegyletnek előbb másod-, majd első titkára lett.

1869-ben a Budapesti Kir. Orvosegylet országos tehénhimlő-oltó-intézet felállítását javasolta. *Patrubány* a belügyminiszternek adott

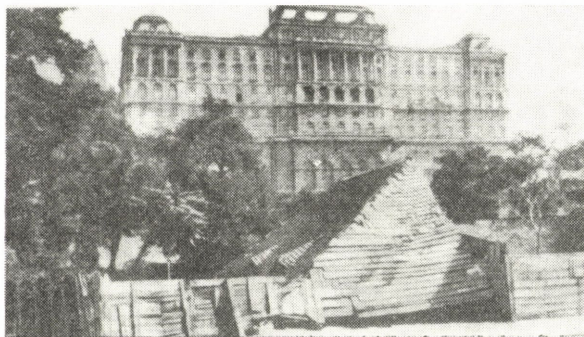
a)

50a, b, c. ábra. Fővárosi nyomortanyák a múlt század utolsó negyedében, egyiknek háttérében az új királyi palota

b)

c)

szakvéleményében nem jelölte meg ugyan olyan sürgősnek a feladatot, mint amilyenek az Orvosegylet, mégis javasolta – 1867-i sajtó emlékiratára való hivatkozással – az intézet megszervezését.

Mint az Országos Oltóintézet igazgatója és az egyetemen a himlőoltás előadója még vasárnaponként sem pihent. Minden vasárnap délután 3-tól 6-ig a gyermekek himlőoltását végezte és egyben az orvostanhallgatókat tanította a himlőoltásra.

De nemcsak mint oktató volt közvetlen és szíves, hanem mint ember is, aki nagy megértéssel, meleg szívvel érdeklődött embertársainak sorsa iránt. Mindenütt segített, ahol csak tudott. Ezt erősíti meg a következő kis történet is. 1874-ben Gyergyószentmiklóson nagy tűzvész pusztított. *Patrubány* az országházban értesült a tűzvészről. Ráírta egy papirosra: „*Bis dat, qui cito dat*”. Az adakozási ívet ezzel a jelszóval tüstént kinyomatta. Nagy hirtelenében 680 Ft-ot gyűjtött össze a gyergyószentmiklósi kárvallottaknak.

Az egészségügy javítását szolgáló rendeleteknek egész sorát készítette el, megvalósításukra azonban kedves modora nem volt elégséges. A végrehajtásban nem volt elég határozott és következetes. Mindamellett elvitatathatlan érdemei voltak a főváros egészségügyének fejlesztésében. S a közegészségügyi bizottság 1891. június 4-i ülésén *Kammermayer Károly* polgármester nem méltatlanul emlékezett meg meleg hangon *Patrubány*ról, és indítványára érdemeit a bizottság jegyzőkönyvében is megörökítették.

POOR IMRE

(1823. október 13.—1897. augusztus 20.)

1855-ben a főváros olyannak tűnt, mintha teljesen kihalt volna. Itt-ott lehetett csak látni az utcákon egy-egy szaporán lépkedő polgárt. Nagy volt viszont a sürgés-forgás a pesti kórházban. Ennek is különösen a koleraosztályán. Kolerajárvány dült Budán és Pesten. A koleraosztály vezetőjének, *Halász Géza* főorvosnak a jobbkeze, fáradhatatlan munkatársa a 32 esztendő ideiglenes másodorvos, *Poor Imre* volt.

51. ábra. Poor Imre

Poor 1823-ban Dunaföldváron született. 1844-ben Pestre költözött. Gimnáziumi tanulmányainak – a kegyesrendiek budai intézetében – elvégzése után a papi és tanári pályát választotta, belépett a piaristák rendjébe. Már a nyitrai társasházban tanárkodott, amikor kitört az 1848-as forradalom. Beállott honvédek. A szőregi csata után zászlóalja betegen hagyta hátra Marienfeldben. Innen sikerült a szülői házba visszajutnia. A szabadságharc leverése után nem tért többé vissza a szerzetes rendbe. Orvonnövendéknek iratkozott be 1851-ben a Pesti Egyetemre. Az 1855-ös pesti kolerajárvány megszűnésével a budai helytartóság a Jászságba és a Nagy-Kunságba küldte ugyancsak koleraorvosnak. Fáradásgteljes kiküldetéséből Pestre jövetele után a pesti közkórházban állandó, rendes másodorvos lett. Itt működött 1855–1856-ig. Innen *Sauer Ignác* klinikájára ment át tanársegédnek. 1856–1858-ban külföldi tanulmányúton (Bécs, Berlin, Párizs) járt.

Már pályája kezdetén közelebbi ismeretségbe került *Balassával*, aki felismerte benne a nagy munkabírást, alapos képzettségű orvost és a szókimondó, igazságkereső egyenes embert. Tényleg az is volt, erre utal a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XV., aradi nagygyűlésén (1871. augusztus 28. – szeptember 2.) tartott megnyitó beszédének néhány mondata is: . . . „*A valódi természetvizsgálás és szakbúvárlat főelve a természet törvényét kinyomozni, nem azért, mivel azok alkalmazása tán hasznos, hanem mert az ily módon nyert adatok, tények és törvények igazak: az igazság nyomozása pedig önmagában a legmagasabb cél. . .*”

Balassa segítette is, ahol csak tehetette. 1858-ban visszakerült a Rókus Kórház újonnan létesített 100 ágyas bőr- és bujabeteg-osztályának az élére tiszteletbeli főorvosként. 1859-ben bőr- és bujakórtanból a Pesti Egyetemen magántanárrá képesítették. 1861-ben a Rókus Kórház rendes főorvosává választották. 1860–1861-ben helyettes tanárként a sebészek számára szervezett belgyógyászati tanszéken tartott előadásokat. 1865-ben a kórház III. orvosi osztályának vezetője lett és az is maradt 23 esztendőn keresztül. Az Akadémia 1864-ben levelező taggá választotta. 1871/72-ben a Pesti Egyetemen rendkívüli tanári címet és jelleget kapott. Az egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezést azonban nem sikerült elnyernie annak ellenére, hogy *Poor* pályázatát 1866-ban is mint megbízható, jó katolikusét a klé-

rus, élén magával az esztergomi harcegprimással, cróteljesen támogatta.

A hazai, orvosi szakirodalomnak kiemelkedő jelentőségű eseménye volt, hogy 4 esztendővel az Orvosi Hetilap megindítása után 1861-ben Poor megalapította a Gyógyászat című lapot. 1873-ig egyedül, majd ettől kezdve 1886-ig *Gulácska Gézával* szerkesztette azt.

Sok évig elnöke volt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése központi választmányának. 1874-ben megalapította az Orvosi Kört, hogy az orvosok társas egyesülését, az orvosügyek rendezését elősegítse. Ennek hosszú időn át az élén állott. Elvként hangzott:

... „*Tiszteld a tárgyi igazat és önjavadat rendeld a közérdek alá. E kettős elv alapja a becsületes jellemnek; – ha céljaink kiküzdésében állandó sikert akarunk biztosítani, az orvosi etbikára nagy szükségünk van; – csak a becsületes jelleműek, az erkölcsös emberek társulásában van biztosság, áldásos siker...*”

Törekvéseivel és fáradozásaival arányban álló eredményt azonban egyes klikkek gáncsoskodása, de saját hibái, elsősorban összeférhetetlen természete miatt nem tudott elérni. Az *Országos Közegészségügyi Tanács*nak 1876-ban lett rendes tagja. Több tanácsi feladat megoldásában vett részt, de tagságáról 1882-ben önként lemondott. Fővárosi bizottsági tagként és a Közmunkák Tanácsának tagjaként azonban továbbra is élénk közéleti tevékenységet fejtett ki. Különösen a fővárosi egészségügyi viszonyok megjavításáért küzdött fáradhatatlanul.

Poor hosszú évtizedeken, kereken 40 esztendőn át – gyakran saját egészségének kockáztatásával – mégis eredményes orvosi és társadalmi tevékenységet fejtett ki. A fővárost három évtizeden át kórházi főorvosként nagy odaadással és tisztességgel szolgálta. Hosszú szolgálati ideje alatt az emberiség, a közegészségügy jobbátétele és a hazafiasság voltak vezérelvei.

Működése a magyar orvostudománynak csaknem a kezdeti szakára esett. Azok közé tartozott, akik az akkori idők rendkívül nehéz viszonyai közepette iparkodtak lerakni az önálló hazai orvostudomány alapjait, s méltán kiérdemelték az utókor megbecsülését. Az első volt hazánkban, aki a bőr- és bujakórtannal, mint külön szakmával foglalkozott. Igen sok irodalmi dolgozatával a szakma fejlesztésében, tanítói működésével pedig a bőr- és bujakórtan oktatásában vette ki

GYÓGYÁSZAT.

AZ

ORVOSTUDOMÁNY

HAZAI ÉS KÜLFÖLDI FEJLŐDÉSÉNEK, KÜLÖNÖSEN A GYÓGY-
GYAKORLATNAK

KÖZLÖNYE.

SZERKESZTESI LAJTHOS. FŐHATÁROZÓ.

ELSŐ ÉVFOLYAM.

1861.

BUDAŰ

A GYÓGYÁSZATI ÉS KÉZMŰVÉSZETI NYOMDAÉRTŐSÉG

52. ábra. A „Gyógyászat” első számának címlapja (1861)

elsősorban a részét. Ezenkívül az orvosi közügyek is mindig buzgó pártfogót találtak benne.

Közül 70 különböző szakdolgozata jelent meg. Cikkeiben nemcsak a bőrgyógyászattal (bőrlob és orbánc, a bőr kórisméje, lupus erythematosus, az örökletes bőrbajok oktana- és gyógytanához, a bőrfarkas oki viszonya a görvélyhez, a bőrbetegségek természeti rendszeréhez), hanem közegészségügyi, járványügyi és orvostársadalmi kérdésekkel is szívesen foglalkozott. Több szakcikke jelent meg, amelyben a főváros és az ország közegészségügyi helyzetének, fürdőügyének megjavításáért szállt síkra (Budapest egészségi viszonyai érdekében: *a) Hol kell a budai jéggyárat felépíteni; b) Biztos óvszer a hagymáz ellen.* – Javaslat a folyton terjedő marhavész megszüntetésére. A járványos koponya-gerinci agyhártyalob. Védőhímlőoltás mint biztosíték a hímlő ellen. A keleti cholera gyógyításához. Budapest legegészségebb ivóvize. Szabad-e a nedves lakásba hurcolkodni. A hazai közegészségügy elintézése érdekében. A nagyigmándi keservíz és gyógyjavallása. A budai hévvizek, különösen a Császárfürdő gyógyhatása).

Poor mindenkori gondoskodásának középpontjában állott az egyetem is. . . . „*A tudományegyetemnek* – írta a *„Gyógyászat”*-ban egyik cikkében – *ebben az orvostanári karnak magas feladata azonos az orvostan feladataival, melly következő két elvben sarkallik: „Vitam valentem conservare, valetudinem amissam restituere.” Az egyetem tanrendje ne csak a második feladatra legyen előirányozva, az orvostanballgatókat nemcsak gyakorló orvosokká, de állam orvosokká is kell képezni. E célból kell az államorvosi vizsga. Mibelyt lesz elegendő államorvos, oda kell törekedni, hogy legyen az igazságügy miniszter mellett törvényszéki orvosi tanács is.” . . .*

Sokat fáradozott országos orvosegyletnek, orvosi nyugdíjintézetnek a létesítéséért és a közegészségügy rendezéséért. Tevékeny irodalmi működése nemcsak dolgozataiban fejeződött ki, hanem egyébként is kiterjedt volt. Szerkesztette a „*szükségesebb orvosi műszavak deák-magyar-német és magyar-deák-német zsebszótárt*”, *Nékám*, *Hackel* tanár és *Szirtey Gy.* gyakorlóorvos közreműködésével. Az említett, s más nagyobb önálló műveken kívül számos kitűnő értekezést is közölt az Orvosi Hetilapban, melynek egy ideig egyik szerkesztője volt. Az általa szerkesztett *Gyógyászatban* és több folyóiratban, sőt még nagyobb politikai lapokban is, az utóbbiak között vezető helyet el-

foglaló Pesti Naplóban szintén több írása jelent meg, pl.: „*A magyar tudományos egyetem tanyelvi joga érdekében*” írott cikke. Több kitűnő értekezésével elismert, német szakfolyóiratokban is szerepelt.

Már az 1860-as évektől kezdve sokat betegeskedett. 1861-ben egyetemi előadás közben kapta az első arc-, nyelv- és karhúddéssel járó rohamot. 1878. szeptember 23-án a következőket írta a Gyógyászatban:

...„*Szeptember 20-i hajnalban hidegrázás és balszárgörcs közben hemiplegia sympathica lat. sinistri fejlődött ki rajtam, mely két óra múlva engedett ugyan, de még ideggyengének érzem magamat, s szükségem van néhány (2-3) heti igazi pihenésre és erősítő gyógyításra.*” ...

Ismételt rohamok (1879 február, 1893 vége és 1897 közepe) után 1897. augusztus 20-án halt meg.

Az orvostanári testület kiállása rendkívül jól esett *Semmelweis*-nek. Külön köszönte meg a támogatást a dékánnak, *Ruppnak*, aki akkor már jó néhány esztendővel túl volt az ötvenedik éven. 1808. január 10-én született Pesten. A Pesti Egyetemen tanulmányainak elvégzése után 1831 decemberében avatták orvostudorrá. Ezután hosszabb külföldi tanulmányutat tett. 1845-ben a Pesti Egyetemen „a törvénykezési gyógytan és közpolgári orvosi rendszertartás” tanszékére nevezték ki egyetemi tanárnak. A közegészségtani tanszék felállításakor, 1874-ben az államorvostan rendészeti részét átengedte *Fodor József*nek. Magának a törvényszéki orvostant tartotta meg. 1860-ban, majd ezt követően több ízben dékánná, 1866/67-ben pedig rektorra választották.

1868-ban részt vett az *Országos Közegészségi Tanács* megalakítására összehívott értekezleten, s a megalakulás után annak rendes tagjává nevezték ki. A Tanácsnak 1869-ben másodelnöke, 1878-ban pedig elnöke lett, s az is maradt egészen 1881-ben bekövetkezett haláláig. Több tanácsi bizottságnak volt tagja. 1874-ben tervezetet dolgozott ki a halottkémi utasításra.

Az Országos Közegészségi Tanács elnöksége idején több fontos tervezetet készített. Ezekből a következők emelhetők ki: pestisjárvány elleni védekezés, a szegedi árvíz közegészségügyi káros kihatásainak az elhárítása, az amerikai „*fonalóccsal*” fertőzött sertéstermékeknek az ország területéről való kitiltása, a több megyében fellépett agy- és gerinchártyalob járvány leküzdése, a borok hamisításának a megállapítása, rendőrorvosok hivatalos ügykörének a meghatározása.

Az 1875-ben Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszuson a közegészségügyi osztály elnöke volt. A kongresszus után az Országos Statisztikai Tanács tagjává nevezték ki.

De egyéb orvosközéleti feladatot is szívesen vállalt. 1863-ban a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat megalakulásakor az elnöki tisztelet töltötte be. Előbb annak alelnöke, majd 1879-ben elnöke lett. Munkatársa volt az Orvosi Tárnak.

Főként törvényszéki orvostani és orvosrendészeti tanulmányokkal foglalkozott. Ezek alkották akkor az államorvostant. Rupp, mint tudós, államorvostani ismereteinek bőségével, rendezettségével és véleményalkotásának tisztaságával tűnt ki. Megnyilatkozásaiban az őszinteség és az állhatatosság jellemezte. Nagy tekintélye volt az

RUPP N. JÁNOS

(1808. január 10.–1881. április 23.)

Semmelweis Ignác Fülöp a gyermekági láz leküzdését szolgáló, korszakalkotó felfedezésének szakmai elismertetéséért itthon is kemény küzdelmet vívott. 1862. március 31-én a Helytartótanácsához fordult levélben, hogy

... „Az oly számtalan áldozatokat elragadott gyermekági láz iak okát megfejteni igyekező, *„Die Aetiologie der Begriff und die Prophylaxe des Kindbettfiebers“* című 1861-ben sajtó útján közétett munkája ... országszerte legkivált a kórházaknál általánosítottassék”...

A Helytartótanács véleményes jelentést kért az egyetem orvos-tanár testületétől, amelynek akkori dékánja, Rupp N. János felismerte Semmelweis felfedezésének nagy jelentőségét. Nem kis része volt abban, hogy az orvostanár testület 1862. május 7-én tartott ülésén Semmelweis mellé állt és a Rupp által aláírt válaszban a Helytartótanácsnak a következőket írta:

... *Semmelweis tanárnak a gyermekági láz körüli könyve ezen tanár testület előtt eleget ismeretes, de ismeretes előtte azon nagy érdem is, amellyet a nevezett tanár magának az által szerzett, hogy ő azon fertőzési anyagokat, melyek a gyermekági lázat leggyakrabban gerjesztik, ténylegesen bebizonyította és ezen tényekre építvén következetesen meg is mutatta: hogy melly óveljárás alkalmazandó a gyermekági láz fejlődésének gátlására ... az alólírt tanári testület javaslatos véleménye abban összpontosul: miszerint az óvszerek amellyeket Semmelweis tanár javalt kórházaknál, de a magány gyakorlatban is, mennyire csak lehet, alkalmaztassanak' s hogy az illető főorvosok e részben a bábáknak pontos utasítást adjanak” ...*

egyetem falain kívül is. Kiválóan képzett volt és bőséges nyelvismerttel rendelkezett, melyek elsajátításában nagy segítségére voltak fiatalabb korában tett külföldi utazásai.

Irodalmi munkássága is figyelemre méltó volt, ami 1831-ben kezdődött a koleráról írott művével. Ezt követően tollából több orvos-

53. ábra. Rupp N. János

tudományi értekezés látott napvilágot (Kétes beszámítási képesség gyujtogatási vádnál. – Erőszakos halál. – A mellkas átható sebe. – Akasztás. Ezen erőszakos behatások melyike okozta a halált? – Történeti beszéd az orvosi kar százados ünnepén).

Oktatóként is az elsők közé tartozott. Szabatos, világos és ismeretekben gazdag előadásaival tűnt ki. Előadásai nagyon látogatottak voltak, sok érdekes adomával, apró elbeszéléssel tudta fűszerezni mondanivalóját. Hallgatóit egyébként a törvényszéki orvostani leletek szerkesztésében és a véleményezésekben egyszerű, helyes és a tárgy-

nak megfelelő, pontos kifejezőmódra szoktatta. A tehetségesebbeket állandó figyelemmel kísérte és támogatta.

Az egyetem orvoskarának évek hosszú során át volt dékánja. Az évenként változó tisztség akkor hosszú ideig nem változott, mert a kar méltóbbat nem talált nála. Erre a tisztségre *Rupp*ot kiválóan képesítette szerencsés modora és kitűnő társadalmi tulajdonságai. Szolid, békéltető természete alkalmas volt arra, hogy a tanári karban nemritkán keletkezett súrlódásokat kiegyenlítse.

Sokat foglalkozott az orvosi kar múltjával és fennállásának évszázados ünnepén tartott beszédében a kar történetét magában foglaló, nagy gonddal összegyűjtött értékes adatokat ismertetett (1871).

Közjótékonyágáról is maradtak fenn adatok. Az Orvosi Könyvkiadó Társulatban saját anyagi hozzájárulásán kívül külön 400 forintos alapítványt tett a pesti orvostanhallgatók megsegítésére. Az egyetem újjáalakításának százados évfordulóján pedig 1000 forintot adományozott az egyetemi tudományos munka előmozdítására.

Halála 1881. április 23-án hirtelen következett be.

... „*A budapesti egyetem tanácsának ülésén – olvasható a Pesti Napló, Reggeli kiadás. 1881. 112. számában – ma délután rémes jelenet történt. Az orvosi kar ügyeiről volt szó, Rupp dékán felállott, hogy a kérdéshez szóljon, mondott is néhány szót, midőn egyszerre összerogyott székén. Kartársai elrémülve ugrottak fel, hogy segélyére legyenek. Vizzel öntözték, ecettel dörzsölték – Rupp néhány lélegzetet vett és pár percnyi haláltusa után, mint Margó tanár konstata, kilehelte lelkét. Szélbűdés vetett rögtön véget életének. – Holtteteme estig az egyetemen maradt, mert nejét lassanként készítették elő a szomorú birre. Ruppban egyetemünk nagyérdemű veteránja balt meg...*” Az első orvosi segélyben Kovács József részesítette. Rövid idő múltán sógora, *Gebhardt* is megjelent, bár minden lehető megkíséreltek, *Rupp* nem volt többé életre kelthető.

Temetése nagy részvéttel folyt le. Megjelentek – a többi között – a kormány, az orvoskari tanártestület, az Orvosok- és Gyógyszerészek Segélyegyletének, az Országos Közegészségi Tanácsnak, az orvosegyletnek, az 1848 előtti orvosi kar kültagjainak, továbbá a könyvkiadó társulat képviselői.

Fél évszázadon át az egyetem jó és balsorsában egyaránt osztozott. Megállta mindenütt a helyét. Láttá kicsinek, szegénynek az egyete-

met, megérte annak jelentős fejlődését is. Munkáját rendszeret, becsületesség jellemezte. Tanítványainak és tanártársainak érdemeit kellő mérlegeléssel és mindig igazságosan igyekezett megítélni. Az orvosoktatás fejlesztésében sokat és eredményesen fáradozott. Soha el nem fáradt, erősödött az utánjövőkkel, nőtt, fejlődött állandóan a felnövekvőkkel, mintha egyidőben indult volna azokkal. Vele a régi orvosi kar egyik kiváló tagja szállott sírba, akire igaz elismeréssel emlékeztek vissza nemcsak kortársai, hanem az utókor is.

SCHEUTHAUER GUSZTÁV

(1832. március 11.–1891. január 28.)

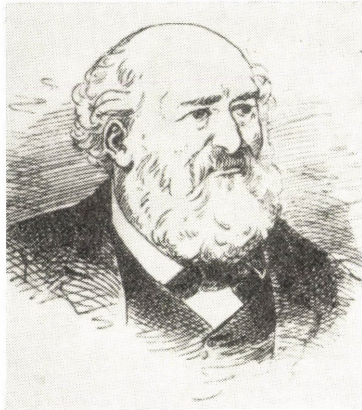
1873-ban *Arányi Lajos* nyugdíjazása után a Pesti Egyetem orvosi karán a kórbonctani tanszék vezetésével a Rókus Kórház proszektorát, *Scheuthauer Gusztáv*ot bízták meg. Egy év múlva, 1874 áprilisában a helyettes tanszékvezetőt nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Kinevezését azonban a tanártestület többsége és a hallgatók zöme nem látta szívesen. Nem az volt a kifogás, hogy a 42 éves kórboncnok nem rendelkezik annyi tudással, amennyit tanszékvezető professzortól meg lehet és meg is kell kívánni. A legfőbb kifogás az volt, hogy az újonnan kinevezett tanár nagyon keveset, talán azt sem lehetett tagadni, hogy alig tudott magyarul. Pedig *Scheuthauer* nem idegen országban, hanem hazánkban született, 1832. március 12-én Töketerében (Zemplén megye), azonban elég korán elkerült a szülői házból. S hosszú évtizedeken keresztül nem hallott magyar szót, elfelejtette azt.

Fiatal korában tagja volt a bencés rendnek. Orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1861-ben avatták orvostudorrá. Már szigorlóorvos korában, és később is, összesen öt esztendeig Bécsben a híres kórboncnoknak, *Rokitanskynak* a második, majd ugyancsak öt éven át első tanársegéde volt. A magántanári képesítést is Bécsben szerezte meg. 1870. május 21-én a brünni országos közkórház proszektorává nevezték ki. Még ugyanebben az évben, szeptember 30-án a Pesti Egyetemen a kórszövettan nyilvános rendkívüli tanára, 1871-ben a Rókus Kórház proszektora, ezt követően pedig tanszékvezető egyetemi tanár lett.

Előadásait kezdetben teljesen meg kellett tanulnia, hogy magyar

nyelven el tudja mondani. De egy-két esztendő múlva már sikerült a magyar nyelvben kellő jártasságot szereznie. Kiejtése azonban mindvégig idegenszerű és nehézkes maradt.

1875-ben az *Országos Közegészségi Tanács* rendkívüli, 1884-ben első ízben, majd 1888-ban annak újból rendes tagja lett. Részt vett azoknak a tanácsi bizottságoknak a munkájában, amelyek javaslatot dolgoztak ki a csatatereken és egyéb helyeken talált hullák elégetésére,

54. ábra. Scheuthauer Gusztáv

az állandó kolerabizottság szervezetére és tevékenységére, továbbá a törvényszéki orvosi tisztvizsgák megszervezésére.

Inkább receptív, mint alkotó szellem volt, ezért nagyobb felfedezések nem függenek össze nevével. Azokat a gazdag ismereteket azonban, amelyeket évtizedeken át felhalmozott magában, nagy szeretettel és igyekezettel adta át tanítványainak. Előadásai mindig látogatottak voltak. Különösen azok hallgatták szívesen és élvezettel, akik megértették a kórbonctan fontosságát, s nagy gyakorlati jelentőségét. A mikroszkópiában nem érte el azt a magas színvonalat, amelyet makroszkópos észleléseinek, leírásainak pontossága mutatott. Oktatói munkájában is ezért elsősorban kitűnő makroszkópos iskolázottsága,

hatalmas tudása, széleskörű általános műveltsége és csorbítatlan kötelességérzete fejeződött ki.

Előadásaira mindig nagy gonddal készült. Azok világosak, tömörek voltak. A sokak által száraznak vélt tárgyának előadásait humoros történetekkel tette színessé és változatossá.

Irodalmi tevékenysége nem volt kiterjedt. Kereken negyedszáz közleménye jelent meg, beleértve az *Eulenburg*-féle „Real-Encyclopedie der Heilkunde”-t is, amelynek több fejezetét *Scheuthauer* írta. Németül, külföldi folyóiratokban megjelent dolgozatai voltak többségben. Mind idegen nyelven, mind magyarul megjelent cikkei (adatok a cyclops fejlődéséhez, utasítás a törvényszéki boncnokok számára, adatok a kórbonctani casuisticához, tumor fibroplasticus Leberti, lefűződött tüdődarabból fejlődött daganat) elsősorban kórbonctani és törvényszéki orvosi esetekkel foglalkoztak. Nagy figyelmet és érdeklődést keltett azonban *Rokitansky* felett tartott emlékbeszéde, továbbá az az ünnepi beszéde is, amelyben a Budapesti Kir. Orvosegyletben a természettudományoknak a bölcsészethez való viszonyával foglalkozott, különös tekintettel az agybonctan újabb vívmányaira. Hasonlóképpen az a cikke, amely az Orvosi Hetilapban „*Aphorismák a nyíregyházi végtárgyalás orvosi része fölött*” címmel jelent meg.

Rendkívül szigorú volt, alig akadt olyan szigorlóorvos, aki már az első alkalommal átment a vizsgán. Egy ízben olyan szigorlót buktatott meg, akit magas jártfogó melegen figyelmébe ajánlott. Az ajánló szemrehányást tett *Scheuthauer*nak azért, hogy pártfogoltját nem engedte át, pedig sokat tud a kórbonctanból. *Scheuthauer* válasza az volt: „*Persze, persze! tudott a szigorló úr, de a második szigorlaton még többet fog tudni*”. – Egy másik szigorlóval a következő eset történt. *Scheuthauer* első kérdése: „*milyenek a tünetek a phosphor mérgezés után a májon?*”. Csend. Második kérdés: „*milyenek a tünetek vízbefúlás után a májon?*”. Újabb csend. Bukás. Tessék még egy harmadik kérdést adni, kérte *Scheuthauer* az elnöklő dékán. *Helyes* – mondotta *Scheuthauer*: *tessék megmondani, fordult a szigorlóhoz, mi a különbség a phosphor mérgezés és a vízbefúlás után a májon jelentkező tünetek közt?*” Ezt a kérdést is csend követte. A szigorló megbukott.

Úgy ismerték, mint akinek tudásából négy fakultásra is jutott

volna. A közeli tényekben és eseményekben azonban tájékozatlan volt. Tájékozott volt az Ó- és Újvilág minden nagy városáról, ismerte Egyiptom metropolisait, a Westminster templom valamennyi sírfeliratát, de azt a várost, sőt még azt a városrészt sem ismerte, amelyben lakott, élt. Részletesen tudta, hogy macedóniai *Nagy Sándor* vagy *Shakespeare* milyen betegségben halt meg, de az előtte fekvő hulla boncolási diagnózisának a megállapításában többször habozott. Az, aki végighallgatta és jegyezte előadásait, annak más könyvre nem volt szüksége, együtt megkapta a világ valamennyi jeles kórboncnokának a véleményét, csak éppen talán az övét nem.

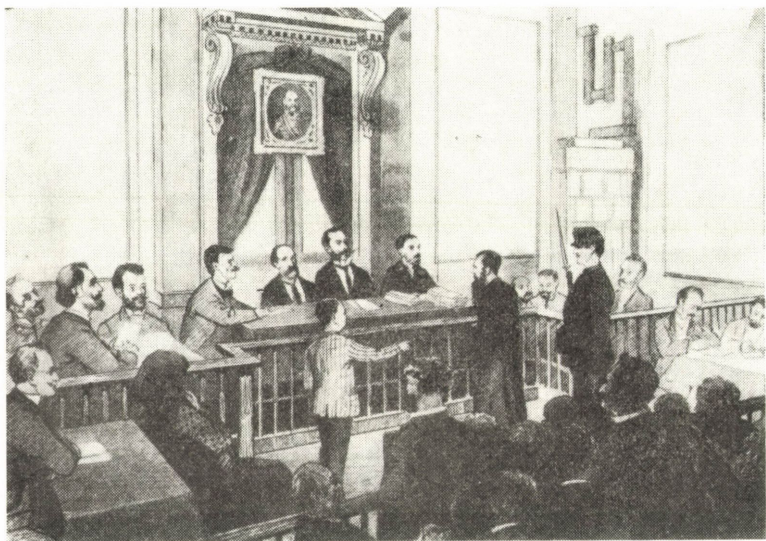
Bizalmatlan volt, szinte mindenki iránt. Ugyanakkor hihetetlenül közlékeny is. Ismerte minden nyelv alapszabályait, de a magyar nyelvet képtelen volt jól megtanulni. Polihisztor német tudós maradt élete végéig, aki itt született hazánkban, élete legnagyobb részét itt élte le, mégsem tudott összeforrni az ország népének életével és szokásaival, annak ellenére, hogy fáradhatatlanul dolgozott, tanult és tanított.

A nyilvános szerepléstől nagyon idegenkedett és tartózkodott. Szinte csak a tanulásnak és a tanításnak élt. Egy ízben mégis gyakran kellett szerepelnie a nyilvánosság előtt, 1883-ban, amikor a hírhedt tiszaezlári perben szakértő volt és abban döntő szerepet töltött be. Ismeretes, hogy a magyarországi antiszemitizmus egyik aljas megnyilvánulása a „*tiszaezlári vérvád*” 1883-ban egész Európát foglalkoztatta. A tiszaezlári metszőt és társait azzal vádolták, hogy 1882-ben a zsidó húsvét előtt a zsinagógában meggyilkolták *Solymosi Eszter* leánykát. Az állítólagos gyilkosság célja az volt, hogy a kislány vérének a pászkába keverjék. A vádlottakat vizsgálati fogságba vetették. Tiszadadánál női holttestet fogtak ki, amelyről többen azt állították, hogy *Solymosi Eszterrel* azonos. Anyja azonban nem ismert abban leányára. A vádlottakat több hetes, izgalmakban bővelkedő tárgyalás után a nyíregyházi törvényszék 1883. augusztus 3-án felmentette.

Dr. id. Glass Izor Scheuthauernek a tiszaezlári perben tanúsított magatartásáról az „*Egyenlőség*”-ben (1894. 5. sz.) a következőképp emlékezett meg:

„*Ha Tanár Úr nagy hírnevéről, érdemeiről, melyeket a tudományban szerzett, el is tekintek – mondám ifjúi bévvel és lelkesedéssel – úgy kell, hogy a hírhedt Tisza-Eszlári perből ismerjem, a melyben*

részre bajlatlan, bátor fellépése által balbatatlanná tette magát!... Scheuthauer tanár... sóbajtott, aztán kezeit vállamra téve, tekintetét reám szegezte és azt mondá: „Látja fiatal barátom ugyanakkor, a midőn az Ön állítása szerint balbatatlanná tettem magam – aznap én éppen – megbaltam!” Csodálkozva kérдем, hogy értsem a dolgot, s

55. ábra. A nyíregyházi tárgyaló teremből (1883)

meglepetésemre hallám, hogy azon időtől fogva valóságos üldöztetésnek volt kitéve. „Ellenem áskálódnak azok, úgymond, akiknek érdekében állott volna, ha az ominosus Tisza-Eszlári-per más fordulatot nyer s nem egyszer bangoztatták azt az alávaló rágalmat, mintha engem a gazdag zsidók megvesztegettek volna. Azóta sokat kell tűrnöm és elviselnem, sőt annyira vagyok, hogy már nem tudom, melyik napon tesznek nyugdíjba... Lelkiismeretem nyugodt, mert kötelességemet biven és pontosan teljesítettem... Et si facta, illabatur orbis!”
Nem csak egészséges humorra, de rendkívül finom distinctióra is

vall, és az egész Tisza-Eszlári per kezdeményezőire és a vérvád-mese birdetői- és bivőire jellemző Scheuthauer tanár következő megjegyzése, amelyet ugyanakkor nekem reprodukált. Kérdésekre ugyanis, mi az ő nézete az egész perről, azzal felelt, hogy ő elmondta azt Nyíregyházán egy ebéd alkalmával, amidőn valaki a társaságban szintén hasonló kérdést intézett hozzá. „Én akkor ugyanis azt feleltem – úgymond –, hogy a dolog most már félig-meddig rendben van.” – „Hogyan félig-meddig” – kérdezi az asztaltársaság. – „Félig azért van rendben, feleltem, mert most már orvosokat rendeltek ki ide, azonban egészen még nincs rendben azért, mert nem anatómusokat, hanem elmegyógyászokat kellett volt kirendelni” . . .

Élcte utolsó éveiben sokat betegeskedett. Mégis váratlanul halt meg. 1894. január 28-án egyik látogatójával, barátjával való beszélgetés közben rosszul lett. Tüdővízenyő tünetei (valószínűleg szívbénulás következtében) közben rövid félóra alatt következett be halála. Temetésén *Hutyra Ferenc*, az Állatorvosi Akadémia tanára mondott búcsúbeszédet. Az Orvostanhallgatók Segítő Egyesülete nevében *Pekár Mihály* búcsúztatta. A Béccsel szomszédos Heiligenstadtban temették el.

Életére, munkásságára és becsületességére jellemző, amit „*A Hét*”-ben (1894. 5/214. sz.) a következőkben írtak *Scheuthauerről*:

... „Európai távolságból nézve az orvosi tudomány zsenije szűnt meg élni. Budapesti szemmel nézve a kopott rubás, vásott sarkú, kellemetlen öregúr nem fogja többé az egyetemen rigorozáns orvosnövendékeket a maga fogas kérdéseivel megszekirozni. Már az így van. A kopott kabát nálunk teljesen elfödi az embert. Egy pár elfogulatlan orvos elismeri róla, hogy az ő döcögős, rossz magyarságával a legvilágosabban és a legérdekesebben tudta előadni kórbonctani preleccioit. A tiszá-eszlári pörben az ő tudománya valóságos diadalt aratott. Különben hallgatott a krónika erről a mogorva emberről, aki mint a sün felborzolta tüskéit, félelmesen, fenyegetően és mint a sün, épp oly szelid volt. Társai a magányban a világirodalom remekei voltak, beszélt 7 nyelven klasszikusan, legrosszabbul magyarul. Cinikus volt, aki épp oly kevésre becsülte önmagát, mint másokat” . . .

SCHULEK VILMOS

(1843. április 21.–1905. március 13.)

1891-ben ünnepelték 25 éves tanári jubileuma alkalmából a Budapesti Egyetemen *Korányi Frigyest*. A számos, jubilánst ünneplő között ott volt a tudományegyetem dékánjainak az élén az akkori rektor, *Schulek Vilmos* professzor is, a szemészeti klinika vezetője. Mindenki különösen felfigyelt arra, amit mondott. Szokatlan volt felszólalásának nemcsak a hangja, hanem a tartalma is. Hisz – a többi között – a következőket mondotta: „... *Régen az erélyes egyéniség mindenben uralkodó lehetett és akarátát a tömegre felkényszeríthette. De az általános művelődéssel az egyes egyén mindjobban háttérbe szorul és a közösség mindjobban felszínre kerül... Az egyén menedéket talál a közösségben... A tömeg védelmet nyújt... Az egyén küzdelmében, ha személyes, áramellenes, túlkövetelő, az összességet nyugtalanítja és magát elszigeteli, mígba korát megérti, magát és az összességet boldogítja...*”

Ki volt *Schulek Vilmos*, aki ilyen jövőbe látó szavakkal köszöntötte *Korányit*?

Schulek 1843. április 21-én született a fővárosban. Az orvosi tanulmányokat részben Pesten, részben Bécsben végezte. Bécsben szerezte meg az orvostudori, a sebész-, továbbá a szülész- és a szemézmesterei oklevelet.

Orvostudori oklevelének elnyerése után hosszabb tanulmányutat tett Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Angliában. 1867–1872-ig Bécsben *Arlt* tanár segédorvosa, majd asszisztense volt. 1872-ben az akkor megszervezett Kolozsvári Egyetem orvosi karára nevezték ki egyetemi nyilvános rendes tanárnak. A következő évben már rektorra választották. 1874-ben a Budapesti Egyetemre hívták

meg az elméleti- és a gyakorlati szemészet tanárának, s a szemészeti klinika igazgatójának. A meghívást örömmel fogadta el, de csak 10 évvel később, 1884-ben kezdhetette meg működését megfelelő körülmények között az Üllői úton újonnan szervezett szemészeti klinikán. 1889-ben az Akadémia levelező, 1902-ben pedig rendes tagjává választották. Az 1890/91. oktatási évben a Budapesti Egyetem rektora volt.

56. ábra. Schulek Vilmos

Ebben az évben lett rendes tagja az *Országos Közegészségi Tanács*-nak is, melynek munkájába szívesen és lelkesen kapcsolódott bele.

Ha *Schulek* munkásságát értékelni akarjuk, tudnunk kell, hogy a szemészet a múlt század közepén lendült fel újra. Ez a fellendülés külföldön akkor kezdődött, amikor *Helmboltz* felfedezte a szemtükröt (1850). Nálunk azonban bármily nagy szükség lett volna az ugrásszerű fejlődésre a szembetegségek nagy elterjedtsége miatt, a szemészet aránylag csak későn bontakozott ki. A fejlődés *Hirschler Ignácon* kívül főleg *Schulek* nevéhez fűződik, aki a Budapesti Egyetem orvosi karán megszervezte a szemészet tanítását, s több mint 30 éves tanárságának ideje alatt kiváló szemorvosokat nevelt. A szakirodalmat számos értékes, tudományos értekezéssel gazdagította.

Az ifjúságra mind tudományával, mind kitűnő előadókészségével nagy hatással volt. A szemészet iránt nemcsak fel tudta kelteni az érdeklődést, hanem azt ébren is tudta tartani, pedig nagy nehézségek közepette kezdte meg a tanítást Budapesten. Tanszékének első elhelyezése, felszerelése, segédszemélyzete egyaránt igen hiányos volt. A megfelelő járó- és fekvőbeteg-ellátást is neki kellett szívós munkával megszerveznie. De *Schulek* a nehézségeket rendre leküzdötte, működése első évtizedében megfelelő munkakört teremtett magának. Megalapozta, biztosította a nyugodt beteggyógyítás feltételeit, lehetőségeit, a tudományos munka eszközeit és az oktatás elismert, nagy mestere lett. 1885-ben az országos közegészségügyi kiállításon már szemléltető grafikonokon mutatta be klinikájának fejlődését. Ezt – egybekben – a következő néhány adattal tudta bizonyítani:

	<i>A klinika</i>		
	<i>járó</i>	<i>fekvő</i>	<i>operált</i>
	<i>betegeinek száma</i>		
1874	1060	276	291
1885	8200	900	1015

Működése második évtizedében a magyar tudományos szemészeti irodalom megteremtésén és megszilárdításán, harmadik évtizedében pedig a magyar szemorvosi iskola erősítésén fáradozott – nem kis eredménnyel. Egész életén át bőséges kézzel osztotta szét tanítványai között gazdag tudományának kincseit. Egyik jeles tanítványa, *id. Csapody István*, írta róla:

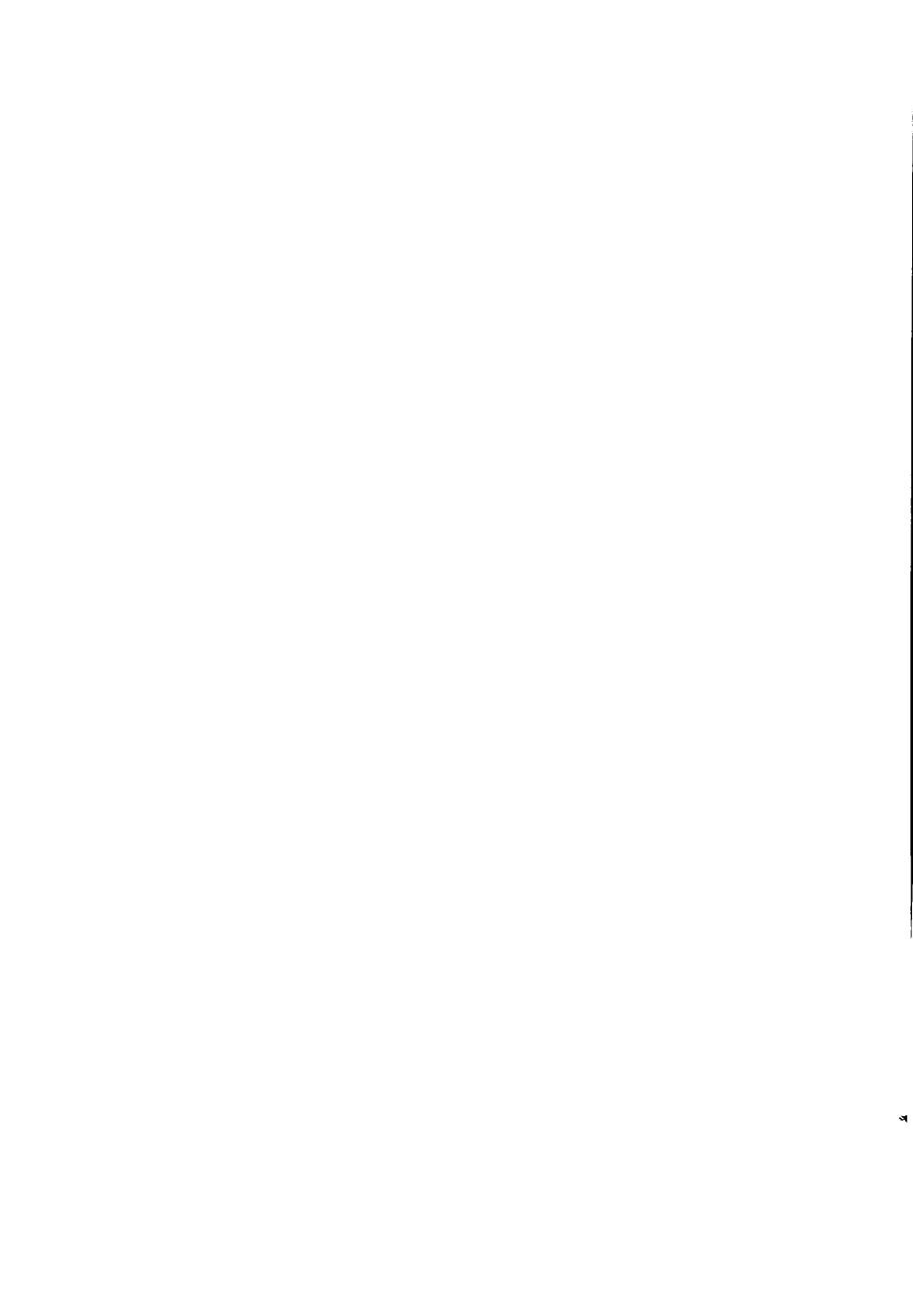
... „Sokoldalú kísérletezések alapján mélyreható elmével megírt dolgozatokat terjesztett az Akadémia elé s közölte saját lapjában, az *Orvosi Hetilap* „Szemészet” című mellékletében. Saját és tanítványai dolgozatait két vaskos kötetben németül is kiadta, hogy a szemészet magyar művelői a külföld elé a magyar szemorvosi iskola kötelékében kerüljenek, s dolgozataik ne olvadjanak bele, mint elszórt, egyes közlemények a német irodalomba. A mestert mindig nagy szeretettel környékeztek tanítványai, kik közül nemcsak az egyetem és a főváros, hanem a vidék is több jeles szakembert kapott, sőt Romániának és Szerbországnak is jutott közülrök.” ...

Hallgatóinak száma 30 éves tanári működése alatt meghaladta a négyezret. Szűkebb értelemben vett tanítványainak száma pedig a százat. Tudós volt, aki elhivatottságot érzett arra, hogy a tudomány fejlesztésén dolgozzék és tanítványait a természetre alaposan megtanítsa. Önállóan gondolkodó kutató volt, aki olyan utaknak mert nekivágni, amelyekre mások nem is nagyon gondoltak. Munkáját a legnagyobb gonddal és alaposítással, egyszersmind szerénységgel végezte. Azt, akiben tehetséget látott, segítette, vitte előre. Nem ismerte a versenytársaktól való félelmet. 1897. február 14-én ünnepelték tanártársai és tanítványai tanárságának 25 éves évfordulóját. Mindannyian nagy szeretettel és tisztelettel vették körül. A kormány képviselőjében *Zsilinszky* államtitkár üdvözölte. A köszöntésekben különösen azokat az érdemeket emelték ki, amelyeket orvosként és tanárként szerzett. *Schulek* az üdvözlésekre, s az akkori helyzet jellemzőire – egyebeken kívül – a következőket mondta.

...„Még tudományos műveink közlésére vonatkozólag vannak nyílt kérdések. Legyen szabad néhány szóval ezen ügyet érintenem. Nyelvi elszigeteltségünk miatt értekezéseink az országban rekednek. Világgá kell velük menni. Lefordítanók németre, de így nem veszik fel, ki kell törölni a szövegből azt, hogy magyarból való fordítás. Így aztán ez nekik jól van. Ekkor már két eredeti szöveg lett belőle, egy német, mely a világot bejárja és egy magyar, melyről kinn tán ki sem vesz tudomást. Így aztán magyar orvosi irodalom akár ne is volna. Amiről tud a világ, ez a ‚Deutsche Wissenschaft in Ungarn‘. Akár mindjárt csak németül írnanék. A mieink így is megértik, sőt a német közlés azon eredménnyel jár, hogy az író itthon is nagyobb tudósnak látszik, mert a nagy tudós a világ elismert tagjává lett... Szerény nézetem szerint az orvosi irodalmi közlésekről az, hogy ezeket is úgy, mint minden egyéb szellemi terméket, nemzeti zászlónk védelme alatt kell világgá vinni és a közléseknek olyan alakját kell keresni, melyről a mi nemzeti színünk semmiképpen le nem mosható. Én legalább nem tudok abba belenyugodni, hogy magyar orvostudományos búvárlata más szín alatt járjon világban. Végre is axioma, hogy a tudomány nem nemzeti, de aki csinálja, az nemzeti. Különben akármint legyen az orvosi irodalom nyelvi kérdése, abban az egyben talán valamennyien találkozunk, hogy a magyar művelődésért lelkesülünk...”

Mindezt nemcsak mondotta, hanem így is cselekedett. Közel 60 dolgozata közül csak hat jelent meg külföldön, németül idegen folyóiratokban. Pedig számos új felfedezéssel, elméleti és gyakorlati kutatással gazdagította a szemészettudományt. Több új műtéti megoldás fűződik a nevéhez (a szürke hályog eltávolítása, hályogoperálás horpactan csonkított lebennyel, új műtétmód a befelé álló pillaszőrök kifordítására, módosítás a röphártya műtevéseben). Foglalkozott a fénytörési és alkalmazkodási rendellenességekkel, fényhatástani kutatásokkal, a széttérő kancsalság tünet- és oktanával. Új szemészeti módszereket is szerkesztett (műszerek a szürke hályog operálására, tokfogó a *Graefe*-szerint való hályogkitoláshoz). Vizsgálatai kiterjedtek a zöldhályog gyógyítására és a „nézésről munkálkodás közben”. Megemlékezett egykori tanáráról, *Arlt Ferdinánd*ról. Több cikket írt az új szemészeti kóroda létesítésének szükségességéről. Nem kerülték el figyelmét az egyetemi és klinikai feladatok sem. Együtt vallotta *Pasteur*ral, ha a tudománynak nincs is hazája, annál inkább van a tudósnak. S ezt nemcsak hangoztatta, hanem egész életének munkásságával, 1905. március 13-án bekövetkezett haláláig be is bizonyította. Bár régebben betegeskedett, halála mégis váratlanul ért mindenkit. Az egyetem orvosi karának 1905. március 14-én tartott ülésén nagy meghatottsággal és elismeréssel emlékeztek meg róla. Temetésén, 1905. március 16-án a Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjén kívül, *Demkó György* rektorral az élén megjelentek az egyetemi tanárok, a tanártársak, orvosok és sokan a főváros lakosságából. *Kiss Mór* rektor, a Kolozsvári Egyetem, *Grósz Emil* a tanítványok, az Akadémia nevében pedig *Genersich Antal* búcsúztatta, aki a következőket mondotta:

...„Tudásod számtalan embernek megtartotta szemevilágát, életét; kezed művészete a világtalanok ezreinek látást adott, de fő érdemed, hogy tudásodat lelkes buzgósággal nyújtottad tanítványaidnak s mi több, hogy fáradhatatlan szellemeddel új ösvényeket törtél a vizsgálódásra, új műtéteket eszeltél ki és hogy munkakedved és szeretetreméltó egyéniséged által sok hű társat szereztél s azoknak serény együttműködésével szaktudományodat olyan magas színvonalra emelted, hogy manapság éppen a természet elsőrendű csillogként ragyog a magyar tudomány égén és fényét, melegét nemcsak a haza élvezzi, hanem a világ látja és megbecsüli.” ...

SCHWARTZER FERENC

(1818. november 25–1889. március 2.)

A szabadságharc leverése után, 1849-ben azok közül, akik az osztrák elnyomók ellen fogtak fegyvert, sokan itthoni bujdosásra vagy szökésre külföldre kényszerültek. Az utóbbiak közé tartozott *Schwartz Ferenc* is. Német származású volt ugyan, de amikor a szabadságharc kitört, együtt lelkesedett az ébredő magyar nemzettel. Előbb *Perczel*, majd *Guyon* tábornok seregében szolgált honvéd fő-, később törzsorvosként. Nevét *Feketére* magyarosította. 1849. szeptemberében azonban az ő neve is megjelent azon a listán, amely érvénytelenítette a „*rebellis kormány*” által engedélyezett névmagyarosításokat.

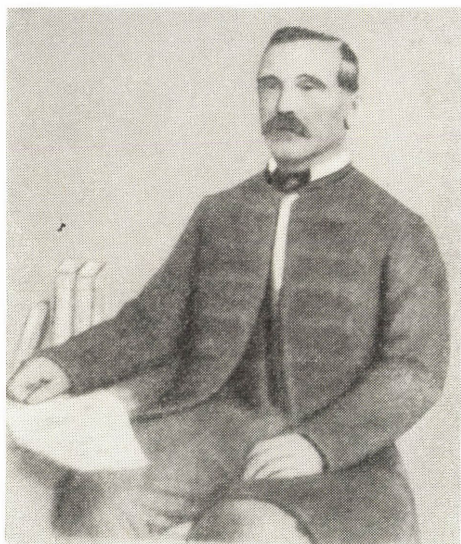
Akkor, amikor az 1848-as forradalom bukása után külföldre távozott, kereken harmincegy esztendő volt.

1818. november 25-én Babarczon, Baranya megyében született. Atyja uradalmi kádár volt. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte. Az orvostudori oklevelet 1844-ben nyerte el. Később a sebészmeisteri képesítést is megszerezte. A szabadságharc kitörése után, 1848. április 4–július 9-ig *Pomutz Gyulával* Prágában, Németországban, Belgiumban, Angliában és Franciaországban elmeorvosi tanulmányokat végzett.

Külföldi tapasztalatainak a felhasználásával 1848. október végén a minisztériumnak javaslatot tett az országos tébolyda ügyében. . . . „Az örült gyógytudománynak további kifejlődése pedig – írta a többi között javaslatában – nemcsak a törvényes kivégzéseket ritkítja, hanem némely bűnösnek látszót a polgári haláltól is megmenti . . . Gondoskodjunk az ilyen szerencsétlenekről minden tekintetben, amenny-

nyire csak erőnk és vagyonunk megengedi. Legszentebb kötelességünk követeli ezt és azon öntudat, hogy ha ebben a tekintetben eleget tettünk, jobban megjutalmaz bennünket, mint akármely más.” . . . Javaslatának a megvalósítására azonban nem kerülhetett sor.

A szabadságharc leverését követően külföldről való hazatérése után

57. ábra. Schwartz Ferenc

Vácon telepedett le, mint gyakorló orvos és 1850-ben megalapította a váci magán-elmeógyógyintézetet. Majd 1852-ben annak megszüntével Budán a Kékgolyó utcában szervezett újabb intézetet. Különböző bővítések után 1863-ban az intézet már 100 elme- és 20 idegbeteg-ágygal működött és „Budai magán elme- és ideggyógyintézet” volt a neve. A Helytartótanács állandó közegészségügyi bizottságában az elmeorvosi ügyek szakelőadója volt. 1861-ben a Pesti Egyetemen az elmeorvostanból magántanárrá képesítették és annak előadásával bízták meg. Részesült azonban más elismerésben is. 1864-ben Buda

országgyűlési képviselőjévé választották; a lelkibetegségekről írt munkáját aranyéremmel jutalmazták.

1877-ben intézetét fiának, *Schwartzner Ottónak* adta át. 1889. március 2-án halt meg Budapesten. Temetésén (1889. március 5.) az Oktatásügyi Minisztérium képviselőjében több vezető politikuson kívül ott volt *Markusovszky Lajos* is. A fővárost *Ráth Károly* főpolgármester és *Gerlóczy Károly* polgármester képviselte. Számos egyetemi tanár is részt vett azon, közöttük *ifj. Bókai János* és *Poor Imre* is.

Értékes, sok tekintetben úttörő munkásságát röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

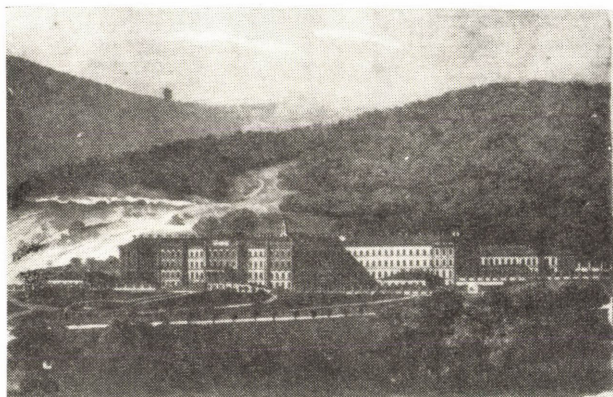
Hosszú időn keresztül az elmegyógyászatban *Schwartzner* volt az egyetlen szaktekintély hazánkban. Élete és munkássága azzal vált jelentőssé, hogy amikor az elmebetegek gyógyításában és az elmekórtan oktatásában hazánkban még úgyszólván semmi sem történt, intézetet létesített és tartott fenn. Előfutárjává vált ezáltal egyrészt a később, államilag rendezett elmebetegügy megszervezésének, másrészt alkalmat teremtett arra, hogy mellette és intézetében az elmekórtan művelői szakemberré fejlődhessenek.

Irodalmi működésével is jelentős lendületet adott az elmegyógyászat fejlesztésének. Első volt hazánkban, aki az elmegyógyászatot tárgyaló, önálló, eredeti művet írt és jelentetett meg. Irodalmi munkássága nem volt kiterjedt. 10 dolgozata közül hét idegen nyelven, külföldi szakfolyóiratokban látott napvilágot. Magyarul megjelent tanulmányai közül a lelki betegségek kór- és gyógytanával, továbbá a törvénytörési elmekórtannal foglalkozók keltettek nagyobb figyelmet. Szívesen olvasottak voltak a Budai Magán Elme- és Ideggyógyintézet működéséről (1852., 1854., 1856., 1857., 1864–1866) évekből) szóló beszámolók is. Legnevezetesebb műve „A lelkibetegségek általános kór- és gyógytaná”-ról írott tankönyve volt, amely 1858-ban jelent meg és *Oláh Gusztáv* szerint „*korszakot jelentett elmeorvoslásunk történetében*”. Egyetemi magántanári előadásaival az elmegyógyászat sikeresebb oktatásából vette ki a részét.

Intézete hivatott volt, hogy a *Pólya József* által Angyalföldön 1841-ben szervezett, de 1843-ban megszűnt, hasonló célú, 10 ágyas, kezdetleges „*örjintézetet*” korszerűvel pótolja. Ebben az időben *Schwartzner* intézete volt az egyetlen Magyarországon, amelyben elmebetegeket lehetett elhelyezni. Kolozsváron az 1840-es években szintén

volt kisebb elmebeteg-gyógyintézet. Az 1840-es évek végén azonban az is megszűnt. A lipótmezei és a nagyszébeni állami, elmebeteg-gyógyintézet csak később létesült.

Közel 30 évig működött a pszichiátriában. Munkásságának legjava arra az időre esett tehát, amikor a korszerű elmebeteg-gyógyítás Magyarországon még – állami intézetek hiányában – csak a kezdő

58. ábra. „A lipótmezei országos tébolyda” (1861)

lépéseknél tartott. Kitűnő szolgálatokat tett elmebeteg-ügyünknek mind az elméleti, mind gyakorlati megszervezésével. Az általa alapított intézet halálakor már közel 38 esztendőn át nyújtott menedéket, javulást vagy gyógyulást az elme- és idegbetegeknek.

Az *Országos Közegészségi Tanács* tagjaként és az elmeorvosok ügyek szakelőadójaként számos, az elme- és idegbeteggyógyászat körébe tartozó tervezet, javaslat kidolgozásával nyújtott segítséget, pl. a lipótmezei országos tébolyda tervezéséhez és megszervezéséhez is. 1881-ben a Tanács képviselőjeként vett részt annak az építési bizottságnak a munkájában, amely az elmebetegek elhelyezésére szolgáló intézet tervezetét dolgozta ki.

A Belügyminisztérium többször küldte külföldre. Az országon belül is az elmebeteg-gyógyintézetek megvizsgálására többször kapott

megbízást. Az országos elmebeteg-gyógyintézetben szükséges szervezési újítások bevezetésére szintén több alkalommal dolgozott ki gyakorlati útmutatást és tervezetet.

Tetemes anyagi áldozattal négy alapítványt tett elmebetegek díjtalan intézeti elhelyezésére. Intézetében a közkölségen ápolott elmebetegekért mérsékelt ápolási díjat kellett az államnak fizetni.

Munkásságának értékelését abban foglalhatjuk össze, hogy sok évi működésével az egészségügy fejlesztésében általában, de különösen az elmeegógyászatban ért el jelentős eredményeket. Magyarországon *Pólya* után az első volt, aki elmebetegek rendszeres elhelyezésére és gyógyítására szolgáló intézetet létesített. Intézete a maga idejében szakértők egyhangú megállapítása szerint mind szervezetében, mind gyogyeredményeivel mintaintézménynek számított. Elme- és ideggyógyászati gazdag tapasztalatainak felhasználásával, valahányszor fontosabb esetekben szakértői véleményadásra kérték fel, szolgálatkészen és önzetlenül nyújtott segítséget. A hazai elme- és ideggyógyászat korszerű alapjainak lerakásában és továbbfejlesztésében kétségtelenül jelentős szerepet töltött be. Az elme- és ideggyógyászat oktatásában, továbbá szakemberek képzésében is alapvető volt munkássága. *Schwartzer Ferencet*, mint a magyar elmeegógyászat alapjait lerakó, kiváló úttörőjét és művelőjét tartja az utókor számon.

SCHWARTZER OTTÓ

(1853. december 22–1913. október 21.)

A múlt században az utolsó és a századforduló után az első világháborút megelőző évtizedben a főváros társadalmi életének, valamint az orvosi közéletnek is egyik ismert, vezető egyénisége volt *Schwartzer Ottó*. A „Hét” 1913. 43. 1243. számában halálakor figyelmet keltő, az egész magyar társadalomra, de magára az ország egészségügyi helyzetére is jellemző rövid cikk jelent meg, amely a következőket tartalmazta:

... „*Schwartzer szanatóriumával egyik jellemző vonását adta meg Budapestnek, a nagyvárosnak s a kegyetlen tébolyda szót ő helyettesítette be először az elegáns és gyöngéd szanatóriummal. Ez az erős koponyájú és melegszívű professzor, aki tudományos működésével és szeretetreméltó egyéniségével egyaránt magához kötötte az embereket, mégis valami keserű diszharmonikus érzéssel ejtette ki járadhatatlan kezéből a tollat. Utolsó szava, amit leírt ez volt: „csőd”. És ez jellemző nem Schwartzer Ottóra, de azokra a magyar közintézményekre, amelyekkel vonatkozásban még a legelőkelőbb gondolkodású ember is panaszkodni kénytelen. Schwartzer Ottó a szavak művésze, ha diszkrétén nyilvánította is ezt, de nem kerülhette el és ezért kétszeresen szomorú rá gondolni az utolsó gesztusának félre nem érthető disszonantiájára.” ... – S ez nem is lehetett másképp közvetlenül az első világháború küszöbén az imperialista Osztrák–Magyar Monarchiában.*

Schwartzer Ottó 1853. december 22-én Budán született. Budapesten az egyetem elvégzése után 1877-ben kapta meg az orvosi oklevelet. Még ugyanebben az esztendőben átvette az atyja által alapított

magán elmebeteg-gyógyintézet vezetését. 1885-ben törvényszéki lélek- és elmekórtanból a Budapesti Egyetem jogi karán magántanúrrá képesítették.

➤ Már ifjú korában nagy feltűnést keltett nagyfokú képzettségével. 25-ik életévét még be sem töltötte, amikor *Tisza Kálmán* akkori

59. ábra. Schwartzner Ottó

miniszterelnök ajánlatára az *Országos Közegészségi Tanács* rendkívüli tagjává nevezték ki. Később rendes tag (1889) és *Fodor József* halála után (1901) annak másodelnöke lett. Egyúttal egyik olyan buzgó munkatársa is, aki a reformok iránt való nagy érzékével és széles látókörével sok hasznos, új feladat megoldására emelte fel szavát. Nagy szerepet töltött be egyideig az Igazságügyi Orvosi Tanácsban, melynek *Kovács József* elnöksége idején alelnökeként működött. Az Országos Közegészségi Tanács őt bízta meg az elmebeteg-ügyi törvényjavaslat és annak végrehajtási utasítása kidolgozásával.

Szilágyi Dezső akkori igazságügyminiszter kérésére és javaslatára ő készítette el az Igazságügyi Orvosi Tanács megszervezésére vonatkozó törvényjavaslatot.

Irodalmi munkássága rendkívül széleskörű volt. Nemcsak magyarul, hanem németül is számos művet írt. A szépirodalmat szintén eredményesen művelte. „A szeretetről” (1880); „Valami az idegeségről” (1886); „Az Álomról” (1888); „Csák” (1889) előbb egy-egy népszerű felolvasásának, előadásának a témái voltak, és azután jelentek meg nyomtatásban. A „*Psychiatriai jegyzetek*” külön említést érdemlő több kötetes munkája.

Könnyed, közvetlen, vonzó modorban tartott előadásait szívesen hallgatták nemcsak a jogászok, hanem az orvosnövendékek is. Szaktudományának eredményeit népszerű előadásokban és cikkekben ismertette meg a nagyközönséggel. Értett ahhoz, hogy előadásaiban, beszédeiben az érzelem húrjain játsszék, megindítson és lelkesítsen.

Nem kétséges, hogy egyike volt a legjelesebb psychiatereknek, aki mind a gyakorlatban, mind a tudományos életben maradandót alkotott. De nemcsak szakmailag, hanem emberileg is figyelemreméltó egyéniség volt. Finom, megnyerő modor jellemezte magatartását, cselekedeteiben pedig az emberség. Nagyon szerették betegei és javulásuk, gyógyulásuk után is hálával emlegették nevét. A gyógyításban az új irányzat híve volt, amely a régi erőszakos bánásmódot elvetette. Az intézet börtönszerű jellegét megszüntette. A gyógyításban egyéni, enyhe, új módszereket és eljárásokat (tartós fürdő, fektetés, szabadon való mozgás, foglalkoztatás, munkaterápia stb.) vezetett be. Az elme-gyógyászat terén európai híre volt.

Elméletileg és gyakorló orvosként egyaránt az elsők közé tartozott. A szervezésben sem maradt el. Az atyjától átvett intézetet korszerűsítette és átszervezte. Az a finom, gondos és figyelmes ápolás, amelyben intézetében részesítették a betegeket, a legnagyobb bizalmat keltette iránta. A betegek már nem szorongó érzéssel lépték át az intézet küszöbét.

Nemcsak szaktudományának elméleti és gyakorlati művelésében buzgólkodott sokat, hanem a társadalmi és orvosi közéletben is. A Tisztiorvosi Vizsga Bizottságnak tagja, a Magyar Elmeorvosok Országos Értekezlete végrehajtó bizottságának és a Budapesti Orvo-

sok Szövetségének elnöke volt. Sokáig tevékenykedett a fővárosi köz-igazgatási bizottságban, mint annak tagja. Hosszú évtizedeken át szolgált a Vöröskereszt Egyesületet. Először a budapesti Krisztinavárosi Vöröskereszt fiókegylet elnökeként, majd a központi választmány tagjaként. Később a Vöröskeresztnek jegyzője, igazgatója, főgondnoka, majd azt követően központi főmegbízottja lett.

60. ábra. „A Vöröskereszt Egylet kórházi telepe Budán” (1884)

61. ábra. „Az Erzsébet-kórház udvari homlokzata” (1884)

Az „Erzsébet” Közkórházat újjáalakította. Annak a maga idejében korszerű berendezése az ő szakavatott javaslatai figyelembevételével készült el. Ő dolgozta ki az „Erzsébet” Közkórház szolgálati szabályzatát, az ápolónői alapszabályzatot is. Neki volt köszönhető a vöröskeresztes, *Nachlup Adolf-féle üdülőbázis* felállítása, az ápolónői tanfolyamok megszervezése, az „Erzsébet” kórház anyagi megerősödése.

1912-ben lemondott a Vöröskeresztben viselt vezető tisztségéről és visszavonult. A Vöröskereszt ügyeivel azonban tovább is törődött. Könyvet írt a Vöröskeresztnek a balkáni háborúban végzett munkájáról. Halála előtt is a Vöröskereszt ügyeivel foglalkozott és utolsó írása is ezekről szólt: . . . „*Ilyen körülmények között a bábóru esetén a Vöröskereszt csődöt*” . . . ezek voltak leírt utolsó szavai.

Hibájául rótták fel – nem is alaptalanul –, hogy nem volt harcos egyéniség a szó valódi értelmében. Nagy eredmények nem is jelzik orvos-szociális tevékenységét. Annyira óvatos volt, hogy még az erősebb, keményebb szótól is irtózott. Békére, a viszonyokkal való megalkuvásra oktatta munkatársait és tanítványait, a fiatalabb orvosnemzedéket. Orvostársai mégis elismeréssel és hálával emlékeztek vissza arra a kollégára, aki akkor, amikor a Községi-Körorvosok Országos Nyugdíjintézete még papíron sem volt meg, bizalmas javaslatot készített. Javaslata az volt, hogy az öreg orvosok nyugdíjának némi biztosítására és a nyugdíjintézet létesítésének megkönnyítésére az Orvosszövetségben rendezzenek gyűjtést. Bocsássák ezt a belügyminiszter rendelkezésére, alapul. Az aláíró ívet 5000 koronával maga nyitotta meg. A javaslatot azonban a kormány nem fogadta el és még hosszú ideig megoldatlan maradt az orvosok nyugdíjügye.

Az Orvosszövetségben egyébként is sokat dolgozott, s mindig tapintatosan, óvatosan igyekezett elintézni a legkétségesebb és legkényesebb ügyeket. A kormányok tagjainál és az illetékes testületekben simábban eljárni, közbenjárni nálánál senki sem tudott. Nem ismert fáradságot akár a községi-körorvosok, akár a fogorvosok vagy másoknak az ügyéről volt szó. Mindenek fölé az orvosi tisztességet helyezte, a kollegialitást, az orvosi tekintély megővését. Szigorú bírása volt minden sérelemnek, amely az orvosokon esett. Örömmel, készséggel áldozta idejét és munkáját kollégái megoldatlan ügyeinek intézésére.

Alapjában véve mély érzésű, a jó cselekedeteknek örülő ember volt, aki kereste az alkalmat, hogy segítsen szerencsétlen embertársain.

Tollal, szóval és tettel igyekezett lehetővé tenni, hogy Magyarországon valamennyi elmebeteg találjon ellátást és védelmet. Ha már maga nem gondoskodhatott valamennyi elmebeteg elhelyezéséről, gyógyításáról és ápolásáról, legalább annak elérésére törekedett, hogy biztosítsa számukra a jogvédelmet. Életének utolsó éveiben sokat betegeskedett. Idült szívbajban szenvedett. Halála mégis váratlanul, hirtelen következett be 1913. október 21-én.

TORMAY (KRENMÜLLER) KÁROLY

(1804. június 29–1871. augusztus 18.)

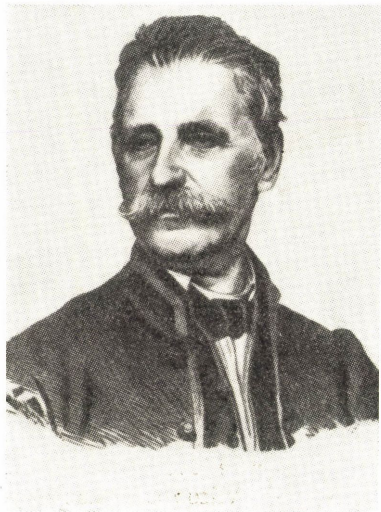
1848 nyarán *Görgey* Pozsonyban járt. Megszemlélte a honvéd-kórházat is, rendkívül elhanyagolt állapotokat talált. Hozzáértő, erélyes emberre volt szüksége, aki rendet tud teremteni. Választása *Tormay (Krenmüller) Károly* „egészségügyi tanácsnokra” esett, aki a kapott feladatot kifogástalanul megoldotta. Erről *Görgey* a következőket írta *Kossuth Lajos*nak: . . . „*Pozsonyba jövén a kórházakat a legnagyobb rendtelenségben találtam. Zsillovetz őrnagy úr, kit a pozsonyi kórházak főfelügyelőségével megbíztam, Tormay egészségügyi tanácsnok úr közreműködésével a kórházakat, hol a betegek azelőtt enni is alig kaptak, új rend behozatala, banyag tiszttek elmellőzése 's kitaró erélye által oly karba helyezé, hogy megelégedésemet tökéletesen kiérdemlé!*” . . .

Tormay 1804. június 29-én Vácon született. 1829-ben avatták orvos tudorrá a Pesti Egyetemen. Még ugyanebben az évben külföldi tanulmányúton Német-, Olasz-, Franciaországban, Hollandiában, Belgiumban és Svájcban járt. 1830-ban a Pesti Egyetemen az orvosi karon az állatgyógyászat tanársegéde lett. Első irodalmi munkája 1832-ben jelent meg a „*Fogakról*”. 1832-ben Tolna megye tiszteletbeli főorvosává és a szekszárdi „*Ferencz Kórház*” igazgatójává választották. A kórház igazgatásának átvételekor összesen 16 ágygal működött. Bővítésére gyűjtést szervezett és sok fáradtsággal elérte, hogy 1842-ben megnyílhatott a kórház új épülete 60 ágygal. 12 ágyból álló elmebeteg-osztályt is szervezett. A kórháztól elkülönítetten orvosi lakást építtetett.

1842-ben, *Havas Ignác* távozása után a megye tisztifőorvosává

mára” és a „Bábászati kalauz falusi bábák számára”. A könyv jövedelmét a kórházzal kapcsolatban felállítandó szülőintézetnek ajánlotta fel.

Ez a könyv több magyar és német nyelvű kiadást ért meg. A „Bábászati kalauz”-t az Orvosi Tár 1846. 10. számában dr. *Frommhold* a következőkben ismertette:

62. ábra. Tormay (Krenmüller) Károly

„Bábászati kalauz. E cím alatt legújabbán egy kézi könyv jelent meg a falusi bábák számára, 37 kőrajzzal 8 táblán, Tormay Károly, t. Tolna-megye rendes fő orvosától Szekszárdon 1846. évben. – Ezen könyv két részre oszthatik: az első szól a szorosabb értelemben vett bábászatról, a rendes szülést tekintve; a második pedig azokról értekezik, miket a bábának, az orvos mint szülész köréből tudnia szükséges. – Hazánkban illynemű könyvek ekkorig egészen hiányoztak; s a bábáknak némi tájékoztatásul egyedül csak azon ismeret szolgált, amellyet magoknak a rövid tanulás közben szerezni képesek valának.

Már pedig csaknem naponta tapasztaljuk, hogy falukon, hol orvos nem lakik, s rögtönös orvosi segítség vagy éppen lebetetlen, vagy csak igen nehezen szerezhető, a szülésnek kétes folyama egyedül bábákra bízatik; ekként két embernek élete nagy részt tőlük függ. – Mi nálunk annál gyakoriabb ezen eset, minél inkább igaz azon tapasztalás, miszerint bábákhoz általában nagy a bizalom, s tán túlságos is. Lélekösmeretes kötelesség tehát ezen személyeket a magok körében lehetőleg kiképeztetni. S a nehez, és annál szebb feladatnak a címzett könyvecske teljesen megfelel. – Nem hosszúk itt a cikkeket, keresett és szükségtelen tudományosság benne nem található, hanem 32 kérdésben és velős, rövid feleletekben foglaltatik mind az, amit a magára hagyatott falusi bábának gyakorlatilag tudnia szükséges. – Az egyébiránt is igen világos előadást, tetemesen elősegítik a kőrajzok; mellyek csinosak és természetűek; s olly czélszerűen változtatvák, hogy azokat figyelmes áttekintés után mindenki megérteti. A betűk igen szépek, nyomás és a papír tiszta. Ajánljuk tehát ezen könyvecskét, miben szerző úr feladatának teljesen megfelelt a közönségnek, és kívánjuk, hogy a magyar bábák ezen könyvecskét magoknak megszerezni minél előbb iparkodjanak.”

Szekszárdi tisztifőorvos jelentései is mintaszerűek voltak. Nem volt az egészségügynek olyan területe, amelyre az ne terjedt volna ki. választották. A kórház igazgatásáról lemondott, ettől kezdve csak a közegészségügyi közszolgálatnak élt. Ekkor jelent meg két munkája a „Törvényszéki és orvosrendőri eljárás megyei orvosok számára”. A jelentések egyben élethű korrajzot is adtak. Általában a következő kérdésekre terjedtek ki: a gyógyszerterek vizsgálatai; az időjárás; a közegészség állapota; a Ferencz Kórház; a marhajárvány; az orvosi személyzet; javaslatok. A jelentésckből tehát az egészségügy megjavítására szolgáló feladatok megjelölése sem maradt ki. Csak példaként hozzuk fel, hogy 1846. július 1-én írt jelentésében *Tormay* a következőket javasolta: a veszettség elleni védekezés fokozása, a mérges növények kiirtása, a temetőknél fákkal való beültetése, a kuruzslóknak nagyobb ellenőrzése, az éretlen gyümölcsök árulgatására és a lakások tisztaságára nagyobb figyelem fordítása, a kutak jó állapotban tartása, a kenderáztatók kijelölése, a koldusok kitiltása a városokból, annak megtiltása, hogy fűszerárusok gyógyszert és „rejtélyes szereket” áruljanak.

2028

BÁBÁSZATI KALAUZ.

**Kézikönyv
falusi bábák számára.**

37 táblával és táblán.

Szerkesztette

TORMAY KÁROLY.

T. N. Tolna megye r. Főpivosa.

A Szegzárdi Ferencz közkórház tulajdona.

1886.

63. ábra. Tormay Károly: „Bábászati kalauzá”-nak címlapja (1846)

Az 1844/5-ik évi közegészségi jelentésben foglaltakra való hivatkozással Tolna vármegye közönsége 1846. április 3-án tartott közgyűlésnek határozata alapján – a többi között – a következőket írta:

... „miután ahol azon szomorú tapasztalás felől értesültünk volna, miszerint a legjobb nemű tehen himlőanyaggal oltott gyermekek is bizonyos idő múlva, főképpen pedig a himlőjárvány uralkodása alkalmával valóságos himlőbe estek, úgy annyira, hogy ezen óvszernek sikeres volta csak néhány évekre terjedőnek találtatnék, főorvosunknak az ismételt beoltás rendszeresítése iránt előadott javaslatát... célszerű rendelkezések keletkeztetése végett... a Helytartó Tanácsot... megkérjük.”

1848. májusáig működött Szekszárdon, mert ekkor a Kereskedelemügyi Minisztériumban egészségügyi tanácsossá nevezték ki. Majd kiküldték a Romániában fellépett kolera- és marhavészjárvány leküzdésére (hárman indultak el: *Plósz Lajos*, *Eckstein Frigyes* és *Tormay*). A Tisza mentén uralkodó hagymázjárvány leküzdésében is jelentős szerepe volt. Romániai és moldvaországi kiküldetésekor mind *Eckstein*, mind *Tormay* megbetegedett. *Plósz Lajos* 1848. június 14-én kelt jelentésében a következőket írja:

... „*Eckstein f. hó 14-én korán indult felépülten Temesvárnak, Tormay azonban az itteni kénytelem és begyülég dacára valódi Cholera esett's ha bár teljesen hisszük, hogy súlyos beteg ágyából menekül; lehetetlennek látjuk, hogy élete világos veszélyeztetése nélkül a' járvány gyűjtőpontjaira egyhamar visszatérhessen. – Itteni határőri ezredes orvos Hautner ugyan egész készséggel viseltetik iránta, azonban idegen helyen magában nem hagyhatom legalább addig, míg élete veszélyben forog, mihelyt annyira javul, hogy útnak indulhat, haza szándékozunk menni, mint ahogy Oláh honban a' járvány amennyiben értésünkre esett jelenleg is csupán a' Duna mentébe terjed s utolsó jelentésünk óta nem haladt előre!”*

1848 szeptemberétől 1849 májusáig a Hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot. A szabadságharc leverése után, 1850 elején Esztergom megye tisztifőorvosává nevezték ki. Még ugyanebben az esztendőben a Helytartótanács egészségügyi osztályának a vezetője lett. Majd Pest városi tisztifőorvos (1850). 1861-ben a Rókus Kórház igazgatófőorvosává is megválasztották. Egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy – akárcsak a szabadságharc idején volt – a Pest

városi tisztí főorvosi és a városi közkórházi igazgatófőorvosi hivatalt egyesítsék. Erre 1862. április 9-én részletesen és gondosan indokolt javaslatot tett a város tanácsának. Hosszabb huza-vona után a javaslatra 1863 szeptemberében válasz érkezett, mely szerint ... „*a kormányzék részéről egy előre és pedig azon ideig: míg az említett kórháznak tetteles nagyobbitása be nem következend vagy egy elválasztás szükségessége és célszerűsége fel nem merülend, ideiglenesen tovább is fenntartandónak találtatott*” ... A kétségtelenül helyes szervezeti formát tehát tudomásul vették.

Ebben az időben több orvostatistikai munkája is megjelent: „*Pest-város orvosi helyirata*”, „*Népességmozgalom Pest városában, házasság, születés és halálozás által*” címűek.

1864-ben a Rókus Kórházban nagy hagymáz (tifusz)-járvány lépett fel. *Tormay* nemcsak nagy eréllyel és szakértelemmel látott hozzá a járvány megszüntetéséhez, hanem arra is felhívta a figyelmet, hogy a hagymáz-megbetegedések a városban állandó veszélyt jelentenek, különösen a szegény lakosság körében. A többi között a következőket írta:

... „*A kórok közül legtöbb szomorú kimenetelt előidéző hagymáz – Typhus – városunkban ugyan mindig és folytonosan látszik, hasonlóan más rendes égalji és évszaki bajokhoz, legújabb időkben azonban a város egyes részeiben – különösen a Teréz- és József elővárosokban – járványilag lépett fel úgy, hogy egyszerre egész családokat dönt kórágýba, különösen a szegény ’s a nyomorral küzdők sorából*” ... A közkórháznak osztályos orvosait és a kerületi főorvosokat megbeszélésre hívta össze. Az ezt követő intézkedések és javaslatok alapul szolgáltak másutt fellépő, hasonló járványok megelőzésére és leküzdésére.

Nagy elfoglaltsága ellenére tudott időt szakítani magának orvosközéleti tevékenységre és tudományos munkára is. Az *Országos Közegészségi Tanács*nak 1868-ban lett a rendes tagja és már alakuló ülésén is ott volt. Elnöke volt annak az egyik bizottságnak, amely az egészségügyi törvényjavaslat tervezetét dolgozta ki. 1869-ben a Tanács képviselőjeként abban a belügyminisztériumi bizottságban is működött, amely az országos kórház tervezetét készítette el.

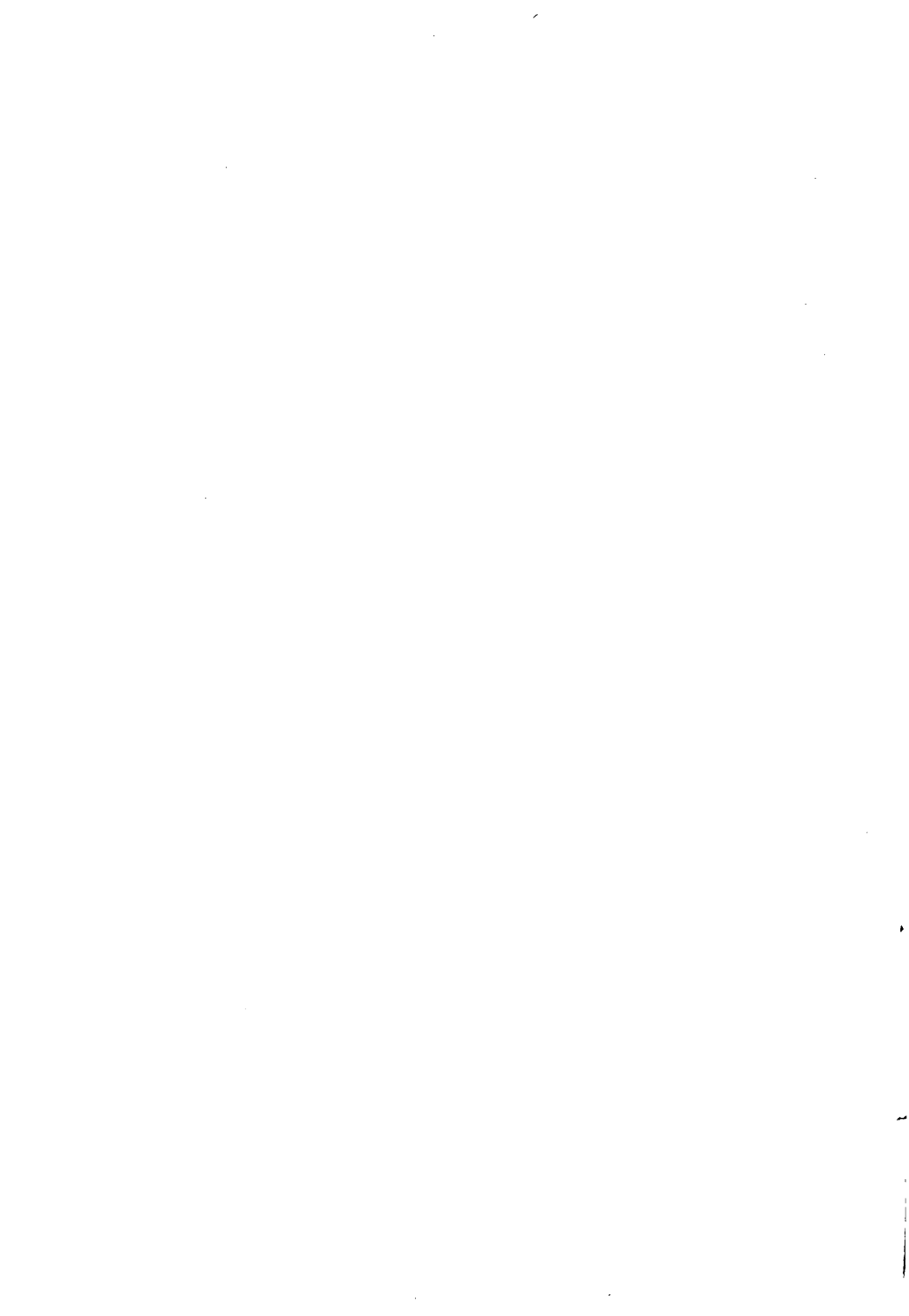
Feltétlenül ki kell emelnünk azt is, hogy *Tormay* már az 1840-es években, amikor hazánkban az orvosi statisztika és annak jelentősége

kevés ember előtt volt ismeretes, mind elméletileg, mind gyakorlatilag művelte azt, mégpedig olyan eredményesen, hogy a külföld figyelmét is magára vonta. Különösen Pest városáról németül írt közegészségügyi helyrajza volt az, amellyel nagy elismerést vívott ki magának. Ezt a munkáját a szerzők nemcsak többször idézték, hanem érdemei elismeréséül *Tormay*t több külföldi társaság tagjává is választotta. Azt, hogy *Tormay* az orvosi statisztika művelésében mennyire kitűnt, bizonyítja egyik angol tudós véleménye, aki különböző országok statisztikai viszonyait tanulmányozta. Kiadott művében *Tormay* munkáját mind szerkesztési formájában, mind az adatgyűjtés rendszerességében példaképül szolgálónak nevezte. A példamutatás egész életére és munkásságára egyaránt vonatkozott.

1871. augusztus 18-án agyvérzésben halt meg Budapesten, 68 esztendőskorában.

Sokat tett a magyar közegészségügy fejlesztéséért mind szekszárdi, mind fővárosi tisztifőorvosként. A kórházfejlesztési, igazgatási, szervezési munkában is maradandót alkotott nemcsak a szekszárdi „*Ferencz Kórházban*”, hanem a pesti Rókus Közkórház élén is. A szabadságharc egészségügyi szolgálatának több ágában szintén eredményesen tevékenykedett. Orvosi statisztikai munkái úttörőek voltak. Egyéb irodalmi működése nemkülönben számottevő. Gyakorlati járványügyi munkásságával pedig nemcsak kortársai, hanem az utókor elismerését is kiérdemelte.

WAGNER JÁNOS

(1811. július 18–1889. január 2.)

1846-ban a magyar irodalomtörténet nagy büszkeségét, *Toldi (Schedel) Ferencet* az egyetem könyvtárosává nevezték ki. Az orvosi karon az életrend-tanszékről lemondott. A tanszék helyettes tanára *Wagner János* lett. Utána gyorsan emelkedett pályáján. 1847-ben a Pesti Egyetemen az ép- és hosszélettan rendkívüli tanárává nevezték ki. 1848-ban pedig az általános kór- és gyógytan helyettes tanárává. 1848-ban a kiütéses tifuszjárvány idején az egyetemi járványkórházat vezette és kiütéses tifuszban maga is megbetegedett.

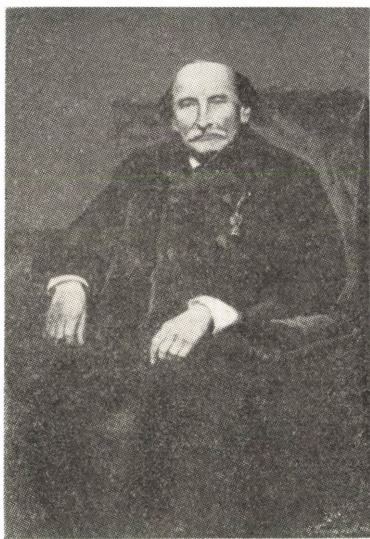
1850-ben, a *Bach*-rendszer idején német tanárokat neveztek ki a Pesti Egyetemre. *Wagner János*nak, aki magyar nyelven elsőként tanította az egyetemen az általános kór- és gyógytant, állásából távoznia keillett. Csak az ép- és hosszélettant adhatta elő magántanárként heti két órában. A német tanároknak a Pesti Egyetemről történt eltávolítása után azonban 1861-ben a sebészek számára rendszerített belgyógyászati tanszékre nyilvános rendes tanárnak nevezték ki.

1863-ban *Sauer Ignác* váratlanul meghalt. Megürült az orvosok számára rendszeresített kór- és gyógytani tanszék. Az állásra *Wagner* is pályázott. Őt nevezték ki 1865. július 20-án. Ekkor már túl volt életének delén, két nap választotta el az 54. esztendő betöltésétől, mert 1811. július 18-án született Révkomáromban.

Iskoláit Komáromban, Modorban és Pozsonyban végezte. 1824 és 1825 között bölcsészeti, szónoklati és költészeti tanulmányokat végzett. Az orvosi tanfolyamra Bécsben járt 1828–1833-ig. 1835-ben nyerte el Bécsben az orvostudori oklevelet, ahol *Skodának* és *Kolletschkának*

volt a tanítványa. A bécsi új iskolában nem új rendszert keresett és talált, hanem olyan segítséget, amellyel az egzakt kutatás terére léphetett. Ezt bizonyítja az is, hogy az elsők között volt, aki a hőmérőt itthon már az 1850-es években diagnosztikus célból használta.

Bécs után Komáromban telepedett le és orvosi gyakorlatot folytatott. Nem sokáig azonban, mert még ugyanabban az évben Pestre

64. ábra. Wágner János

költözött. 1837-ben részt vett a Pest-Budai Orvosegyesület megalakításában, 1838-ban annak választmányi tagja lett. 1840-ben másod, 1841-ben első titkár, 1844-ben alelnök és 1846-ban elnök. 16 esztendeig volt elnöke az Orvosegyesületnek. . . . „Ő alatta élte egyesületünk a szabadságharc korszakát, ő alatta küzdötte ki a provisorium kormányával folytatott harcot, ő alatta vívta ki a kormány bizalmát szakkérdésekben, ő alatta élte meg a nemzeti szabadság újra izmosodó hajnalát . . .” Itt végzett fáradhatatlan tevékenységét bizonyítja az, hogy 1837-től 1875-ig az Orvosegyesületben 43 előadást tartott.

Munkásságát és emberi tulajdonságait a következőkben lehet röviden összefoglalni.

Nagy érdeme, hogy az addig teljesen elhanyagolt diétetikát az őt megillető helyre emelte. 1846 óta egyetemi tanárként a holt latin nyelv helyett tiszta magyar nyelven kezdte és tartotta meg diétetikai előadásait, amelyek addig még nem voltak rendszerezettek. . . . „Minden orvosi kötelesség – mondotta 1846. október 19-i előadásában – az egészség fenntartásában, a betegség gyógyításában összpontosul . . . Ezen kettős orvosi kötelesség szerint az egész orvosi tudomány két fő részre oszlik, t. i. a higiéne, vagyis éptanra és a szorosabb értelemben vett gyógytanra. A „betegséget” . . . megelőzni könnyebb feladat, mint meggyógyítani, de még sokkal dicsőbb is, mert az orvos a betegség fejlődését gátolva, ezen törekvése által egyszerűs mind a legnemesebb, legemberibb érzetre mutató tettet visz végbe, midőn ha célját eléri, magát mint gyógyítót szükségtelenné teszi.” . . . Előadásának befejező szavaiban a következőket hangsúlyozta . . . „Azt állítják, hogy hiányzik nálunk az ember . . . Igaz-e ezen állítás, nem tudom, de tudom azt, hogy hazánkban nem csekély számú embert előítéletek már anya méhében megölnek, a csecsemő életfonalát kettévágják, úgy a meglelt kor teljes erőt döntik kora sírba, vagy ami még rosszabb, nyomorúvá teszik. E részben tebát még sok teendő van s jut minden emberbarátnak tágas, noha szerény tér, melyen hazájának s polgártársainak roppant hasznot hozhat s magának megszerezheti azon boldogító öntudatot, hogy a legemberibb célt, népének egészségi fenntartását eszközlé . . .”

Diétetikai előadásait a következő kérdések köré csoportosította: alapfogalmak, a diétetika hasznossága, befolyása a méregtanra, az orvosi rendőrségre és szükségessége a nevelőnek.

Mint klinikus és mint oktató kételkedő volt, de az új felfedezésekben az igazságnak mindig tárgyilagos értékelésére törekedett. A klinikai kutatás valódi értékeit meghonosította. Nem a megrögzött vizsgálati és gyógyító eljárások voltak gyakorlati vezérelvei. Könnyű volt így az is, hogy hallgatóságához alkalmazkodjék, annál is inkább, mert egyszerű, világos, érthető előadásaiiban nem tengtek túl az elméleti fejtegetések, ugyanakkor sohasem hallgatta el a kutatások új eredményeit. A fősúlyt a diagnózisra és terápiára fektette. A betegek vizsgálatában a legnagyobb lelkiismeretesség és pontosság jellemezte.

A kórisme megállapításában az óvatosság és a kizárás útján való végső következtetés levonása. Ha valahol ellentmondást látott, mindig hivatkozott ismereteinek korlátozottságára „... mert nem a természetben van az ellentmondás, hanem itt” – mondotta – és a homlokára mutatott.

Rendkívül kényes volt a boncolások eredményére. Ragaszkodott hozzá, hogy azokat elvégezzék és tárgyilagos megállapításokat rögzítsenek. . . . „Csak úgy tessék boncolni, mintha mi semmit sem tudnánk, itt sem volnánk” . . . – említette – újra és újra a boncolásokon.

Egyetemi feladatának nemcsak a kutatást és azok eredményeinek közlését tekintette, hanem azt is, hogy gyakorló orvosokat neveljen.

Szerény volt egész életében, bár több magas kitüntetésben részesült. 1885-ben, orvosi pályájának félévszázados fordulóján az Orvosegylet tiszteletbeli tagjává választotta. A Bécsi Egyetem pedig díszdoktorává.

Az *Országos Közegészségi Tanács*nak is rendkívül munkás tagja volt. 1868-ban nevezték ki a Tanács rendes tagjává. A kinevezést 1862-ben megújították. Részt vett 1868-ban a Tanács alakuló ülésén. Több tanácsi bizottságnak volt az elnöke, azokénak, amelyek olyan fontos tervezeteket dolgoztak ki, mint az egészségügyi törvényjavaslat, vagy a „gyógyszerészeti rend”. Tanácsi bizottsági tagként részt vett az első magyar gyógyszerkönyv szerkesztésében (1870), a temetkezési rendszabályok megállapításában (1878), az orvosi egyleti ügy rendezésében (1882) és az állandó kolera-bizottság feladatainak a meghatározásában (1884).

Egész életét az orvostudománynak és a betegeknek szentelte. A diagnosztikában – *Korányi Frigyesen* kívül – ő volt a legkitűnőbb és ennek köszönhette nagy népszerűségét. Többször előfordult vele, főként fiatal korában, hogy az utcáról visszament betegéhez. Megnézte a vényt, vajon helyes, jó gyógyszert írt-e fel. Az is előfordult, hogy nem találta azt megfelelőnek, újat írt helyette. S mindez nem féltékenységből, hanem becsületességből, a beteg sorsát mindenek elé helyező felfogásából és magatartásából eredt.

Wagner orvosnövendékként és fiatal orvosként még a régi „első bécsi orvosi iskola” tanítványa volt. *Skoda* és *Rokitansky* csak azután alapította meg a „második bécsi orvosi iskolát”, amikor *Wagner* már gyakorlatot folytatott. Újra Bécsbe ment, hogy *Skodától* a kopog-

tatást és hallgatózást, *Rokitansky*tól pedig a kórboncolást megtanulja. Egyike volt azoknak a magyar orvosoknak, akik az ún. fizikális vizsgáló módszereket hazánkban az elsők között alkalmazták és rendszeres kórboncolásokat végeztek. Először a német iskolához tartozott, később azonban szakított azzal és alkalmazni kezdte a franciák által már kiterjedten művelt fizikális vizsgáló-módszereket. A két „ellentétes” módszerrel, főleg fiatal korban, sokat foglalkozott. Az Orvosi Tár és a *Medizinische Jahrbüchers* folyóiratban közölt cikkeiben végül is az utóbbi mellett foglalt állást.

Mind a diagnosztikában, mind a terápiában bizonyos kétkedés jellemzte. Terápiája egyszerű volt, nagy súlyt fektetett a betegségek higiéniés kezelésére.

Tanári állásáról 1887 végén mondott le, s miután a miniszter kérésére még egy félévig folytatta előadásait, vonult végleg nyugalomba. 26 évig volt egyetemi tanár. Sohasem volt nagyképű és fontoskodó. Olyan volt, amilyennek mondotta magát. Önmagában sem mindig és nagyon bizó ember, s orvos volt. . . . „*A betegség tana – mondotta gyakran – olyan, mint a latin nyelv: sok benne a regula, de még több a kivétel*” . . .

Szelmáján kívül a madarakat és a zenét kedvelte. Rendes látogatója volt a hangversenyeknek. A műsort a hangverseny előtt rendszerint zongorán végigjátszotta. A madarak és a zene szeretete mélyen érző emberre vallott s arra is, hogy a gyakran komoly, hideg külső mögött csakugyan meleg szív rejtőzött. Bizonyíték erre végrendekezése is, amelyben mint nőtlen és gyermektelen ember, az árvákról bőkezűen gondoskodott. Az egyetemről sem feledkezett meg. Belgyógyászok utazási ösztöndíjára 15 000 forintot hagyott.

1885-ben kézfertőzést kapott, amiből gennyedő nyirokedénygyulladás fejlődött ki. Ebből a betegségből felgyógyult. 1888-ban azonban újra súlyosan megbetegedett. Prostata túltengése miatt hólyagretentio fejlődött ki nála. 1888. december 20-án náthát, légcsőhurutot kapott és 1889. január 2-án, 75 éves korában halt meg.

Nagy részvételt temették el. Számos közéleti vezető jelent meg a temetésén. Ott volt *Kézmárczky*, *Korányi*, *Schulek*, *Fodor* és az egyetemi tanárok szinte mindegyike. *Fodor* mondott rövid búcsúbeszédet a temetésén:

. . . „*Mint hazafi az elsők egyike volt, aki bona nyelvén birdette*

tudományát akkor, amikor ez még bűn vala a világ szemében; mint orvos bőven és fáradszótlanul osztotta tudománya áldását beteg embertársainak s fennem bordta az orvosi művelődés zászlaját akkoron, amikor a mostoha politikai viszonyok nemcsak a nemzetnek nyelvét, de annak szellemét, művelődését is békjőba kívánták verni . . . Mint tanár teste egész erejét, lelke egész hevét arra fordította, hogy gondolkodó, előrehaladó és hasznosan munkálkodó orvosokat neveljen és élete legnagyobb öröme a mellette felsarjadzó fényes képességű tanítványokban telt.” . . .

Jellemző rá, a kutatóra, az oktatóra, a tanárra és az emberre egyaránt az, amit a Gyógyászt 1889. I. számának 11. oldalán írott nekrológban olvashatunk:

. . . „Nem fűződnek nevéhez nagy, tudományos vívmányok és mégis több igazi tudást köszönhetünk neki, mint sok másnak, kiknek művei könyvtárakat töltenek be. Nem ragadott el senkit eloquentiájával és mégis igazi aranymondásokat tartalmaztak szerény alakba öltöztetett előadásai. Nem állott ki a síkra soha egyetlen egy tanítványáért sem és mégis senki sincs ezek közül, ki őt őszintén ne szerette volna . . . Wagner csak kis tudós, de mégis nagy orvos volt. Igazi képviselője volt ő azon reális tradícióknak, melyek az évszázadok változásaival dacolnak és melyek bárminő tantétek legyenek is dítvők, mindig nagy orvosoknak fogják előttünk feltüntetni évezredek előtt élt Hyppokratést és Galenust” . . .

FORRÁSMUNKÁK

BEVEZETÉS

Magyar Országos Levéltár

- B. M. csn. 1870. – V. – 228. alapsz.
B. M. ált. 1877. – VI. – 11 – 10 960.
B. M. ált. 1881. – IV. – 1 – 57 235.
B. M. ált. 1884. – IV. – 1 – 70 775.
B. M. ált. 1885. – IV. – 1 – 23 574.
B. M. ált. 1886. – IV. – 1 – 7473.
B. M. ált. 1889. – IV. – 1 – 64 567.
B. M. ált. 1894. – VI. – 11 – 3899.

A közegészségügy rendezése és helyzete hazánkban a múlt század utolsó negyedében. *Dr. Varga Lajos*. Communicationes ex bibliotheca historiae medicae hungarica. Supplementum. No. 1. Budapest, 1962.

A Magyar orvosok és természetvizsgálók

- Pesten tartott első nagygyűlésének munkálatai. Pest, 1841.
Pesten tartott második nagygyűlésének munkálatai. Pest, 1842.
Besztercebányán tartott harmadik nagygyűlésének munkálatai. Pest, 1843.
Temesvárott tartott negyedik nagygyűlésének munkálatai. Pest, 1844.
Kolozsvárott tartott ötödik nagygyűlésének munkálatai. Kolozsvár, 1845.
Pécsett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pécs, 1846.
Kassa–Eperjesen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1847.
1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1863.
1863. szeptember 16–26. Pesten tartott IX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1864.
1864. augusztus 24-től szeptember 2-ig Maros-Vásárhelyt tartott X. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1865.

1865. augusztus 28-tól szeptember 2-ig Pozsonyban tartott XI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pozsony, 1866.
1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1868.
1868. augusztus 21-től 29-ig Egerben tartott XIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Eger, 1869.
1869. szeptember 6-tól 11-ig Fiumében tartott XIV. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1870.
1871. augusztus 28-tól szeptember 2-ig Aradon tartott XV. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1872.
1872. szeptember 16-tól 21-ig Herkules-Fürdőben tartott XVI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Budapest, 1873.
- Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Dr. Chyzer Kornél. I. kötet. 1854–1894. Budapest, 1900.
- Az országos közegészségi tanács 25 évi története. 1868–1893. Dr. Csatóry Lajos. Budapest, 1893.
- Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Budapest, 1945.
- Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az Országos Közegészségi Tanács megszervezésére és negyedszázados működésére. Dr. Varga Lajos. Akadémiai doktori értekezés. I. kötet. 1960.
- Gyógyászat. 1868. 11. sz., – 12. sz., – 27. sz., – 28. sz. Orvosi Hetilap. 1868. 8. sz.
- A Hon. (Esti kiadás). 1868. (július 13) 159. sz.
- Pesti Napló. 1868. (július 17) 163–5467. sz.
- Ungarischer Lloyd. 1868. (július 16) 173. sz.

BALASSA JÁNOS

Magyar Országos Levéltár

Helytartótanács. Elnöki iratok. 1863. $\frac{4508}{\text{eln.}}$ IV. E. No. $\frac{616}{\text{pr}}$

B. M. eln. 1867. – I. B. – 2463. és ad 2463/1867.

Országos Széchényi Könyvtár

Fol. Hung. 1287. Fekete Lajos: A 19. századi jelesebb magyar orvosok. 19. sz. 6–11. f. Poss. OSzK. 1906–1. (Kézirat).

Fol. Hung. Hung. 1287. Fekete Lajos: A 19. századi jelesebb magyar orvosok. 19. sz. 100. f. Poss. OSzK. 1906–1. (Kézirat).

Quart. Hung. 1837. Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajz-gyűjteménye 19. sz. második fele. M., lat. 53–61. f. Poss. OSzK. 1906–1. (Kézirat).

Quart. Hung. 2409. 3. – Korányi Frigyes pohárköszöntőjéből Markusovszkynak. (Kézirat).

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. XDCCCLXVIII. 1. sz.

- A Magyar Tudom. Akadémia Évkönyvei. fol. XIII. (1869–1872).
 A Magyar Tudom. Akadémia Évkönyvei. Budapest, 1876. (Jendrassik Jenő emlékbeszéd Balassa János fölött).
 Az orvosi tudomány magyar mesterei. Budapest, 1924.
 Hógyes Endre. Emlékkönyv. Budapest. 1896.
 Gyógyszerészi Hetilap. 1868. 50. sz. 51. sz.
 Hasonszenvi Lapok. 1868. 12. sz.

Magyar orvosok és természetvizsgálók

1863. szeptember 19–26. IX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai.
 Pest, 1864.
 1869. szeptember 6-tól 11-ig Fiumében tartott XIV. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1870.
 Gyógyászat. 1868. 50. sz.
 Orvosi Hetilap. 1868. 50. sz. (Németül az eredeti). – 1932. 27. sz.
 Orvosi Tár. 1843. 16. sz. – 1848. 7. sz.
 Szinnyei, Magyar írók élete és munkái. 1891.
 Tolnai Új Világlexikona. II. Budapest, 1926.
 Családi Kör. 1868. 50. sz.
 Hazánk s a Külföld. 1868. 51. sz.
 Magyarország és a Nagyvilág, 1868. 21. sz.
 Századunk. 1868. 284. sz.
 Vasárnapi Újság. 1857. 43. sz. – 1867. 34. sz. – 1868. 50. sz.
 A Hon. Esti Kiadás. 1868. 283. sz. – 286. sz. Reggeli kiadás. 1868. 284. sz. –
 Hazánk. 1868. 276. sz.
 Magyar Újság. 1868. 284. sz.
 Pesti Napló. Reggeli kiadás. 1868. 286–5500. sz.

BALOGH KÁLMÁN

- Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Gortvay
 György. Budapest, 1953. I. kötet.
 Hógyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
 Gyógyászat. 1888. 30. sz.
 Gyógyszerészi Hetilap. 1888. 32. sz.
 Gyógyszerészi Közlöny. 1888. 29. sz.
 Közegészségügyi Kalauz. 1888. 15. sz.
 Orvosi Hetilap. 1888. 30. sz.
 Orvosi Heti Szemle. 1888. 4. sz.
 Ország-Világ. 1888. 30. sz.
 Vasárnapi Újság. 1888. 30. sz.
 Budapesti Hírlap. 1888. 196. sz. – 198. sz.
 Nemzet. Reggeli kiadás. 1888. 2113. (196.) sz.
 Pesti Hírlap. 1888. 197. (3434.) sz.
 Pesti Napló. Reggeli kiadás. 1888. 196. sz.

ID. BÓKAI JÁNOS

Magyar Országos Levéltár

- Helytartótanács. 1863. - IV. - 1 - 73 690.
B. M. eln. 1870. - I. B. - 228.
B. M. ált. 1870. - IV. - 1 - 2992.
B. M. ált. 1871. - IV. - 1 - 16 285.
B. M. ált. 1873. - IV. - 11 - 3278.
B. M. ált. 1885. - IV. - 1 - 2362.
Az orvosi tudomány magyar mesterei. Budapest, 1924.
Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 1960. 19. köt.
Hógyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Egészségtudomány. 1961. 2. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1884. 43. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1884. 21. sz.
Orvosi Hetilap. 1884. 43. sz. - 1902. 41. sz. - 1905. 3. sz. - 1922. 22. sz. - 1962.
19. sz. (Horus. 1962. 10. sz.)
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. 1891.
Tolnai Új Világlexikona. 1926.
Ország-Világ. 1884. 43. sz.
Vasárnapi Újság. 1860. 30. sz. - 1884. 44. sz.
Budapest. 1884. 291. sz.
Egyetértés. 1884. 291. sz.
Fővárosi Lapok. 1884. 247. sz. - 248. sz. - 249. sz.
Függetlenség. 1884. 291. sz.
Nemzet. Reggeli kiadás. 769. (291.) sz.
Pesti Hírlap. 1884. 291. (2090) sz.
Pesti Napló. Reggeli kiadás. 1884. 291. sz.

CHYZER KORNÉL

Magyar Országos Levéltár

- B. M. eln. 1873. - I. B. - 4156.
A király személye körüli minisztérium. 7991. Számhoz. Legfelsőbb határozvány
másolata. 1873. Deczember hó 3-ikán.
A király személye körüli minisztérium. 7991. 1873. évi Deczember hó 4-ikén.
B. M. eln. 1898. - I. B. - 1348.
B. M. eln. 1898. - I. B. - 2065.
B. M. eln. 1898. - I. B. - 2071.
A király személye körüli minisztérium. 479/el. számhoz. Másolat. 1898. évi
március hó 31-én.
A király személye körüli minisztérium. 479. szám/el. 1898. évi április hó 1-én.
A király személye körüli minisztérium. 483. szám/el. 1898. évi április hó 2-ikán.

Országos Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 1837. Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajz-gyűjteménye. 19. sz. második fele. M., lat. 187–200. f. Poss. OSzK 1906–1. (Kézirat).

Akadémiai Értesítő. XX. k. 1909. 10. füzet. (Entz Géza és Genersich Antal beszéde Chyzer Kornél ravatala felett. 1909. szept. 23-ikán.)

Gyógyászat. 1909. 39. sz.

Gyógyszerészi Hetilap. 1909. 39. 2492).

Közegészségügyi Kalauz. 1909. 28. sz.

Országos Orvos-Szövetség. 1909. 19. sz. – 20. sz.

Orvosi Hetilap. 1909. 39. sz.

Orvosi Heti Szemle. 1909. 13. sz.

Orvosok Lapja. 1909. 39. sz. – 40. sz.

Ország-Világ. 1909. 39. sz.

Vasárnapi Újság. 1894. 35. sz.

Budapest. 1909. 204. sz. – 225. sz.

Pesti Hírlap. 1909. 224. (10 934) sz. – 225. (10 935) sz.

Pesti Napló. 1909. 224. sz. – 225. sz.

CSATÁRY (GRÓSZ) LAJOS

Magyar Országos Levéltár

Helytartótanács. 1863. – IV. – 20 – 97 520.

B. M. eln. 1883. – I. B. – 4905.

B. M. eln. 1883. – I. B. – 5153.

A király személye körüli minisztérium. 1370. számhoz/el. Másolat. 1883. évi December hó 12-én.

A király személye körüli minisztérium. 1370. sz./eln. 1883. évi December hó 14-én.

B. M. eln. 1884. – I. B. – 330.

B. M. ált. 1884. – IV. – 1 – 5121.

B. M. ált. 1890. – IV. – 1 – 27 905.

B. M. eln. 1896. – I. B. – 2992.

A király személye körüli minisztérium. 11 074. szám/ M. E. 1896. június hó 24-én.

Országos Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 1837. Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajz-gyűjteménye. 19. sz. második fele. M., lat. 159–162. f. Poss. OSzK. 1906–1. (Kézirat).

Az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi kongresszus tárgyalásai. Dr. Müller Kálmán. Budapest, 1885.

Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.

Gyógyászat. 1907. 47. sz.

Gyógyszerészi Hetilap. 1901. 9. sz.

Orvosi Hetilap. 1901. 8. sz. – 1907. 47. sz.

Orvosi Heti Szemle. 1901. 8. sz. – 1907. 21. sz.

Orvosok Lapja. 1907. 47. sz.

Vasárnapi Újság. 1894. 35. sz.
Budapest. 1907. 274. sz.
Pesti Hírlap. 1907. 273. (10 362) sz. – 274. (10 363) sz.
Pesti Napló. 1907. 274. sz.

FODOR JÓZSEF

Magyar Országos Levéltár. B. M. ált. 1894. – IV. – 1 – 4192.
Az orvosi tudomány magyar mesterei. Budapest, 1924.
Hógyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Magyar Tudomány Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.
Emlékbeszéd Fodor József r. tag fölött. Hógyes Endre r. tagtól. Budapest, 1903. XI. köt. 9. sz.
Egészség. 1902. XVI. évf. 100. füzet. 4. füzet.
Gyógyászat. 1901. 12. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1901. 13. sz.
Gyógyszerészi Közlöny. 1901. 12. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1901. 10. sz.
Magyar Orvosok Lapja. 1902. 13. sz.
Orvosi Hetilap. 1901. 12. sz. – 1961. 40. sz. (Horus. 1961. 20. sz.) 1961. 42. sz.
Horus. 1961. 21. sz.)
Orvosi Heti Szemle. 1901. 12. sz.
Tolnai Új Világlexikona. V. 1926.
A Hét. 1901. 12/586. sz.
Ország-Világ. 1901. 12. sz.
Vasárnapi Újság. 1885. 35. sz. – 1892. 8. sz. – 1894. 35. sz.
Budapest. 1901. 80. sz. – 81. sz. – 82. sz.
Nemzeti Hírlap. 1901. 24. sz.
Pesti Hírlap. 1901. 80. (7402.) sz. – 81. (7403.) sz. – 82. (7404.) sz.
Pesti Napló. 1901. 79. sz.

HIRSCHLER IGNÁC

Magyar Országos levéltár. Udvari Kancellária Elnöki iratok.
166 ikt. sz. érk. Martius 8. 1862. (1410. 1862. Martius 6.)
eln.
Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 15–16. köt. 1959. Budapest.
Bartók Imre: A magyar szemészet története. Budapest, 1954.
Gyakorló Orvos. 1891. 33. sz.
Gyógyászat. 1891. 46. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1891. 22. sz.
Orvosi Hetilap. 1863. 51. sz. – 1891. 46. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1891. 20. sz.
Szemészet. 1869. 1. sz. – 1891. 6. sz. – 1892. 6. sz. – 1960. 3. sz.

Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. IV. 1896.
Tolnai Új Világlexikona. VI. 1927. 319. old.
Ország-Világ. 1891. 46. sz.
Vasárnapi Újság. 1875. 40. sz. – 1891. 47. sz.
Budapest. 1891. 311. sz.
Budapesti Hírlap. 1891. 311. sz.
Egyenlőség. 1891. 46. sz.
Egyetértés. 1891. 311. sz.
Fővárosi Lapok. 1891. 311. sz.
Nemzet. Reggeli kiadás. 1891. 3306. (311.) sz.
Pesti Hírlap. 1891. 311. (4626.) sz.
Pesti Napló esti lapja. 1891. 310. sz.

HÖGYES ENDRE

Magyar Országos Levéltár. B. M. eln. 1897. – I. B. – 2454.
A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.
Emlékbeszéd Högyes Endre r. tag felett. Tangl Ferencz r. tagtól. Buda-
pest, 1909. XIV. köt.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Högyes Endre élete és munkássága. Dr. Alföldy Zoltán–Dr. Sós József. Buda-
pest, 1962.
Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. IV. 1896.
Tolnai Új Világlexikona. 1927.
Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 1960. 19. köt.
Gyógyászat. 1906. 37. sz.
Gyógyszerészi Közlöny. 1906. 37. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1906. 27. sz.
Orvosi Hetilap. 1906. 37. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1906. 12. sz.
Vasárnapi Újság. 1892. 8. sz. – 1895. 11. sz. – 1906. 37. sz.
Budapest. 1906. 249. sz.
Pesti Hírlap. 1906. 249. (9978.) sz. – 250. (9979.) sz.
Pesti Napló 1906. 248. sz. – 249. sz.

JENDRASSIK JENŐ

Magyar Országos Levéltár

B. M. eln. – 1873. – I. B. – 1334.
A király személye körüli miniszter. 2604. sz.-hoz a legfelsőbb határozvány
másolata. 1873. évi ápril. hó 17-én.
A király személye körüli miniszter. 2604. 1873. ápril. hó 18-án.
A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszé-
dek. Emlékbeszéd Jendrassik Jenő rendes tagról. Klug Nándor I. tagtól.

Budapest. 1892. VII. köt. 4. szám.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
A Gyakorló Orvos. 1891. 8. sz.
Gyógyászat. 1891. 10. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1891. 10. sz.
Gyógyszerészi Közlöny. 1891. 11. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1891. 6. sz.
Orvosi Hetilap. 1891. 10. sz. – 1892. 12. sz. – 13. sz. – 15. sz. – 16. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1891. 10. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. IX. 1895.
Révai Nagy Lexikona. X. 1914.
Színnyei. Magyar írók élete és munkái. V. 1897.
Tolnai Új Világlexikona. VII. 1927.
Vasárnapi Újság. 1876. 22. sz. – 1891. 10. sz.
Budapest. 1891. 62. sz.
Fővárosi Lapok. 1891. 62. sz.
Nemzet. Esti kiadás. 1891. 3056. (61.) sz.
Nemzeti Hírlap. 1891. 19. sz.
Pesti Hírlap. 1891. 62. (4377.) sz.
Pesti Napló esti lapja. 1891. 61. sz.

KÉTTY KÁROLY

Magyar Országos Levéltár. B. M. eln. 1913. – 2/a. – 2292.
Akadémiai Értesítő. XXXVIII. kötet. 436. füzet Budapest. 1927. (Vámosy Zoltán beszéde).
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Egészség. 373–374. füzet. 1927. 3–4. füzet.
Gyógyászat. 1927. 10. sz.
Orvosi Hetilap. 1912. 50. sz. – 1927. 9. sz.
Vasárnapi Újság. 1879. 20. sz. – 1894. 35. sz.
Pesti Hírlap. 1927. 41. (16 217.) sz. – 42. (16 218.) sz.
Pesti Napló. 1927. 41. sz. – 42. sz.

KÉZMÁRSZKY TIVADAR

Magyar Országos Levéltár. B. M. ált. 1892. – IV. – 6 – 288.
A szülészet könyve. Dr. Kézmárszky Tivadar. (Kézirat.)
A szülészet tankönyve bábák számára. Dr. Kézmárszky Tivadar. Első rész.
Budapest. 1876.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gynaekologia. 1902. 3. sz.
Gyógyászat. 1902. 21. sz.
Jelentés a magyar királyi tudomány-egyetem szülkórodájának 1869–70. tanévi működéséről. Dr. Kézmárszky Tivadar. Pest, 1871.

Közegészségügyi Kalauz. 1902. 16. sz.
 Magyar Orvosok Lapja. 1902. 21. sz.
 Orvosi Hetilap. 1902. 21. sz. – 1906. 39. sz. – 1962. 17. sz. (Horus. 1962. 9. sz.).
 Orvosi Heti Szemle. 1902. 21. sz.
 Orvosok Lapja. 1902. 21. sz.
 Pallas Nagy Lexikona. X. 1895.
 Révai Nagy Lexikona. XI. 1914.
 Színyci. Magyar írók élete és munkái. VI. 1899.
 Vasárnapi Újság. 1902. 29. sz.
 Budapest. 1902. 136. sz.
 Nemzeti Hírlap. 1902. 41. sz.
 Pesti Napló. 1902. 136. sz.

ID. KORÁNYI FRIGYES

Magyar Országos Levéltár

Udvari Kancellária elnöki iratok. 675. ikt. sz. érk. július 6. 1865.
 eln.
 Udvari Kancellária elnöki iratok. 738. ikt. sz. érk. július 21. 1865.
 eln.
 Udvari Kancellária elnöki iratok. 982. ikt. sz. érk. auguszt 7-én 1866.
 elnöki
 B. M. ált. 1890. – VI. – 11 – 36 378.
 Akadémiai Értesítő. XXXIX. kötet. Budapest 1928.
 A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek.
 Báró Korányi Frigyes lev. tag emlékezete Jendrassik Jenő l. tagtól.
 XVII. kötet. 2. szám. Budapest. 1914.
 Az orvosi tudomány magyar mesterei. Budapest. 1924.
 Hőgyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
 Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 15–16. köt. 1959.
 Egészség. 1913. 6. füzet.
 Gyógyászat. 1913. 21. sz.
 Gyógyszerészeti Közlöny. 1913. 21. sz.
 Közegészségügyi Kalauz. 1913. 16. sz.
 Orvosi Hetilap. 1891. 20. sz. – 42. sz. – 1897. 13. sz. – 1913. 21. sz. – 1930.
 49. sz-hoz az orvosi gyakorlat kérdései, melléklet.
 Orvosi Heti Szemle. 1913. 21. sz.
 A Pallas Nagy Lexikona. X. 1895.
 Révai Nagy Lexikona. XII. 1915.
 Színyci. Magyar írók élete és munkái. VI. 1893.
 Tolnai Új Világlexikona. X. 1928.
 A Hét. 1867. 42. sz.
 Ország-Világ. 1901. 17. sz. – 1913. 22. sz.

Vasárnapi Újság. 1885. 35. sz. - 1894. 35. sz. - 1901. 17. sz. - 1909. 35. sz.
Budapest. 1913. 118. sz. - 119. sz. - 120. sz.
Népszava. 1913. 118. sz.
Pesti Hírlap. 1913. 118. (12 048.) sz. - 119. (12 049.) sz. - 120. (12 050.) sz.
Pesti Napló. 1913. 118. sz. - 119. sz. - 120. sz.

KOVÁCS JÓZSEF

Magyar Országos Levéltár. B. M. eln. 1867. - IB - 411.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
A Gyakorló orvos. 1897. 17. sz.
Gyógyászat. 1897. 33. sz.
Orvosi Hetilap. 1897. 33. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1897. 7. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. X. 1895.
Révai Nagy Lexikona. XII. 1915.
Szinyeyi. Magyar írók élete és munkái. VI. 1899.
Tolnai Új Világlexikona. IX. 1927.
Ország-Világ. 1894. 7. sz. - 1897. 33. sz.
Vasárnapi Újság. 1874. 40. sz. - 1877. 51. sz. - 1894. 8. sz. - 1897. 33. sz.
Budapest. 1897. 217. sz. - 218. sz.
Nemzet. Reggeli kiadás. 1897. 5375. (217.) sz. - Esti kiadás. 1897. 5375. (217.) sz. - Reggeli kiadás. 1897. 5376. (218.) sz. - Esti kiadás. 1897. 5377. (219.) sz.
Pesti Hírlap. 1897. 216. (6094.) sz. - 217. (6095.) sz. - 218. (6096.) sz. - 219. (6097.) sz.
Pesti Napló. 1897. 218. sz. - 219. sz. - 220. sz.

KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE

Magyar Országos Levéltár

B. M. eln. 1867. - I. B. - 2414.
B. M. eln. 1867. - I. B. - 2485.
B. M. eln. 1867. - I. B. - 2366.
B. M. eln. 1867. - I. B. - 2769.
A király személye körüli ministerium. ad. 2185. 1867. június hó 12-én.
A király személye körüli ministerium. 2185. sz. 1867. június 13.
A király személye körüli ministerium. 2243. Sz. 1867. június 5.
A király személye körüli ministerium. 2580. Sz-hoz. Másolat. 1867. évi június hó 29-én
A király személye körüli ministerium. 2580. Sz. 1867. július 1.
B. M. ált. 1872. - IV. - 1 - 2858.
B. M. eln. 1873. - I. B. - 1070.
Értekezések a természettudományok köréből. XIV. Budapest. 1879. (Rózsay József emlékbeszéde).
Garai János összes munkái. II. kötet. 1886.

Gyógyászat. 1878. 21. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1878. 18. sz.
Magyar orvosok és természetvizsgálók 1880. aug. 21–aug. 27-ig Szombathelyen tartott XXI. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Budapest. 1882.
Népegészségügy. 1934. 6. sz.
Orvosi Hetilap. 1878. 20. sz. – 21. sz.
Magyarország és a Nagyvilág. 1867. 33. sz. – 1878. 21. sz.
Vasárnapi Újság. 1856. 50. sz. – 1878. 21. sz.
Fővárosi Lapok. 1878. 115. sz. – 116. sz. – 117. sz.
Nemzeti Hírlap. 1878. 1215–135. sz. – Esti kiadás. 1878. 1216–137. sz. – 1878. 1218–138. sz.
Pesti Napló. Reggeli kiadás. 1878. 121. sz.

LUMNICZER SÁNDOR

Magyar Országos Levéltár

Honvédelmi Ministerium egészségügyi osztály. Lumniczer Sándor tábori igazgató főorvos iratai. 1849. 2096/762. Sz. Kerecsend, Mártius 29/849, folyó sz. 770. (Rakt. sz. 1186.).
Helytartótanács. Elnöki iratok. 1862.
B. M. ált. 1882. – IV. – 1 – 8481.
Hógyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gyógyászat. 1892. 6. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1892. 6. sz.
Gyógyszerészi Közlöny 1892. 6. sz.
Orvosi Hetilap. 1892. 6. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1892. 6. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. XI. 1895.
Révai Nagy Lexikona. XIII. 1915.
Színnyei. Magyar írók élete és munkái. VIII. 1902.
Tolnai Új Világlexikona. X. 1928.
Ország-Világ. 1892. 6. sz.
Vasárnapi Újság. 1866. 14. sz. – 1892. 7. sz.
Budapest. 1892. 31. sz. – 32. sz.
Fővárosi Lapok. 1892. 31. sz. – 32. sz.
Nemzet. Reggeli kiadás. 1892. 3385. (31.) sz. – Esti kiadás. 3386. (32.) sz. – Reggeli kiadás. 3387. (33.) sz.
Nemzeti Hírlap. 1892. 10. sz.
Pesti Hírlap. 1892. 31. (4705.) sz.
Pesti Napló. 1892. 31. sz. – 33. sz.

MARKUSOVSZKY LAJOS

- Országos Széchenyi Könyvtár. Quart. Hung. 2409. 3. – Korányi Frigyes pohárköszöntőjéből Markusovszkynak. (Kézirat.)
- A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek Emlékbeszéd Markusovszky Lajos tisztt. tagról. Hőgyes Endre r. tagtól. Budapest, 1896. VIII. köt. 11. sz.
- Az orvosi tudomány magyar mesterei. Budapest, 1924.
- Hőgyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
- A Gyakorló Orvos. 1893. 9. sz.
- Egészség. 1913. 2. füzet.
- Gyógyászat. 1893. 18. sz.
- Gyógyszerészi Hetilap. 1893. 18. sz.
- Gyógyszerészi Közlöny. 1893. 18. sz.
- Közegészségügyi Kalauz. 1893. 18. sz.
- Orvosi Hetilap. 1893. 6. sz. – 17. sz. – 18. sz. – 1957. 52. számából különlenyomat.
- Orvosi Heti Szemle. 1893. 18. sz.
- A Pallas Nagy Lexikona. XII. 1896.
- Révai Nagy Lexikona. XIII. 1915.
- Színnyei. Magyar írók élete és munkái. VIII. 1902.
- Tolnai Új Világlexikona. XI. 1928.
- Vasárnapi Újság. 1882. 23. sz. – 1885. 35. sz. – 1893. 18. sz.
- Budapest, 1893. 110. sz.
- Fővárosi Lapok. 1893. 110. sz.
- Nemzet. Reggeli kiadás. 1893. 3825. (110.) sz. – 3826. (111.) sz.
- Pesti Hírlap. 1893. 110. (5145.) sz.
- Pesti Napló. 1893. 111. sz. – 115. sz. – Esti kiadás. 1893. 119. sz.

MÜLLER KÁLMÁN

Magyar Országos Levéltár

- B. M. ált. 1885. – IV. – 1 – 34 954.
- B. M. ált. 1889. – IV. – 1 – 18 700.
- B. M. eln. 1896. – I. B. – 566.
- B. M. eln. 1896. – I. B. – 1035.
- B. M. eln. 1896. – I. B. – 1146.
- B. M. eln. 1908. – I. B. – 7113.
- B. M. eln. 1908. – I. B. – 7291.
- Főváros főpolgármestere. 1908 : 1366. sz. (Főpm. 1908. december 3.).
- B. M. eln. 1909. – 2 – 649
- B. M. eln. 1909. – I. B. – 914.
- B. M. eln. 1909. – I. B. – 1155.
- B. M. eln. 1909. – I. B. – 1175.

A király személye körüli ministerium 181. Sz/el. 1909. évi január hó 30-án.
 A király személye körüli ministerium. 181. elnöki számhoz. Másolat.
 A király személye körüli ministerium. 244. Sz/el. 1909. évi február hó 10-én.
 Hőgyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
 A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője. 1944. sz.
 Gyógyászat. 1926. 46. sz.
 Népegészségügy. 1926. 22. sz.
 Orvosi Hetilap. 1926. 46. sz. – 1960. 10 sz. (Horus 1960. 5. sz.)
 A Pallas Nagy Lexikona. XII. 1896.
 Révai Nagy Lexikona. XIV. 1916.
 Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. IX. 1903.
 Tolnai Új Világlexikona. XII. 1928.
 A Hét. 1892. 14. – 118. sz.
 Ország-Világ. 1926. 47. sz. – 48. sz.
 Vasárnapi Újság. 1885. 35. sz. – 1887. 24. sz. – 1894. 35. sz.
 Az Est. 1926. 251. sz.
 Esti Kurir. 1926. 253. sz.
 Pesti Hírlap. 1926. 252. (16 129.) sz.

PATRUBÁNY GERGELY

Magyar Országos Levéltár

B. M. eln. 1870. – I. B. – 1932.
 B. M. ált. 1872. – IV. – 11 – 6418.
 B. M. ált. 1872. – IV. – 7896.
 B. M. eln. 1887. – I. B. – 2152.
 B. M. eln. 1887. – I. B. – 3369.
 A király személye körüli ministerium. 661/el. Sz-hoz. Másolat. 1887. évi június hó 21-én.
 A király személye körüli ministerium. 661/el. sz. 1887. évi június hó 23-án.
 Budapest főváros főpolgármestere 1887. 397 főpm. szám. 1887. április 29-én.
 Hőgyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
 Gyógyászat. 1891. 23. sz.
 Gyógyszerészi Hetilap. 1891. 23. sz.
 Orvosi Hetilap. 1891. 23. sz.
 A Pallas Nagy Lexikona. XIII. 1896.
 Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. X. 1905.
 Ország-Világ. 1887. 14. sz. – 1891. 23. sz.
 Vasárnapi Újság. 1885. 35. sz. – 1891. 23. sz.
 Budapest. 1891. 152. sz.
 Fővárosi Lapok. 1891. 152. sz.
 Pesti Hírlap. 1891. 152. (4467.) sz.
 Pesti Napló. 1891. 152. sz.

POOR IMRE

Magyar Országos Levéltár

- B. M. ált. 1882. – IV. – 1 – 50 098.
B. M. eln. 1888. – I. B. – 2994.
Budapest főváros főpolgármestere. 1888. 675. sz/főpm. 1888. augusztus 31.
B. M. eln. 1889. – I. B. – 3460.
A király személye körüli ministerium. 597/el. Sz-hoz. Másolat. 1889. évi szeptember hó 11-én.
A király személye körüli ministerium. 597. sz/el. 1889. évi szeptember hó 13-án.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gyógyászat. 1897. 35. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1897. 25. sz.
Orvosi Hetilap. 1897. 35. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. XIV. 1897.
Révai Nagy Lexikona. XV. 1922.
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. X. 1905.
Magyarország és a Nagyvilág. 1865. 8. sz.
Vasárnapi Újság. 1871. 36. sz. – 1897. 35. sz.
A Hazafiak. 1885. 2. sz.
Budapest. 1897. 231. sz.
Nemzet. Esti kiadás. 1897. 5389. (231.) sz.
Pesti Hírlap. 1897. 231. (6109.) sz.
Pesti Napló. 1897. 232. sz.

RUPP N. JÁNOS

Magyar Országos Levéltár

- Helytartótanács. 1862. XXI. a. oszt. 20 331.
Helytartótanács. 1862. XXI. a. osztály. 36 481.
B. M. eln. 1867. – I. B. – 2405.
B. M. eln. 1867. – I. B. – 2575.
A király személye körüli ministerium. 1953. sz. 1867. június hó 5-én.
A király személye körüli ministerium. 2428. Sz-hoz a legfelsőbb határozmány másolata. 1867. évi június 23-án.
A király személye körüli ministerium. 2428. Sz. 1867. június hó 24-én.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gyógyászat. 1871. 22. sz. – 23. sz. – 1881. 18. sz.
Gyógyszerészi Hetilap. 1881. 17. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1881. 9. sz.
Magyar Nőorvosok Lapja. 1960. 3. sz.
Orvosi Hetilap. 1881. 18. sz.
Orvosi Tár. 1845. 18. sz. – 19. sz.
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. XI. 1906.

Magyarország és a Nagyvilág. 1881. 18. sz.
Vasárnapi Újság. 1881. 18. sz.
Budapest. 1881. 112. sz.
Fővárosi lapok. 1881. 93. sz.
Függetlenség. 1881. 113. sz.
Pesti Hírlap. 1881. 112. sz. (833.)
Pesti Napló. Reggeli Kiadás. 1881. 112. sz.

SCHEUTHAUER GUSZTÁV

Magyar Országos Levéltár. B. M. ált. 1884. - IV. - 1 - 37 217.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gyógyászat. 1894. 5. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1894. 6. sz.
Orvosi Hetilap. 1894. 5. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1894. 5. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. XIV. 1897.
Révai Nagy Lexikona. XVI. 1924.
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. XII. 1908.
Tolnai Új Világlexikona. XV. 1929.
A Hét. 1894. 5/214. sz.
Ország-Világ. 1894. 6. sz.
Vasárnapi Újság. 1894. 5. sz. - 6. sz.
Budapest. 1894. 31. sz.
Egyenlőség. 1894. 5. sz.
Fővárosi Lapok. 1894. 30. sz.
Nemzeti Hírlap. 1894. 9. sz.
Pesti Hírlap. 1894. 30. (5725.) sz. - 31. (5426.) sz.
Pesti Napló. 1894. 30. sz. - 31. sz.

SCHULEK VILMOS

Magyar Országos Levéltár. B. M. ált. 1891. - IV. - 1 - 90 761.
Akadémiai Értesítő. 181-192. füzet. Budapest. 1905.
Högyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Közegészségügyi Kalauz. 1905. 9. sz.
Orvosi Hetilap. 1905. 12. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1905. 12. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. XIV. 1897.
Révai Nagy Lexikona. XVI. 1924.
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. XII. 1908.
Tolnai Új Világlexikona. XV. 1929.
Vasárnapi Újság. 1905. 12. sz.
Budapest. 1905. 74. sz. - 76. sz.
Pesti Hírlap. 1905. 75. (9443.) sz. - 77. (9445.) sz.
Pesti Napló. 1905. 74. sz. - 76. sz.

SCHWARTZER FERENCZ

Magyar Országos Levéltár

- Honvédelmi Ministerium egészségügyi osztály. A magyar tábori orvosi karnál alkalmazást szorgalmazó Egyének névjegyzéke. I. Orvostudorok s végzett orvosnövendékek. 17. Fekete (Sshwartzter) Ferencz. Pest. 1848. (1848/49.) (Rakt. szám: 1183.).
- B. M. cln. 1872. – I. B. – 207.
- B. M. eln. 1872. – I. B. – 880.
- B. M. cln. 1872. – I. B. – 1707.
- A király személye körüli ministerium. Másolat 1712 számhoz. Legfelsőbb határozvány. 1872. Martius hó 12-én.
- A király személye körüli ministerium. 1712. 1872. Martius hó 13-án.
- B. M. cln. 1883. – I. B. – 3401.
- B. M. cln. 1883. – I. B. – 4426.
- A király személye körüli ministerium. 1013. sz./cln. 1883. évi augusztus hó 23-án. Budapest főváros főpolgármestere. 1883. 595. sz. főpolgm. 1883. október 8.
- B. M. cln. 1884. – I. B. – 2762.
- A király személye körüli ministerium. 638/el. számához. Másolat. 1884. évi június hó 2-án.
- A király személye körüli ministerium. 638. sz/el. 1884. évi június hó 4-én. Országos Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 1837. Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajz-gyűjteménye. 19. sz. második fele. M., lat. 298–300. f. Poss.: OSZK. 1906–1. (Kézirat.)
- Högyes Endre. Emlékkönyv. Budapest. 1896.
- Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 15–16. köt. 1959.
- Gyógyászat. 1889. 11. sz.
- Ideggyógyászati Szemle. 1960. 3. sz.
- Orvosi Hetilap. 1889. 10. sz.
- Orvosi Heti Szemle. 1889. 10. sz.
- Révai Nagy Lexikona. XVI. 1924.
- Szinyci. Magyar írók élete és munkái. XII. 1908.
- Ország-Világ. 1889. 11. sz.
- Vasárnapi Újság. 1869. 24. sz. – 1889. 10. sz.
- Budapest. 1889. 62. sz. – 64. sz.
- Budapesti Hírlap. 1889. 62. sz. – 84. sz.
- Fővárosi Lapok. 1889. 61. sz. – 63. sz.
- Nemzet. Reggeli kiadás. 1889. 2339. (62.) sz. – 2341. (64.) sz.
- Nemzeti Hírlap. 1889. 10. sz.
- Pesti Napló 1889. 62. sz. – 64. sz.

SCHWARTZER OTTÓ

Magyar Országos Levéltár

- B. M. eln. 1909. – I. B. – 3853.
A Magyar Vöröskereszt Egylete elnöke. 3361. szám/1909. 1909. évi június hó 22-én.
B. M. eln. 1910. – I. B. – 580.
B. M. eln. 1910. – I. B. – 942.
A király személye körüli ministerium 139. szám/el. 1910. évi február hó 12-én.
B. M. eln. 1911. – I. B. – 4529.
A király személye körüli ministerium. 1476. eln. sz-hoz. Másolat. 1911. évi június hó 9-én.
A király személye körüli ministerium. 1476. sz/el. 1911. évi június hó 13.
B. M. eln. 1914. – 2 – 3548.
Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 15–16. köt. 1959.
Budapesti Orvosi Újság. 1913. 44. sz.
Gyógyászat. 1913. 44. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1901. 11. sz.
Országos Orvos-Szövetség. 1913. 21. sz.
Orvosi Hetilap. 1913. 44. sz.
Orvosi Heti Szemle. 1913. 17. sz.
Orvosok Lapja. 1913. 43. sz. – 44. sz.
Révai Nagy Lexikona. XVI. 1924.
Szinyei. Magyar írók élete és munkái. XII. 1908.
A Hét. 1913. 43/1243. sz.
Ország-Világ. 1894. 48. sz.
Vasárnapi Újság. 1884. 42. sz.
Budapest. 1913. 250. sz. – 251. sz. – 252. sz.
Pesti Hírlap. 1913. 250. (12 180.) sz. – 251. (12 181.) sz. – 252. (12 182.) sz.
Pesti Napló. 1913. 250. sz. – 251. sz. – 252. sz.

TORMAY (KRENMÜLLER) KÁROLY

- A földmivelés-, ipar- és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 30. (Prot. szám: 1761 június 12. 848. Rakt. szám: 512.)
189
- A földmivelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 14. (Prot. szám: 1937 Érk. június 2-án. 848. Rakt. szám: 512.)
147
- A földmivelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 42. Prot. szám: 2072 érk. 848. év június 15-én. Rakt. szám: 512.)
210

- A földmívelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 58. (Prot. szám: 2219 június 21. 848. Rakt. szám: 512.).
250
- A földmívelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 65. (Prot. szám: 2419 június 27. 848. Rakt. szám: 512.)
276
- A földmívelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 80 a. (Prot. szám: 2654. 848. Rakt. szám: 512.).
300
- A földmívelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848.
Fons. 12. Pos. 104. (Prot. szám: 3036. 848. Rakt. szám: 512.).
354
- Helytartótanács. Elnöki iratok. 13 040 III. 1861.
eln.
- Helytartótanács. 1865. – XVIII. osztály – 23 419.
Helytartótanács. 1865. – XXII. osztály – 20 587 IV.
- 4477
Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Hung. 1287. Fekete Lajos: A 19. századfi
jelesebb magyar orvosok. 19. sz. 39–40 f. Poss.: OSZK. 1906–1. (Kézirat.)
Gyógyászat. 1871. 35. sz.
Orvosi Hetilap. 1871. 35. sz.
Orvosi Tár. 1846. 10. sz. – 19. sz.
A Pallas Nagy Lexikona. XVI. 1897.
Révai Nagy Lexikona. XVIII. 1925.
Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. XIV. 1914.
Magyarország és a Nagyvilág. 1866. 20. sz. – 1871. 35. sz.
Vasárnapi Újság. 1871. 35. sz.
Fővárosi Lapok. 1971. 191. sz.

WAGNER JÁNOS

Magyar Országos Levéltár

- Udvari Kancellária. Elnöki iratok. 1865. 738
elnöki
- B. M. eln. 1873. – I. B. – 1334.
A király személye körüli ministerium. 2604. Számhoz. A legfelsőbb határoz-
vány másolata. 1873. évi ápril hó 17-én.
A király személye körüli ministerium. 2604. 1873. ápril hó 18-án.
Hógyes Endre. Emlékkönyv. 1896.
Gyógyászat. 1889. 1. sz.
Gyógyszerési Közöny. 1889. 1. sz.
Közegészségügyi Kalauz. 1889. 2. sz.

Orvosi Hctilap. 1889. 1. sz. - 2. sz. - 1891. 43. sz. - 44. sz. - 45. sz. - 46. sz. - 47. sz. - 51. sz. - 52. sz.

Orvosi Tár. 1846. 27. sz. - 1847. 24. sz.

A Pallas Nagy Lexikona XVI. 1897.

Révai Nagy Lexikona. XIX. 1926.

Szinnyei. Magyar írók élete és munkái. XIV. 1914.

Tolnai Új Világlexikona. XVIII. 1930.

Ország-Világ. 1889. 3. sz.

Vasárnapi Újság. 1885. 29. sz. - 1889. 1. sz.

Budapest. 1889. 3. sz. - 5. sz.

Budapesti Újság. 1889. 3. sz. - 5. sz.

Fővárosi Lapok. 1889. 3. sz. - 4. sz. - 5. sz.

Pesti Hírlap. 1889. 3. (3600.) sz. - 5. (3602.) sz.

Pesti Napló. 1889. 3. sz.

Pesti Napló esti lapja. 1889. 3. sz. - 5. sz.

Balassa János-Wagner János: Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az Országos Közegészségi Tanács megszervezésére és az első negyedszázados működésére.

Varga Lajos. Akadémiai doktori értekezés. II., IV. kötet. 1960.

A képek lelőhelyei: Magyar Országos Levéltár. Széchényi Könyvtár, különböző hetilapok, szakfolyóiratok, néhány szakkönyv, napilap, intézet tulajdonában levő fénykép és kézirat.

